

Friherre til Baroniet Rosendal – Fra Baroni til Stamhus

Baron og baroni i teori og praksis

Forsidebilde: Hovedgården (Slottet) på Baroniet Rosendal.

Universitetet i Bergen

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Masteroppgave i historie

Elisabeth Berge

Høsten 2019

Sammendrag (Summary)

This master thesis examines the history of the only barony that was located in Norway after absolutism was introduced in Denmark – Norway around 1660: Baroniet Rosendal or the barony of Rosendal. With the introduction of the absolute monarchy, the royal power created a new type of higher, titled nobility in 1671, which would be given privileges and status that surpassed the old nobility. The newly titled nobility of counts and barons got special privileges that also gave them the right to create their own countships and baronies.

The aim of this study is to examine a perspective of theory versus practice, which attempts to explain what the absolute king's plan was with the barons and their baronies, and how this in reality was carried out at Baroniet Rosendal in the period up to 1749. This study is therefore twofold:

Part 1 explores what the absolute king's intention was with the barons in various areas of society, and how they would fit in this new form of government. Here is the barons special privileges an important source. This is the main focus of Chapter 2, which forms the basis for the next chapters of this study.

Part 2 therefore focuses on how this became applicable to Baroniet Rosendal. This is explored in Chapter 3, which examines the barony as a status symbol, and the social status of the owners. Chapter 4 focuses on the adaptation of the more administrative privileges to Baroniet Rosendal, and how it became a local administration in Norway.

To explore the research questions, this master thesis goes through the barons' given social tasks that were linked to the civil, clerical, judicial and military areas of society, and in addition how the social status they were given and the display thereof could be used politically as a way to represent and legitimize the new absolute monarchy and the royal power.

Forord

Baroniet Rosendals historie har jeg lenge hatt et ønske å vite mer om. Rosendal har vært et fast reisested med familien siden jeg var liten, hvor vi alltid gikk flere turer innom Baroniet Rosendal ved den gamle hovedgården og rundt i hagen. Den dypere undersøkelsen av Baroniet Rosendal i arbeidet med masteroppgaven de siste årene, har derfor vært til stor glede.

Jeg vil først og fremst takke min dyktige veileder, Arne Solli, som har kommet med gode og konstruktive tilbakemeldinger og motivasjon under en lang og til tider krevende prosess. Takk for tips til litteratur, og korrekturlesing av oppgaven. Jeg vil også takke mine medstudenter og veiledere på seminarene som har gitt meg gode kommentarer på spesielt struktur og innhold i oppgaven. En spesiell takk går også til Jørn Øyrehagen Sunde, som i begynnelsen av mastergradsperioden ga meg bøker om Baroniet Rosendal, og tok seg tid til å lese og gi innspill på deler av oppgaven.

Til sist, men ikke minst, vil jeg rette en takk til hele min familie for oppmuntring, støtte og hjelp. En spesiell takk går til min pappa, som deler min interesse for Baroniet Rosendal. Takk for gode diskusjoner om historien mens vi gikk rundt og rundt i hagen på Baroniet Rosendal, og gøye sykkelturer til Rosendal om sommeren for å være med på omvisninger på stedet. Jeg vil også takke min mamma, som korrekturleste en oppgave som etter hvert ble på over 100 sider. Takk til mine venner, som har holdt ut med å høre lidenskapelige og detaljerte beskrivelser om Baroniet Rosendal en god stund nå.

Elisabeth Berge, Bergen 18. November 2019

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 – Innledning	1
1.1 Forskningsstatus og tidligere litteratur.....	2
1.2 Problemstilling og avgrensing	5
1.3 Kildevalg	7
1.4 Metode og metodiske utfordringer.....	8
1.5 Begrepsavklaring.....	9
1.6 Historisk bakgrunn – Eneveldet og adelen	12
1.7 Oppgavens struktur	15
Kapittel 2 – Lensbaronens og lensbaroniets forventede rolle.....	17
2.1 Sosial plassering og dets politiske funksjoner	17
2.2 Administrative og rettslige oppgaver.....	25
2.2.1 Geistlige og rettslige funksjoner	25
2.2.2 Skattefrihet og oppebørsel	30
2.2.3 Amtmannsmyndighet.....	33
2.3 Militære oppgaver	35
2.4 Oppsummering.....	37
Kapittel 3 – Lensbaronen og godseierens sosiale posisjon	39
3.1 Fra lensbaroni til stamhus (1678-1749)	39
3.2 Status og representative stilling	45
3.2.1 Lensbaroni og allodialgods - Jordegodset som et statussymbol.....	47
3.2.2 Lensbaroner og godseier – Våpenskjold og segl	51
3.2.3 Lensbaroner og godseier – Titler, tiltaleformer og rang.....	54
3.2.4 Lensbaroner og godseier - Selvbildet	58
3.3 Oppsummering.....	64
Kapittel 4 – Lensbaronen og godseieren som myndighet.....	65
4.1 Amtmannsmyndigheten	65
4.1.1 Lensbaroner og godseier som øvrighetsperson.....	66
4.1.2 Forhold til andre stiftamtmenn og amtmenn.....	72
4.2 Oppebørsel	75

4.2.1 Baroniet Rosendal som et oppebørselsområde	76
4.2.2 Skatter	77
4.2.3 Skattefriheten	78
4.2.4 Oppebørselsmyndighetens utstrekning	82
4.3 Birkeretten med hals- og håndsrett	83
4.3.1 Birkedommere og birketinget	83
4.3.2 Påtalemyndigheten	88
4.3.3 Birkerettens utstrekning	89
4.3.4 Birketinget som domstol i andre instans	90
4.4 Patronatsretten	91
4.4.1 Kallsretten	92
4.4.2 Vedlikehold av kirkene	93
4.4.3 Tienden	95
4.5 Militærvesen	96
4.6 Oppsummering	99
Kapittel 5 – Konklusjon	101
Referanseliste	106
Kildeliste	113

Forkortelser i fotnotene

- RA = Riksarkivet i Oslo
- SAB = Statsarkivet i Bergen
- DA = Digitalarkivet.no
- DK = Danske Kanselli
- NT = Norske Tegnelser
- NR = Norske Registre
- NI = Norske Innlegg
- BRA = Baroniet Rosendals arkiv
- BPB = Baronens private brevsamling
- HVS = Hardanger og Voss sorenskriveri
- Sr. = Stiftamtstuerregnskap
- Fr. = Fogderegnskap
- Wessel-Berg. = Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge.
- Schou. = Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne: tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge: forsynet med et alphabetisk Register.

Kapittel 1 – Innledning

Ludvig Rosenkrantz fikk ved lensbrevet av 14. Januar 1678 opphøyet deler av eget jordegods i Norge til et lensbaroni: Baroniet Rosendal. Rosenkrantz var med dette blitt eier av det eneste lensbaroniet plassert i Norge, og ble en av de første i Danmark-Norge som kunne kalle seg lensbaron. Med den nye adelsverdigheten som ble til under eneveldet, høyadelen, fikk han privilegier som strakk seg lengre enn de for den gamle fødselsadelen.

Hvilke forskrevne Friherrskab Rosendal herefter skal nyde og have alle de Friheder, Herligheder og Benaadinger, som noget Friherrskab efter de Friherreerne sær forundte Friheder med benaadede ere eller i Fremtiden med benaadets funde.¹

Baroniet Rosendal skulle likevel ikke vare lenge, og gikk tilbake til kongen etter Ludvig Rosenkrantz yngste sønn, Axel Rosenkrantz, døde i 1723. Etter tre andre eiere kom Rosendalsgodset i Edvard Londemanns eie i 1745. Han fikk det opphøyet til et stamhus for familien sin den 9. September 1749, like før han døde. De eksklusive baronprivilegiene som Ludvig Rosenkrantz hadde fått ved opprettelsen i 1678, skal ha fulgt med jordegodset helt frem til opprettelsen av stamhuset i 1749. Selve tittelen og posisjonen som lensbaroni skal likevel ha forsvunnet etter det gikk tilbake til kongen i 1723.

Tema for denne oppgaven er; hvordan kongens intensjoner med lensbaroner og lensbaroni ble gjort gjeldende på Baroniet Rosendal. Hensikten vil derfor være å undersøke nyere forskningsperspektiv som tar opp dette forholdet ved å undersøke teori kontra praksis. Disse perspektivene gjennomgås i neste delkapittel. Dette vil ikke minst være et ledd i å utdype Baroniet Rosendals historie, ved samlet å utforske baronprivilegiernes tilpasning på lensbaroniet.

Rettshistoriker og forskningsleder ved Baroniet Rosendal, Jørn Øyrehagen Sunde, hevder i boken *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde* fra 2015 at: «Sjølv om ein i dag vet meir om Rosendal si historie enn nokon gong før, er det framleis behov for meir forskning og formidling på feltet.»² I 2019 er dette fremdeles en realitet. Samtidig er det klart at interessen for Baroniet Rosendal generelt øker, mye grunnet museumsvirksomheten og

¹ Berg, «Kongeligt Lehnsvbrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 239-240

² Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 10-11

kulturarrangementene på stedet. Hvert år siden 2015 har Baroniet Rosendal hatt mellom 60.000 og 90.000 besøkende årlig. På baroniet blir det holdt historiske omvisninger, foredrag og utgitt temabøker om baroniets historie, i samsvar med at en av vedtektene for Baroniet Rosendal viser en målsetting ved en [...] aktiv formidling av stedets historie og den kulturarv den representerer [...]»³ Et større verk om Baroniet Rosendal er også under arbeid under ledelse av Sunde.⁴

1.1 Forskningsstatus og tidligere litteratur

En gjennomgang av den tilgjengelige forskningslitteraturen om Baroniet Rosendal, viser at en stor del kan kategoriseres innenfor lokalhistorisk- og/eller slektshistorisk arbeid.⁵ En god del av litteraturen er fra før 2000-tallet, hvor noen verk går så langt tilbake som på 1800-tallet. Noe av de tidligste er å finne fra 1838, med artikkelen «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni» av Jens Christian Berg, og fra 1897, med artikkelen «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal» av Bendix Edvard Bendixen. Sunde kommenterer at disse hovedsakelig fokuserer på historien på 1600-1700-tallet.⁶ Begge undersøker spesielt personene som var knyttet til Baroniet Rosendal, hvor Berg i tillegg ser kort på opptakten til innføringen av høyadelen med grever og baroner på 1670-tallet, som en del av introduksjonen til kilden med lensbrevet på Baroniet Rosendal.

På 1900-tallet kom bøker som *Stamhuset Rosendal* (1944) av Finn Tennfjord, og *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning* (1965) av Carsten Hopstock og Stephan Tschudi Madsen. Disse to bøkene gir begge en mer helhetlig fremstilling av lensbaroniets historie, som de tre forfatterne selv betegner å være i en populær form.⁷ Hopstock og Madsen forklarer at deres verk er basert på noen av resultatene av: «Den kunsthistoriske behandling av bygningen på Rosendal og registreringen av dens inventar [...]», og fokuserer derfor i hovedsak på dette temaet i boken.⁸ Tennfjord forklarer at hensikten med hans bok er å samlet fortelle: «[...] om den både materielt og kulturelt verdifulle gaven som Universitetet og

³ Baroniet Rosendal, Den Weis-Rosenkroneske stiftelse, «Årsberetning/årsmelding 2018»

⁴ Baroniet, «Jørn Øyrehagen Sunde, professor»

⁵ Et eksempel på et slektshistorisk verk kan her nevnes å være *Sunnhordland-slekter* av Erik Bakkevig.

⁶ Sunde, *Rosendal – Slottet fra 1665 – et underlig levende minde*, s.10

⁷ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 5 og Hopstock/Madsen, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s.

5

⁸ Hopstock, Madsen, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 5

derigjennem det norske folk her har fått og de tradisjonene som knyttet sig til den.»⁹ Han er en amatørhistoriker, og forklarer selv at boken ikke er ment å tas som et vitenskapelig arbeid. Denne boken har likevel blitt brukt som en troverdig referanse i andre vitenskapelige arbeid, og er blitt godtatt som en god fremstilling av hele lensbaroniets historie.¹⁰ Til slutt kan også nevnes artikkelen «Baroniet Rosendals heraldikk» (1992) av Harald Nissen, som undersøker våpenskjoldene til slektene knyttet til Baroniet Rosendal. Samt finnes artikkelsamlingen *Marcus Gerhard Hoff-Rosenkrone 1823 – 1896* av Magne Malmanger (mfl.) (1996), som tar opp eieren Marcus Gerhards Hoff-Rosenkrones tid (1823 – 1896) på Baroniet Rosendal.

I kraft av Baroniet Rosendals målsetting med å gradvis øke forsknings- og formidlingsaktiviteten av lensbaroniets historie og kulturarv, er det på 2000-tallet utgitt flere forskningsartikler om lensbaroniet.¹¹ En del av disse er på bakgrunn av Sundes arbeid som forskningsleder på Baroniet Rosendal og hans interesse i birkeretten på stedet, hvor et eksempel kan ses i artikkelen «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster» (2004). I 2015 kom så boken som Sunde skrev, som han selv forklarer å være «[...] ei form for oppsummering av den kunnskapen som finst når residensen på Rosendal rundar 350 år i 2015.»¹² Foruten dette er det av andre blitt utgitt historiske artikler som tar opp hagetradisjonen på Baroniet Rosendal, og som tar for seg de forskjellige eierne.¹³

Baroniet Rosendal blir også nevnt i norske historieverk, da ofte som en del av et større oversiktsverk og som et eksempel på endringer under eneveldet i forhold til adelen. Her finnes det flere eksempler. Ståle Dyrvik utreder dette i bøkene *Truede Tvillingriker 1648-1720* (1998) og *Norsk historie 1536 -1814* (2011), som begge er bind i større oversiktsverk om Norges historie. Det samme gjelder *Norsk historie 1537 – 1814* (2003) av Ole Georg Moseng (mfl.) Siden disse ikke er avgrensede fremstillinger om Baroniet Rosendal, er det mest interessant hvordan dette lensbaroniet blir plassert og beskrevet i et historisk oversiktsverk, som tar opp de lange linjene i den norske historien.

⁹ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 5

¹⁰ Her kan nevnes hovedoppgaven av Tord Bakke, «Levende vann og tapte penger. Diskurs rundt naturforvaltningen på lokalplan», s. 26 som eksempel. Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s.10

¹¹ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s.10

¹² *ibid.*, 11

¹³ For forskning på hagen på Baroniet Rosendal kan nevnes eksempelvis artikkelen «1600-talls kjøkkenhagetradisjon på Baroniet Rosendal, Kvinnherad, Noreg» (2000) av kunsthistoriker Annegreth Dietze. Artikkelen «Edvard Londemann – baron, poet og gnier?» (2009) av historiker Gina Dahl er et eksempel på undersøkelse av en person på stedet.

Norske historikere nevner som regel Baroniet Rosendal, da dette lensbaroniet var noe særegent for Norge. I dansk forskningslitteratur blir derimot Baroniet Rosendal sjeldent nevnt. Til gjengjeld er det i dansk forskningslitteratur flere grundige diskusjoner rundt temaet om rangadelen og høyadelen med grever og baroner, som relevant hadde større utbredelse i Danmark enn i Norge. Her skal spesielt nevnes Lotte Dombernowskys avhandling og senere bok *Lensbesidderen som amtmann* (1983), som tar opp høyadelens lokaladministrasjon på sine grevskap og baronier på Fyn i Danmark, sett i forhold til deres rolle som en type amtmann. Birgit Løgstrup tar opp en lignende problemstilling i artikkelen «Den bortforpantede statsmagt. Godsejeren som offentlig administrator i det 18. århundrede» (1985), men undersøker i hovedsak heller de danske godseierens lokalforvaltning, som på flere områder kunne overlappes med høyadelens. Nils G. Bartholdys artikkel «Sammenhengen med privilegier og rang i tiden 1660-1730» (1971) tar opp selve adelsbegrepets endring under det tidlige eneveldet, som inkluderte innføringen av en ny rangadel med privilegier. I den kulturhistoriske undersøkelsen *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark* (2006) skriver Peter Henningsen om stands- og rangadelssamfunnet, og hvordan det fungerte for å skape sosiale skillelinjer imellom innbyggerne.

Forskning om både Baroniet Rosendal og den nye adelen under eneveldet begynner på denne måten ikke på bar bakke, og den tilgjengelige litteraturen gir et godt utgangspunkt for å kunne angripe temaet fra flere vinkler. Perspektivet som tar opp spørsmålet om intensjon kontra praksis, er derfor interessant som en videreføring av dansk forskning. Et slikt perspektiv på baronprivilegiene på Baroniet Rosendal er ikke i sin helhet blitt undersøkt før, men er likevel ikke et ukjent tema for de eksisterende historieverkene om lensbaroniet. Sunde har som eksempel tatt for seg birkeretten på Baroniet Rosendal, som var et viktig baronprivilegium. De fleste av de andre verkene kommer også inn på temaet om hvilke privilegier som var å finne på Baroniet Rosendal. Det har likevel ikke vært et hovedspørsmål. Dombernowskys avhandling og bok om høyadelens rolle som en type amtmenn er kanskje den undersøkelsen som nærmest kommer inn på et lignende perspektiv, men her er ikke Baroniet Rosendal tatt med i forskningen. Her er det også viktig å nevne Øystein Rians bok *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821* (1980), som tar opp en regionhistorisk undersøkelse om de to norske grevskapene i Vestfold. Rian setter søkelys på hvordan denne grevskapsordningen

hadde en innvirkning på området, og hva som kan ha påvirket dette.¹⁴ Her er grevskapsprivilegiene tatt med, men igjen er det lite om Baroniet Rosendal.

Spørsmålet om høyadelens rolle og privilegier med Baroniet Rosendal som et undersøkelsesobjekt ligger derfor på basis av både tidligere dansk- og norsk forskningslitteratur. Med dette kan det i tillegg tas i bruk kildemateriale fra arkivet til Baroniet Rosendal, som er såpass stort at flere kilder fremdeles ikke har blitt håndtert i stor grad. Denne oppgaven er derfor et nytt forsøk på å undersøke Baroniet Rosendals historie, som er en del av Baroniet Rosendals egne målsetting ved å aktivt fortsette med forskning og formidling av lensbaroniets historie.

1.2 Problemstilling og avgrensning

Denne oppgaven tar utgangspunkt i et overordnet tema om adel i Norge etter 1660. Den vil fokusere spesielt på den nye adelsverdigheten som ble til under eneveldet; høyadelen med lensbaronene, hvor undersøkelsen blir en case-studie av Baroniet Rosendal. Valget av problemstillingene ligger på grunnlag av tema og hva som er blitt skrevet og forsket på før ved lensbaronene og ved Baroniet Rosendals historie, og hva som kan være fruktbart som nye perspektiv. Hovedproblemstillingen for oppgaven er derfor: *Hva var kongemaktens intensjon med lensbaronene og lensbaroniene, og hvordan ble dette i praksis gjennomført på Baroniet Rosendal i perioden frem til 1749?*

For å undersøke hovedproblemstillingen er den blitt delt opp i to deler, hvor undersøkelsen av den første delen vil stå som grunnlag og belyse undersøkelsen av den andre delen.

Del 1. *Hva var kongens hensikt med opprettelsen av høyadelen, mer spesifikt lensbaronene med lensbaronier? Hvordan ønsket kongen og sentraladministrasjonen at de skulle fungere innenfor ulike samfunnsområder i det eneveldige samfunnet igjennom baronprivilegiene?*

Del 2. *Hvordan fungerte Baroniet Rosendal som et lensbaroni lokalt og regionalt på grunnlag av baronprivilegiene? Hvilke avvik fra kongens plan kan man finne, og hvorfor ble disse gjort? Hvordan fant og definerte eierne seg sin rolle i forhold til kongemakten, embetsmenn og allmue? Kan eventuelle endringer ha vært påvirket av at lensbaroniet var plassert i Norge?*

¹⁴ Rian, *Vestfoldts historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 1

Tidsrammen for denne oppgaven er blitt fastsatt til perioden 1671 – 1749. Startpunktet, 1671, er valgt siden det var dette året forordningen om grevenes og baronenes privilegier ble utstedt. Dette inkluderer derfor den første perioden etter opprettelsen av denne nye høyadelen, og hvordan det skulle bli tilpasset og ikke minst komplementære et ganske nytt eneveldig styresett. Sluttpunktet, 1749, er valgt på bakgrunn av Baroniet Rosendals historie. Det ble opphøyet til et lensbaroni i 1678, men mistet tittelen som lensbaroni og gikk tilbake til kongen etter Axel Rosenkrantz død i 1723. Her kunne det vært mulig å sette en sluttstrek. Det interessante er likevel at det nå friadelige godset fremdeles beholdt flere av sine gamle baronprivilegier, også i nytt ikke-høyadelig eie.¹⁵ Edvard Londemann, som skulle være starten på at en ny familie knyttet seg til Rosendalgodset, ble både adlet med navnet «av Rosencrone» og gjorde Rosendalgodset om til et stamhus for sine etterfølgere i 1749.¹⁶ Hans tid på Rosendalgodset er blitt inkludert for å se om han, selv uten tittelen av lensbaron, fungerte som en ved at han hadde ervervet seg et jordegods med baronprivilegier. Samtidig kan det belyse hvordan baronprivilegiene ble gjort gjeldende på Rosendalgodset over en lengre periode under flere eiere.

Selv om dette er en oppgave som tar opp en case-studie av et lensbaroni som er plassert i Norge, er dette likevel en periode hvor det kan være vanskelig å skille Norge fra Danmark, og dette er heller ikke ønskelig. Forordningen om grevenes og baronenes privilegier, rangforordningen og videre lover og regler ble utstedt av en dansk konge og administrasjon som hadde sentrum i København, og opphøyelse til den nye adelsverdigheten krevde både lojal kongetjeneste og benådning. Disse lovene skulle gjelde for begge rikene, men skal ifølge Moseng (mfl.) ha hatt en mindre virkning i Norge.¹⁷ Få ble tatt opp i høyadelen som hadde jordeiendommer plassert i Norge, nettopp fordi det var få som eide store nok jordegods (eller hadde midler til å skaffe seg det) som krevdes for å bli opphøyet. Det krevdes 2500 tønner hartkorn (eller 120 000 riksdaler i kapital) for et lens-grevskap, og 1000 tønner hartkorn (eller 50 000 riksdaler i kapital) for et lensbaroni. Det alternative kravet med penger forutsatte at dette skulle brukes for å kjøpe et stort nok jordegods. Det ble bare tre innslag av høyadelen i Norge; lensgrevskapet Larvik og lensgrevskapet Jarlsberg (Griffenfeld), og lensbaroniet Rosendal.

¹⁵ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 49

¹⁶ Ibid. s. 71

¹⁷ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 301

1.3 Kildevalg

Her vil de kildene som ofte betegnes som primærkilder bli gjort rede for. Kildeomfanget er her først og fremst bredt, og de ulike kildene vil variere med hvor relevante de er fra et kapittel til et annet. Kildevalget ble derfor avgrenset ut ifra to arbeidsspørsmål som reflekterer oppgavens to deler:

- Hvilke kilder kan si noe om kongemaktens intensjoner med opprettelsen av høyadelen med lensbaronene?
- Hvilke kilder kan si noe om hvordan dette faktisk fungerte på Baroniet Rosendal?

Ved arbeidsspørsmålet om kongemaktens intensjoner er spesielt normative kilder som de utstedte lovene og lovsamlinger essensielle. Rangforordningene, Kongeloven av 1665, Kong Kristian 5 danske - og norske lov, og lovsamlinger av spesielt Fredrik August Wessel-Berg og Jacob Henric Schou er viktige.¹⁸ Disse gir uttrykk for kongemaktens fastsettelse av rettigheter, plikter og restriksjoner for deler av samfunnet under eneveldet. Wessel-Berg har samlet og transkribert kongelige reskripter og kollegiale brev rettet mot innbyggere i Norge, mens Schou har gjort lignende med generelle kongelige forordninger utstedt til innbyggere i både Danmark og Norge. Her var det først og fremst inkludert viktige kilder som adelsprivilegiene under eneveldet, og forordningen for grevenes og baronenes privileger.

Spesielt to overordnende arkiv har vært viktig for meg i denne studien: Det fysiske Statsarkivet i Bergen og Digitalarkivet på internett. For å undersøke praksis ved Baroniet Rosendal har spesielt Baroniet Rosendals arkiv på Statsarkivet i Bergen vært sentralt. Denne arkivsamlingen inkluderte først og fremst en god del brev fra og til personer på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset. Disse har vært relevante med perspektivet med hvordan baronprivilegiene ble gjeldende på lensbaroniet, og hvordan eierne utførte sine retter og plikter. Lensbrevet ved opprettelsen av Baroniet Rosendal (1678), skjøte til Ditlev Vibe (1725) og Edvard Londemann (1745) ved salg av Rosendalsgodset, og ereksjonspatentet til Londemann ved opprettelse av stamhuset (1749) har vært viktige i undersøkelsen av hvilke

¹⁸ Lovsamlingene er her: Wessel-Berg, *Kongelige reskripter [...]*, Bind 1: 1660-1746 og Bind 2: 1746-1780 og Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699

privilegier som ble tildelt. Disse er alle å finne i Baroniet Rosendals arkiv, hvor lensbrevet i tillegg er transkribert hos Berg, og ereksjonspatentet hos Tennfjord.¹⁹

Tingbøkene, diverse regnskap, jordebøker og militære ruller fra Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset har vært relevante da de gir et direkte innsyn i en del av administrasjonen på stedet. Igjennom Digitalarkivet er to tingbøker tilgjengelige, en for perioden 1715-1719 og en for perioden 1720-1748. Regnskapene over kongelige skatter kan deles i de som tilhører serien med stiftamtstuerregnskap (ca. 1660-1690) og serien med fogderegnskap (ca. 1690-), som kan finnes skannet i Digitalarkivet. Regnskapene for kirkene under Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset er å finne på Statsarkivet i Bergen i arkivet for kirkestolene (kirkeregnskapene) for Bergen Stift. Deler av kopibøkene til Stiftamtmanden i Bergen har også vært relevant i undersøkelsen, når brev og resolusjoner påvirket Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset.

Arkivseriene med norske tegnelse, - registre og - innlegg fra det Danske Kanselli kan finnes skannet i Digitalarkivet. Disse inneholder spesielt forordninger, reskripter og ansettelsesbrev. Disse er også benyttet for å kunne kontrollere transkripsjonene til Wessel-Berg og sammendragene i samlingene med Norske Kongebrev.

1.4 Metode og metodiske utfordringer

Denne oppgaven er hovedsakelig bygget opp av en case-studie av Baroniet Rosendal i et gitt tidsrom. En konsekvens av dette perspektivet er derfor faren for generalisering ved å se på et enkelt lensbaroni for å forstå baronprivilegiene i praksis. Denne undersøkelsen er derfor ikke ment for å konstatere hvordan kongemaktens plan for lensbaronene fungerte på alle lensbaronier som ble opprettet, men vil være fokusert på Baroniet Rosendal og endringene der. Det er likevel ikke usannsynlig, at denne oppgaven kan få frem momenter som kan undersøkes senere i et større perspektiv, siden baronprivilegiene i utgangspunktet var felles for alle lensbaroner. Baroniet Rosendals unike plassering i Norge, har likevel gjort denne undersøkelsen spesielt interessant.

I et tidsrom (1671 – 1749) som tar for seg overveiende tre forskjellige eiere på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset i ulike perioder, er det mulig at det kan variere hvor mange

¹⁹ Berg, «Kongeligt Lehnsbrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 236 - 241 og Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 83-94

relevante kilder som finnes på de ulike tidspunktene og tilhørende de ulike eierne. Det er likevel riktig at et fravær av kilder også gir innsikt om hvordan det faktisk fungerte. En til dels sammenligning mellom de tre eierne og Baroniet Rosendal i de ulike periodene vil derfor komme naturlig, da de kan belyse hverandre rundt ulike spørsmål. Samtidig vil dette utdype hvordan baronprivilegiene kan ha fått varierende tilpasning på Baroniet Rosendal, grunnet valg tatt av eierne selv.

Kildehåndteringen går derfor ut ifra at kildene i oppgaven kan brukes både som levninger og beretninger. Unntaket er de normative kildene som lover og forordninger, som er brukt som levninger for å forstå opphavsmannens, kongen og kongemaktens, hensikt. For å forstå praksis ved Baroniet Rosendal er kildene også brukt som beretning.

Det har vært et par metodiske utfordringer ved undersøkelsen, spesielt i forhold til tidsbegrensingen og kildegranskingen. For det første er kildegrunlaget spredt, og ikke alle tilgjengelige kilder er blitt håndtert i stor grad før. Det samlede Baroniet Rosendals arkiv har vært til god hjelp, men det har tatt tid å samle sammen og utforske kildene som kunne være relevante for å svare på problemstillingene. Det er i tillegg sider av oppgavens tema, som ikke har blitt problematisert i stor grad før i forskningslitteraturen. En grundig kildegransking blir derfor enda viktigere for å finne informasjon, som ikke alltid var lett å finne. I denne sammenheng var også de språklige utfordringene relevante. Kildene er hovedsakelig skrevet på et gammelt språk, enten i form av skrevet eller trykt gotisk. Riktignok er likevel deler av kildene blitt transkribert. Spesielt skal nevnes en stor del av brevene i Baroniet Rosendals arkiv, og lovsamlingene av Wessel-Berg og Schou. Kildene blir her derfor mer tilgjengelige og lettere å undersøke. Samtidig kan det her oppstå konsekvenser ved eventuell uriktig transkribering eller en misforståelse av innholdet i det originale kildemateriale som ble transkribert. Transkripsjonene bør derfor, hvis det er nødvendig for delkapitlenes spørsmål, dobbeltsjekkes mot primærkilden hvis den også er tilgjengelig.

1.5 Begrepsavklaring

Under det nye eneveldige statsstyret kom det som flere historikere kaller et nytt adelsbegrep, som åpnet opp for at flere kunne oppnå adelig status og få adelige privilegier.²⁰ Det vil derfor være nødvendig å presentere begreper som mer spesifikt kan referere til de ulike delene av det

²⁰ Eksempler her er å finne hos: Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 158 og Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 300

som samlet kan kalles *adelen* i denne perioden. Begrepene som vil bli definert i dette avsnittet er: *Adel, fødselsadel, rangadel, høyadel, grevskap, lensgrevskap, baroni, friherreskap og lensbaroni*.

Adel refererer i denne konteksten til den øverste og svært lukkede standen i Danmark-Norges standssamfunn. Med sin høye posisjon hadde de særegne sosiale og politiske privilegier som gikk i arv innenfor standen.²¹ Dyrvik forklarer at: «Adelens fremste rettar var skattefridom og einerett til dei viktigste posisjonane i statstenesta. Til gjengjeld hadde adelen plikt til å gjera militærtjeneste for kongen.»²² Dette er likevel en definering som passer best til tiden før 1660, og da spesielt til de som tilhørte den *danske* adelen. Ifølge Moseng (mfl.) hadde Norge i denne perioden det som i samtiden også ble kalt en *norsk* adel, i motsetning til den danske adel. Den var likevel fåtallig i forhold, og siden posisjonen som en riksbærende adel med enerett på viktige embeter og tilgang til de største lenene tilhørte den danske adelsgruppen, så var den norske adelen blitt underordnet sin danske broderstand.²³

Bartholdy beskriver at i perioden etter 1660 var: «[...] selve ordet «adel» for datiden belastet i den forstand, at «adel» uvægerlig oppfattedes som noget, der hang sammen med det gamle fødselsaristokrati [...].²⁴ *Fødselsaristokrati* eller *fødselsadel* ble brukt for å understreke at denne adelsgruppen var adelig og hadde adelige privilegier fordi de var født inn i standen.²⁵ Jeg vil derfor i denne oppgaven bruke *fødselsadel* for å referere til adelsstanden før 1660 og deres etterslekt etter 1660. Fødselsadelen vil derfor være den delen av adelen som ikke ble en del av det nye adelsbegrepet som kom til under eneveldet, nemlig det som kan kalles en *rangadel*. Det var likevel fullt mulig og ikke minst ønskelig for personer av den gamle fødselsadelen å bli tatt opp i både rangen og rangadelen.²⁶ Et grovt skille mellom disse ligger derfor i om de hadde fått adelig status igjennom et embete og en høy plass i rangen (*rangadel*) eller de ikke hadde det og var del av den generelle adelsstanden (*fødselsadel*).

Rangadelen referer til de tre øverste klassene i rangforordningen som opprinnelig ble opprettet i 1671 og senere utvidet med flere utgaver for å plassere statens embetsfolk i en sosial, hierarkisk orden. Plassering i de tre øverste klassene medførte personlig adelskap

²¹ Store norske leksikon, s.v. «Adel», av Jon Gunnar Arntzen, <https://snl.no/adel> [Lest: 21.10.19]

²² Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814*, bind 2, *Norsk historie frå vikingtid til vår tid*, s. 33

²³ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 101

²⁴ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 593

²⁵ Weidling, «Perspektiver på adelen i Norge ved utgangen av middelalderen og på 1500-tallet», s. 71

²⁶ Jespersen, «Fra fødselsadel til rangadel – Den danske adel 1600-1800», s. 623

(1679), og senere arvelig adelskap (1693).²⁷ Det gikk likevel tilbake igjen til å bare være personlig adelskap i rangforordningen av 1746. Resten av klassene fikk ikke adelskap, og ble derfor ikke en del av rangadelen, men ble heller del av det som kan kalles «å komme i rangen». ²⁸ Begrepet *rangadel* er likevel bare en av flere variasjoner som blir brukt for å referere til denne nye adelsverdigheten. *Embetsadel* er en annen variasjon av begrepet, som viser til at personen fikk den nye adelsverdigheten som følge av at de hadde fått et embete i rangen som medførte adelskap.²⁹ *Enevoldsadel* er blitt brukt for å skille denne adelsverdigheten som ble til under eneveldet fra den gamle fødselsadelen.³⁰ Til sist er *praktadel* brukt spesielt for å vise til at den nye adelen skulle stå som «[...] en gylden ramme om den eneveldige majestet.», ved at det var de som virkelig hadde innflytelse i riket og praktfulle egenskaper som ble del av denne adelen.³¹ I denne oppgaven vil jeg likevel holde meg til å bruke variasjonen *rangadel*, da det direkte refererer til rangforordningen, hvor denne nye adelsverdigheten hadde grunnlag. I tillegg kan det bedre omfavne den delen av *rangadelen* som fikk titulære rangsembetsposter med adelsverdighet og status, men uten krav om å praktisere embete.

Med rangforordningen av 1671 ble det samtidig opprettet en betitlet adel som skulle forstås som den nye, øverste adelsverdigheten i rikene; *grever* og *baroner* (*friherrer*), samt deres eventuelle *grevskap* og *baroni* (*friherreskap*). Begrepet *høyadelen* er blitt brukt for å vise til den samlede gruppen av grever og baroner.³² Jeg vil derfor videre i oppgaven bruke begrepet *høyadelen* for å vise til dette. Det er her viktig å påpeke at i forordningen om grevenes og baronenes privilegier står det *friherre* istedenfor *baron*, som jeg har valgt å bruke. Jeg har også til nå favorisert begrepet *baron* over *friherre*, noe som trenger en forklaring.

Baron og *friherre*, samt *baroni* og *friherreskap*, er her to ord som refererer til det samme, hvor *friherre/friherreskap* er et eldre synonym for *baron/baroni*. Derfor vil eldre kilder som blir undersøkt i denne oppgaven, som forordningen om grevenes og baronens privilegier og Kristian 5 danske lov av 1683 bruke begrepet *friherre/friherreskap*.³³ Jeg vil likevel i mine egne drøftinger og analyse bruke *baroni/baron* fremfor *friherreskap/friherre*, da de fleste av

²⁷ Weidling, «Adel og enevelde i Norge under Griffenfelds tid», s. 49

²⁸ Store norske leksikon, s.v. «Rangadel», av Terje Bratberg, <https://snl.no/rangadel> [Lest: 21.10.19]

²⁹ Løberg, «Norsk adel – Hadde vi det?»

³⁰ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 164

³¹ Steen, *Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, Bind 5, *Det norske folks liv og historie igjennom tidene*, s. 171

³² Eksempler her er å finne hos: Rian, «Griffenfeld og hans norske grevskap», s. 58 og Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 301

³³ Kristian 5 danske lov, 1-2-12, år 1683

mine nyere kilder og litteratur bruker dette begrepet.³⁴ *Greve* og *baron* var også rangadelige ærestitler som enevoldskongen kunne tildele til dem han mente fortjente det, ofte som følge av lojal kongetjeneste. Hvis disse personene i tillegg eide nok jordegods som tilsvarte en bestemt størrelse, så kunne de få jordegodset opphøyet til et *lensgrevskap* eller et *lensbaroni*, og bli *lensgreve* og *lensbaron*. Denne oppgavens case-studie, Baroniet Rosendal, er et eksempel på et lensbaroni, og ble ved opphøyelsen privilegert til å være en administrativ enhet i staten som lensbaronen styrte på vegne av kongen. Det skulle gå i arv innenfor lensbaronens familie, og skulle igjen tilfalle kongen hvis det ikke lenger var noen legitime etterfølgere.³⁵

1.6 Historisk bakgrunn – Eneveldet og adelen

For å kunne bedre forstå den nye høyadelens forventede rolle i det nye eneveldige samfunnet, er det nødvendig å klargjøre viktige momenter som sto til grunn for opprettelsen av dette nye systemet. Dette vil først og fremst være en kort fremstilling som spesielt setter søkelys på fødselsadelens posisjon under omveltningen i 1660, samt rangforordningen og høyadelens opprettelse.

Eneveldet ble innført i Danmark-Norge etter et statskupp i 1660. Det nye statssystemet baserte seg på at all myndighet skulle samles på en hånd: kongens, og han skulle i teorien ikke dele sin politiske makt med noen andre grupper i riket.³⁶ Dette er i motsetning til perioden før (1537-1660), som av både norske og danske historikere har blitt karakterisert som et *adelsvelde*, hvor det danske riksrådet, som var bygd opp av de viktigste adelspersonene, hadde stor politisk innflytelse i riket ved siden av kongen.³⁷ Den norske adel var i stor grad underordnet den danske broderstanden. De var tildelt færre store len og viktige embeter i riket i forhold, samtidig som et norsk riksråd allerede hadde blitt avskaffet i 1537.³⁸

Statskuppet kom som følge av en økonomisk krise etter de to Karl Gustav-krigene i perioden 1657-1660. Dette førte over til en politisk krise under en dansk stenderforsamling etter at adelen ikke godtok å gi fra seg standsprivilegiet om personlig skattefrihet. De nye skattene,

³⁴ Eksempel: Steen, *Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, Bind 5, *Det norske folks liv og historie igjennom tidene*, s. 185

³⁵ Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814*, bind 2, *Norsk historie frå vikingtid til vår tid*, s. 34-38

³⁶ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 213

³⁷ Rian, «Det danske adelsvelde i Norge 1536–1660» og Rasmussen, «Adelsvælden, 1536-1660»

³⁸ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 101

som skulle hjelpe å betale for de tidligere krigene, ville derfor igjen falle på de mer fattige stendene. Moseng (mfl.) forklarer at: «Etter et par ukers debatt hadde frontene vist seg så klare at kirkens menn og borgerne slo seg sammen i en felles pressgruppe for å motvirke adelens krav.»³⁹ De leverte inn et reformforslag som ville avskaffe riksrådet og innskrenke adelens maktutøvelse, nemlig ved å innføre et arvekongedømme valgt av alle stendene. Kongen, Fredrik 3, satte seg etter hvert bak dette forslaget og la ned et stort press på adelen ved å innføre militær unntakstilstand i København.⁴⁰ Adelen måtte gi etter for presset, og sammen med de to andre stendene tilbudte de kongen arverett for tronen. Håndfestningen fra 1648 ble levert inn, og det ble opp til kongen og hans utvalgte medarbeidere å lage en ny forfatning. Relevant her er at de fleste av kongens medarbeidere var imot det gamle adelsstyret.⁴¹ Kongen holdt sin hyllestseremoni dagen etter håndfestningen var levert inn, og før en ny forfatning var formulert. Moseng (mfl.) hevder at eneveldets styre ble symbolsk stadfestet med denne hendelsen hvor stendene lovte troskap til kongen.⁴² Tidlig i 1661 ble enevoldsregjeringsakten utgitt, som dannet grunn for kongeloven av 1665, som offisielt innførte eneveldet som statens styreform. Følgende utdrag fra kongeloven viser kongens eneveldige makt:

Danmarckes og Norges EenevoldsArffveKonge skal være hereffter og aff alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud alleene. [...] Skall derfor ochsaa Kongen alleene haffve høyeste Magt og Myndighed til at gjøre Lowe og forordninger effter sin eygen gode Villie og Velbehag [...]⁴³

Enevoldsregjeringsakten ble signert av undersåtter fra alle stender både i Danmark og Norge. Samtidig ble det også stelt i stand en egen hylling for kongen i Norge for norske stender, som til nå hadde hatt en mindre til ingen rolle i prosessen mot eneveldet.⁴⁴

Stenderrepresentasjonen, som ble lovet ved fremlegget av overgangen til arvekongedømme, ble ikke nevnt i dette dokumentet. Stendene hadde ved underskriftene derfor gitt fra seg all makt til den nå eneveldige kongen.⁴⁵

³⁹ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 210

⁴⁰ Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814*, bind 2, *Norsk historie frå vikingtid til vår tid*, s. 63

⁴¹ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 211

⁴² Ibid. s. 211

⁴³ Århus Universitet, Danmarkshistorien, «Kongeloven, 14. november 1665»

⁴⁴ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 82

⁴⁵ Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814*, bind 2, *Norsk historie frå vikingtid til vår tid*, s. 66

Det ble utgitt nye standsprivilegium som skulle gjelde under eneveldet. De nye adelsprivilegiene av 1661 innskrenket adelens politiske innflytelse, samtidig som privilegier som før var forbeholdt adelsstanden nå åpnet seg for flere grupper i samfunnet.⁴⁶ Kongen styrte nå sammen med kollegier hvor han selv valgte dem som skulle sitte i embetene. Moseng (mfl.) beskriver at dette var begynnelsen på en profesjonaliseringsprosess, og embetsmenn vokste sterkt frem i denne perioden, noe som er relevant i forhold til opprettelsen av den nye rangforordningen og høyadelen.⁴⁷

En av disse embetsmennene var den borgerfødte Peter Schumacher, som er blitt omtalt som en sentral person i veien mot omleggingen av statsadministrasjonen under eneveldet. Ifølge Jespersen skal Schumacher ha vært et godt eksempel på eneveldets nye meritokratiske elite som ikke baserte seg på om personer var adelige eller ikke, men heller om personen hadde gode egenskaper.⁴⁸ Han oppnådde nemlig status og innflytelse som lå langt over den gamle fødselsadelens. Han hadde blant annet blitt kongelig kammersekretær og forfattet kongeloven i 1665. Etter tronskiftet i 1670 ble han den nye kongens, Kristian 5, nærmeste rådgiver, og ble rikskansler i 1673.⁴⁹ Han er blitt omtalt som den egentlige maktveren i eneveldet i denne perioden, og det skal ha vært han som påvirket kongen til å opprette den nye rangforordningen med grever og baroner som den nye høyadelen i 1671. Selv skal han ha blitt adlet med navnet Griffenfeld, og blitt lens-greve over det ene av to norske lens-grevskap; grevskapet Griffenfeld, senere kalt Jarlsberg.⁵⁰

Sammen med rangforordningen og grevenes og baronenes privilegier kom det også en lov som regulerte adgang til audiens med kongen basert på hvilken rang de hadde i rangstigen, kalt gemaksordinansen.⁵¹ Jespersen beskriver at disse tre lovene hadde som formål å: «[...] gripe dybt ind i de sociale strukturer, og medførte en omdefinering af selve adelsbegrebet i en rangmæssig kontekst og med den kongelige administrations embedshierarki som målestokk.»⁵² I tillegg fikk to ordener tilpasning i dette nye systemet, dannebrogordenen og elefantordenen, hvor medlemskap i den førstnevnte krevdes for å bli tatt opp i den andre. Medlemskap ga automatisk høy rang og tittel, samtidig som det bare var dem som allerede

⁴⁶ Ibid. s. 93 og Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 6-9

⁴⁷ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 207

⁴⁸ Jespersen, «Fra fødselsadel til rangadel – Den danske adel 1600-1800», s. 625

⁴⁹ Norske biografisk leksikon, s.v. «Peter Griffenfeld» av Opsahl, Erik, https://nbl.snl.no/Peter_Griffenfeld [Lest: 18.09.19]

⁵⁰ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 166

⁵¹ Århus Universitet, Danmarkshistorie.dk, «Rangforordningen, 25. maj 1671»

⁵² Jespersen, «Fra fødselsadel til rangadel – Den danske adel 1600-1800», s. 621

hadde adelskap som kunne tas opp. «[Nå] fikk kongen et middel i hænde, hvormed han kunne uddele nådebvisninger til den del av den gamle adel, som enten ikke ville eller ikke hadde mulighed for at blive optaget i den nye rangordning.»⁵³ Dette var en løsning for å pasifisere motstand, samtidig som flere deler av fødselsadelen på denne måten ble del av det nye sosiale systemet med kongen som overhodet.

1.7 Oppgavens struktur

Denne oppgaven består av 5 hovedkapitler, og er tematisk oppbygd.

Kapittel 2 vil fokusere på kongemaktens intensjon og de ideelle forventningene for lensbaronene, hvor baronprivilegiene vil stå som undersøkelsesobjekt. Det vil derfor være en blanding av beskrivelse av baronprivilegiene, og en analyse av innholdet i dem.

Gjennomgangen av rettene og pliktene er ordnet tematisk, og til dels etter rekkefølgen av paragrafene slik de står i baronprivilegiene.

Kapittel 3 starter med en kort gjennomgang av Baroniet Rosendals historie (1678 – 1749). Videre vil det ta opp hvordan den sosiale status og representative stilling en lensbaron fikk igjennom baronprivilegiene ble gjort gjeldende på Baroniet Rosendal. Kapitlet er delt opp etter hvilken status og verdighet selve jordegodset Baroniet Rosendal fikk, og hvilken status eierne selv hadde.

Kapittel 4 vil fokusere på de mer administrative baronprivilegiernes tilpasning på Baroniet Rosendal. Disse vil være de samme som var utredet i kapittel 2, og vil være ordnet tematisk etter hvilket baronprivilegium som blir undersøkt.

Kapittel 5 vil være konklusjonskapittelet, hvor oppsummering og konklusjon vil bli gjort rede for, sammen med et blikk på mulige veier videre for fremtidig forskning rundt samme tema.

⁵³ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 306

Kapittel 2 – Lensbaronens og lensbaroniets forventede rolle

De generelle adelsprivilegiene fra 1661 ble fulgt opp av nye privilegier i 1671 fra den nye kongen. Privilegiene til høyadelen ble utedt den 25. Mai 1671 av kong Kristian 5 med overskriften «Grevernes og friherrernes privilegier». Det utstedte dokumentet inneholdt en beskrivelse av lensgrevens og lensbaronens retter og plikter, 31 artikler for lensgrevene og 27 artikler for lensbaronene, samt hvilke kvalifikasjoner som krevdes for å bli opphøyet. Dette kapittelet har som mål å undersøke hvilken funksjon og rolle et lensbaroni og en lensbaron skulle ha i det nye eneveldige samfunnet. Hvilke retter, plikter og samfunnsoppgaver ga kongemakten denne delen av høyadelen igjennom baronprivilegiene? Denne undersøkelsen medfører en sammenligning mellom den gjenværende fødselsadelen og lensbaronene, som kan vise hvordan lensbaronene igjennom baronprivilegiene skulle fungere som en del av rikets nye høyadel. Baronprivilegiene og rangforordningen vil her være de sentrale kildene for å kunne belyse denne problemstillingen.

Samfunnsoppgaver er likevel et ganske vidt og unøyaktig begrep, og jeg vil derfor bryte det ned til tre grupper som bedre kan brukes for å analysere lensbaronenes funksjoner:

- Sosial plassering og dets politiske funksjoner
- Administrative og rettslige oppgaver
- Militære oppgaver

Innholdet i samfunnsoppgavene vil jeg komme nærmere innpå i introduksjonen til det relevante delkapittelet.

2.1 Sosial plassering og dets politiske funksjoner

Dette delkapitlet vil undersøke lensbaronenes representative stilling ovenfor kongemakten. Hvilken sosial posisjon skulle lensbaronen ha som en del av høyadelen og sin plass i rangforordningen? Skulle lensbaronene og lensbaroniet med dette kaste glans over og representere den nye eneveldige kongemakten? Hvordan kom dette frem i baronprivilegiene?

Avsnittet for baronprivilegiene begynner med å understreke at privilegiene som ble gitt var en gave fra kongen til en kvalifisert og tjenestedyktig undersått.

Gr[unnet] Da Kongen har for got befundet, en og anden af de ved langvarig og troe Tieneste vel meriterede og qvalificerede Personer til Friherrers Ære og Værdighed at ophøie o.s.v. (ligesom Grevernes Privil.); Saa haver Kongen af Sin absolute souveraine Kgl. Magt og Myndighed forundt og bevilget dem, som nu ere eller herefter vorde i Friherrestanden ophøiede, efterskrevne Privilegier, foruden alle de andre Privilegier, som Adelen, deres Personer eller Gods angaaende, nu haver eller herefter nyde og have kunde.⁵⁴

Denne introduksjonen er av samme type som introduksjonen til grevenes privilegier (derfor «ligesom Grevernes Privil.»). De linjene som ikke blir gjengitt, men referert til, beskriver den beskyttelsesplikten som de fremtidige lensbaronene og deres etterfølgere hadde til den eneveldige kongen og hans statsstyre. De skulle opprettholde de retter og plikter som de ble tildelt igjennom privilegiene.⁵⁵ Her blir også kongens suverenitet og overhøyhet fremhevet, som gjentagende blir understreket i en eller annen form i resten av baronprivilegiene. Dette var et uttrykk for hvordan kongen ønsket å presentere seg, og hvordan han presenterte sin eneveldige status ovenfor lensbaronene.

Den siste setningen i sitatet tilsier at privilegiene skulle være i tillegg til de privilegiene som den danske fødselsadelen fikk ved adelsprivilegiene av 1661. Den norske fødselsadelen fikk disse privilegiene offisielt konfirmert ved et åpent brev av 1673.⁵⁶ Dyrvik mener at den nye høyadelen «[...] var meint å overstråla jamvel dei fremste representantene for den gamle fødselsadelen.»⁵⁷ Jespersen hevder tilsvarende at «[...] denne gruppen udgjorde absolutismens egentlige adel.» samt at de fikk flere privilegier som kunne minne om fødselsadelens før innskrenkingene etter 1660.⁵⁸ Innføringen av det nye adelsbegrepet med betitlet adel som baronene og grevene skulle være et ledd i å svekke og erstatte den gamle fødselsadelen. De fikk derfor spesielle privilegier og ikke minst en høy, sosial rang i et ranghierarki som var bygd opp etter hvem som tjente kongen og eneveldet best. Relevant her er at fødselsadelen, altså de som ikke hadde et embete i tillegg, ble plassert lavest i rangforordningen av 25. mai 1671:

⁵⁴ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 94

⁵⁵ *Ibid.* s. 83

⁵⁶ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]* Bind 1: 1660-1746, s. 7

⁵⁷ Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814*, bind 2, *Norsk historie frå vikingtid til vår tid*, s. 93

⁵⁸ Jespersen, «Fra fødselsadel til rangadel – Den danske adel 1600-1800», s. 623

Adelen, (som ikke anden Charge eller Bestilling, som dem høyere Rang iblant Vores Betiente kunde give, betiene, eller betient haver) nyde deres sædvanlige Præ for de andre Stænder og Undersaatter, som ikke i denne Rangs-Anordning specificerede ere [...] ⁵⁹

Baronene ble plassert som nr. 15 av 55 plasser i forordningen av 1671. I den nye forordningen av 11. Februar 1693, hvor rangen hadde videre blitt delt opp i klasser med en underinndeling i nummer, ble baronene plassert i rangklasse tre. I følgende reviderte rangforordninger av 1717 og 1730 forblir baronene plassert i rangklasse tre, mens fødselsadelen som gruppe ikke lenger ble nevnt i rangforordningen i det hele. ⁶⁰

Ifølge Holm var dette på grunnlag av at kong Kristian 5 skal ha vært misfornøyd med at fødselsadelen som gruppe var såpass like, i hvert fall i forhold til hvilke privilegier de hadde tilgang til. Ved å opprette et ranghierarki med en spesiell høyadel som var knyttet til kongemakten, så ønsket han å splitte fødselsadelen og «[...] svække den i politisk Forstand.» Å styre over en heterogen adel var lettere enn å styre over en homogen adelsgruppe, og må forstås som kongemaktens forsøk på en «splitt og hersk» metode. ⁶¹

Sentrum benytter splitt-og-hersk og binding (hvor man i periferien styrker en særlig gruppe av menneskers tilhørsforhold til sentrum gjennom materielle og symbolske goder) som strategier for å hindre for tette bånd periferiene imellom, [...] ⁶²

Dette vil si at det var ønskelig at deler av fødselsadelen også skulle bli tatt opp i den nye høyadelen eller rangadelen. Ble de benådet med disse verdighetene, ville det si at de ble en representant og aksepterte det nye styrets sosiale system. Samtidig var dette en ny vei inn i adelskap med privilegier for andre samfunnsgrupper, hvor de viktigste kvalitetene skulle være personlige egenskaper og kongetjeneste. I forhold til lensbaronens rolle i det eneveldige samfunnet, så sier dette alene lite om deres praktiske oppgaver, men likevel mye om deres forventede representative stilling, som var like viktig. Beskyttelsesplikten understreker lensbaronenes symbolske oppgave: De skulle opprettholde de privilegier gitt av han som i teorien hadde all myndighet og makt på sin hånd (kongen), og fungere som en praktfull, lokal representant for det nye eneveldets kongemakt.

Lensbaronenes representative oppgave og lojalitet til kongemakten blir videre fremhevet i at kongemakten bestemte at det skulle være en spesifikk arverekkefølge på lensbaroniet. På

⁵⁹ Århus universitet, Danmarkshistorie.dk, «Rangforordningen, 25. maj 1671»

⁶⁰ Ilsøe, «Holberg og rangvæsenet»

⁶¹ Holm, *Danmark-Norges indre historie under enevælden fra 1660 til 1720*, bind 1, s. 37

⁶² Neumann, «Innledning: Det danske imperium og 1814», s. 305

denne måten kan kongemakten ha ønsket å binde lensbaronenes etterfølgere til en form for kongetjeneste, samt forsikre seg at selve lensbaroniet som en lokal representant ble opprettholdt og ikke delt på flere arvinger. Denne arverekkefølgen blir presisert i §1 av baronprivilegiene.

I Betragtning at, til saadan Ære og Værdighed med Sømmelighed at bære, udfordres Middel og Formue, hvilken let forsvinder, naar den i mange Lodder deles, bevilges dem og deres Posteritet Jus Majoratus saaledes: At dem og deres ældste Sønner, medens Sønner til ere, og Døttre, naar ingen Sønner ere, alene Friherrers Ære og Værdighed med alt det Gods, som til et Friherskab er erigeret, skal tilhøre, og de andre Børn Friherrers Navn og Titul, samt det øvrige Jordegods, Kiøbe-Jord og Løsøre efter Loven [...]⁶³

«Posteritet Jus Majoratus» refererer her til retten om at den førstefødte hadde fortrinnsrett for å arve lensbaroniet udelt etter sine foreldre. Den eldste sønnen hadde fortrinnsrett for arven, og når det ikke lenger var flere sønner, så skulle arveretten gå til den eldste datteren, hvor den deretter skulle gå videre til hennes sønner. Den etterkommeren som tok over selve lensbaroniet, skulle også overta alle privilegiene som tilfalt lenet, mens de yngre barna skulle få tittelen og rangen som baron eller baronesse. Dette er en arverekkefølge, som reflekterer den samme arverekkefølgen som kongemakten selv fikk ved overgangen fra et valgrike til et arverike. Denne blir spesifisert i Kongeloven av 1665.⁶⁴ Det virker usannsynlig at dette skal ha vært en tilfeldighet, og kan ha vært et forsøk fra kongens side på å legitimere og styrke sin arverekkefølge ved at hans nye representanter tok i bruk den samme. §19 i baronprivilegiene forklarer, at kongen også hadde mulighet til å velge om lensbaroniet skulle arves både på de mannlige - og kvinnelige arvelinjer, eller om den bare skulle gå i den mannlige arvelinje.⁶⁵

Annet allodialgods og løsøre som ikke var en del av lensbaroniet, skulle bli tildelt arvingene etter vanlig lov.⁶⁶ Tennfjord beskriver at dette var jordegods som lensbaronen hadde full eiendomsrett over, til motsetning fra jordegodset som lensbaroniet omfattet, som var blitt et len gitt av kongen.⁶⁷ Ved å bli opphøyet til høyadelen ble lensbaronen del av det som kan betegnes som en ny arveadel, hvor baronprivilegier og barontitler ble arvet innenfor familien. Dette hadde mye til felles med fødselsadelen, som også hadde arvet adelskap innenfor familien. Ifølge Bartholdy var dette sentraladministrasjonens måte å forene det gamle med det

⁶³ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 95

⁶⁴ Århus universitet, Danmarkshistorien, «Kongeloven, 14. november 1665»

⁶⁵ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 101

⁶⁶ Kong Kristian 5 danske lov, 5-2-21 og 5-2-63, år 1683 (1929)

⁶⁷ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 57

nye på. Han forklarer at med politiske hensyn til fødselsadelens tradisjoner og foregående sentrale posisjon i rikene, så beholdt fødselsadelen en del eldre privilegier som angikk styre av jordegods og sin plass foran andre stender som ikke var spesifisert i rangforordningen.⁶⁸ Holm hevder at dette var nødvendig for å opprettholde en viss orden og minke misnøye i en tid hvor det nye statsstyret skulle ta form. Kongemakten hadde allerede tatt fra dem deres viktigste politiske privilegier med enerett på len, embeter og mulighet til å styre sammen med kongen igjennom et riksråd.⁶⁹ Samtidig krevde det nye statsstyret lojale undersåtter i kongetjeneste. Det var derfor nødvendig at begrepet *adel* fikk en ny mening som samtidig kunne være attraktivt for medlemmer av fødselsadelen. Høyadelen ble derfor bygget opp på lignende prinsipper med privilegier, arv og ikke minst de nevnte lensbesittelser, siden den til dels ble opprettet for å erstatte fødselsadelens foregående posisjon. Høyadelen var likevel omformet for å bedre passe inn og styrke det nye styre, og den nevnte kongetjenesten og tilgang fra andre samfunnsgrupper var her de viktigste nye momentene.

I forhold til selve lensbaroniet, forklarer Dombernowsky at etter 1662 forsvant den gamle lensinndelingen av landet. De gamle lensområdene ble satt sammen og fikk nye navn som amt og overordnende stiftamt, mens lensmennene fikk navn som amtmenn og stiftamtmenn (stiftsbefalingsmenn): «En halv snes år efter lenssystemets officielle ophævelse blev lensbegrebet imidlertid atter introduceret på dansk grund, hvilket skete med Christian V.s indstiftelse af greve- og friherreprivilegierne [...]».⁷⁰ Dette var likevel ikke *len* i samme betydning som i lensvesenet før 1662. Lensbaronene ble ikke tildelt i en liten periode et allerede etablert forvaltningsområde som var i kronens eie, slik som fødselsadelen i det tidligere lensvesenet.⁷¹ Lenet gikk heller ikke i arv på samme måte i dette gamle lensvesenet. Jordegodset, som skulle bli omgjort til et len, hadde lensbaronen allerede ervervet seg før opphøyelsen, enten i kapital eller i et faktisk jordegods. Dette var en av kvalifikasjonene som krevdes for å kunne bli opphøyet. Det nye lensområdet ble opprettet spesielt for de fremtidige lensbaronene, og ble tildelt majoratsbånd for at lensbaroniet skulle arves udelt til den eldste arving. Den skulle først og fremst bare tilbake til kongen når det ikke var flere legitime arvinger.⁷² Det er derfor mulig å betegne det som en type *personlig* len. Sunde beskriver

⁶⁸ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 579

⁶⁹ Holm, *Danmark-Norges indre historie under enevælden fra 1660 til 1720*, bind 1, s. 119

⁷⁰ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 31

⁷¹ *Ibid.*, s. 33

⁷² Århus universitet, *Danmarkshistorien*, «Grevernes og Friherrernes Privilegier, 25. maj 1671»

denne opprettelsen ved at den fremtidige lensbaronen ga en del av jordegodset til kongen, som dermed ga det tilbake med privilegier for lensbaronen og hans etterkommere.⁷³

Jeg vil argumentere for at overføringen kan tolkes som en symbolsk handling ved delegering av myndighet, som baserer seg på teorien om patron-klient-forhold og gaveutveksling for å skape relasjoner og avhengighet imellom personer.

En gave skaper forventninger om en eller annen form for gjenytelse – før eller senere [...] Gaven medfører tre former for forpliktelse: å gi, å ta imot, og å yte en gjengave.[...] Mer enn selve utvekslingen av goder eller ytelser over tid er gaven også et utsagn om relasjonen mellom giver og mottager. Den skaper, bekrefter og symboliserer gjensidig sosial avhengighet og virker sosialt integrerende.⁷⁴

Kongen kunne bruke denne type «gave» for å binde til seg avhengige støttespillere som kunne styrke hans plassering som en eneveldig konge.⁷⁵ Det fulgte derfor de tre formene for forpliktelse: den fremtidige lensbaronen ga frivillig opp en stor del av jordegodset til statens øverste myndighet. Det lå deretter i kongens hånd å bedømme om personen hadde de riktige kvalifikasjonene som en tjenestedyktig undersått for å bli opphøyd. Kongen ga deretter tilbake jordegodset (nå et len) som en type gave med privilegier og tildelt myndighet, som også løftet lensbaronen sosialt opp i rangstigen. Gjenytelsen for denne «gaven» kom så i videre lojalitet mot kongemakten, i tillegg til å opprettholde pliktene som ble beskrevet i baronprivilegiene. Introduksjonen til høyadelens privilegier gir også bestemt uttalelse om at plikten for gjenytelse skulle gå i arv til lensbaronens etterkommere:

[...] samt dem og deres Afkom saa meget desmere derhos at erindre om deres Pligt og Skyldighed, ved hvilke de og deres Posteritet ere forbundne Kongens Souverainitet, Absolutum Dominium og Arve-Rettighed og dens Forplantelse paa Kongens Arve-Successorer i Regieringen [...]⁷⁶

Lensbaronene skulle derfor representere noen av de beste personene i riket etter kongens bedømmelse, som medførte privilegier og høy, sosial status. Samtidig stadfestet dette at lensbaronen og hans etterkommere var kongens og hans etterkommeres tjener; en patron og hans klient.⁷⁷ Ved å bruke relevante begreper fra lensvesenet før 1662, så var kongen hans lensherre, mens lensbaronen var kongens lensbesitter. Kongen hadde med dette

⁷³ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 48

⁷⁴ Store norske leksikon, s.v. «Gave», av Kjetil Fosshagen, <https://snl.no/gave> [Lest: 21.10.19]

⁷⁵ Meyer, *Antikkens historie – Høvdingdømme, bystat, imperium*, s. 16-17

⁷⁶ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 83

⁷⁷ Meyer, *Antikkens historie – Høvdingdømme, bystat, imperium*, s. 17.

overeiendomsretten over lensbaroniet som var blitt gitt i gave, og det skulle gå i hans eie når det ikke var flere som kunne ta over jordegodset.

Dette momentet henger også sammen med Bartholdys syn om at det gamle skulle forenes med det nye; under eneveldet skulle det skapes nye institusjoner, men med basis i systemer og begreper som innbyggere allerede hadde kjennskap til. Det nye var at baroniet som et len hadde krav om en bestemt arverekkefølge som skulle beholde lensbaroniets helhet og samtidig sikre den opphøyde lensbaronens etterfølgere. Det tidligere sitatet tatt fra §1 i forordningen understreker at lensbaroniet skulle gå udelt til neste arving, da lensbaronens sosiale stilling ville føre til at de måtte ut med diverse økonomiske midler for å kunne presentere seg som en del av dette sosiale sjiktet. Lensbaronen fikk likevel mulighet til å legge til mer jordegods under lensbaroniet, så lenge kongen først ga sin godkjenning. Dette kommer fram i §17 og §18 av baronprivilegiene: «Enhver maa frit sit Friherskab forøge og derunder mere Gods lægge, som da derunder med samme Lehns og anden Rettighed skal forblive [...]»⁷⁸ Lensbaroniet kunne derfor bare bli gjort større, men ikke mindre. Fra kongemaktens side er det mulig å argumentere for at dette også ble gjort i større grad å sikre at lensbaroniet skulle beholde sin praktfulle posisjon som en lokal representant for den eneveldige kongemakten i flere generasjoner. Relevant til denne observasjonen, er at lensbaroniet heller ikke kunne selges, pantsettes eller bli brukt som betaling for gjeld, igjen tildelte privilegier for å beholde lensbaroniets helhet. Dette blir understreket i §5, hvor de eneste unntakene er om gjelden er til kongen selv, eller kongen gir sin tillatelse med en sær kongelig bevilling.

I §6 blir det lignende forklart at en lensbaron heller ikke skulle bli arrestert av sine kreditorer for gjeld på sin person. Han skulle heller aldri bli dømt til å miste sin ære eller gode rykte. Dombernowsky kategoriserer disse privilegiene om fritak fra gjeldsforfølgelse som en del av de unike særrettighetene som bare høyadelen fikk, sammen med rang foran all annen adel i rikene.⁷⁹ Dette tyder på at samtidig som disse privilegiene sikret at lensbaroniet og lensbaronen beholdt sin plass som en representant for kongemaktens styre, så må det også ha vært en del av fremvisningen av lensbaronens høye sosiale posisjon, spesielt ved at de ikke kunne dømmes fra å miste sin ære eller rang ved gjeldssaker. Relevant i forhold til lensbaronens rettslige fortrinn er at de i livssaker heller ikke skulle bli fengslet. Dette blir

⁷⁸ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 100-101

⁷⁹ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 35

forklart i §7, hvor unntaket var majestetsforbrytelser.⁸⁰ Her er det interessant å se at lensbaronene fikk en rettslig og rangsmessig sikkerhet med disse særrettene, både på sin person og på lensbaroniet, men kongen forbeholdt seg alltid retten til å gripe inn når hendelser angikk han personlig. Dette var igjen et tegn på kongens suverenitet, og hvordan han i baronprivilegiene understreker at han i alle saker var den øverste myndighet og over loven, hvis han så det som nødvendig. Den eneveldige kongen var i teorien bare underordnet Gud.⁸¹

Henningsen hevder at: «[...] der er ingen tvivl om, at inndelingen i kongeligt definierede rangklasser fik en enorm betydning for den sociale tænkemåde 1700-tallet igennem [...]»⁸² Han forklarer videre at kongen med rangforordningen av 1671, og de senere versjonene, skapte det eneste formelle æres hierarki i staten som gikk på tvers av samfunnsgruppene. Rangforordningen generelt var bygget rundt kongens egne tjenestemenn, og det er klart at kongen ønsket å knytte statstjeneste til sosial status.⁸³ Forordningene om rangen hadde derfor egentlig ikke noe med adelskap å gjøre, men som Dyrvik hevder var det etter opprettelsen av en rangadel med adelige privilegier i 1693 blitt selve hovedveien fra statstjeneste til adelskap.⁸⁴ Adelige privilegier var ettertraktet i samtiden, spesielt av personer med borgerlig bakgrunn. Ved å koble dette sammen med et embete i rangen som tjente eneveldet, ville det føre til at det foruten sosial mobilitet og en adelig tittel ble mer attraktivt å bli en del av det nye hierarkiet, da det også kunne medføre praktiske fortrinn.⁸⁵ Henningsen hevder likevel at det var «[...] den sociale ære, der var forbundet hermed, som var det væsentligste.» Riktignok fulgte det en del økonomiske forpliktelser ved å være i rangen som kan ha overskygget de adelige økonomiske fortrinnene.⁸⁶

For lensbaronenes del, som allerede ved sin opphøyelse til høyadelen hadde fått adelig status og hadde fått en egen forordning som beskrev deres spesielle privilegier, så var det den sosiale plassering i forhold til andre (spesielt fødselsadelen) som var det viktigste med rangforordningen. Lensbaronene kunne også ha andre utenforstående embeter, som ville løfte dem videre opp i rangstigen. Rangforordningen, sammen med gemakordinansen, justerte hvordan «gang og sete» skulle fungere i samfunnet.⁸⁷ Med sin høye plassering i

⁸⁰ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 98

⁸¹ Århus universitet, Danmarkshistorien, «Kongeloven, 14. november 1665»

⁸² Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 304

⁸³ *Ibid.* s. 305

⁸⁴ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 166

⁸⁵ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 587

⁸⁶ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 310

⁸⁷ *Ibid.*, s. 307-308

rangforordningen, så var kongen sikker på at lensbaronene, som han selv hadde tildelt myndighet til, ble synliggjort i samfunnet blant de beste, både ved private – eller offentlige sammenkomster. Denne synliggjøringen kommer spesielt frem i de paragrafene i baronprivilegiene som kan betegnes som symbolske privilegier:

§22. Friherrerne, og ellers ingen anden, maae isteden for Hielmen, som ellers sædvanlig paa adelige Vaaben føres, naar de deres Vaaben uden Hielmer føre, have og bruge, over deres Vaaben og Skiold saavelsom Chifre, en aaben Krone. Naar Kongen en Friherre paa sit Skiold og Vaaben Hielm giver, skal samme Hielm, til Forskiel paa andre adelige Hielme, være en aaben med 7 Traller oplukt og lige forestaaende Hielm.⁸⁸

Lensbaronene fikk derfor føre en egen type baronkrone på sine våpenskjold som symbolsk viste at de var baroner, som skilte seg fra den vanlige adelige hjelmen på adelige våpenskjold. Lensbaroner fikk ta i bruk titler som «herre» til deres allodialgods, i tillegg til titlene «baron» for seg selv og «friherre» til deres lensbaroni. De skulle også bli omtalt med den adelige tittelen «velbårne» i brev og dokumenter fra det kongelige kanselli. Dette var eksklusive titler og symboler som også i dagligdags sosial omgang synliggjorde lensbaronens høye status ovenfor andre, hvor de skulle stå som en representant for kongemaktens nye system under eneveldet.

2.2 Administrative og rettslige oppgaver

Dette delkapitlet vil undersøke de baronprivilegiene som kan kategoriseres som administrerende oppgaver for lensbaronen. Hvordan skulle en lensbaron styre og lede lensbaroniet som en del av lokalforvaltningen? Hovedpunktene vil være lensbaronens tildelte myndighet innenfor det rettslige med birkeretten og hals- og håndsrett, det geistlige med patronatsretten, og det sivile med ansvar for oppebørsel og det som kan betegnes som deres «amtmannsmyndighet».⁸⁹

2.2.1 Geistlige og rettslige funksjoner

⁸⁸ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 101-102

⁸⁹ Dette er et begrep som Dombernowsky bruker i hennes verk om *Lensbesidderen som amtmann*, som spesielt betegner den myndigheten en lensgreve eller lensbaron fikk som en type amtmann på jordegodset.

Det er i §4 at de mer praktiske geistlige og rettslige oppgavene blir bestemt. Lensbaronen ble her tildelt privilegiene «Jus Patronatus» og birkerett ved deres lensbaronier; privilegier som ofte hadde vært knyttet til adelens jordgodseie.⁹⁰ «Jus patronatus», eller patronatsrett, vil her si at lensbaronene fikk rett til å utnevne prester i det kirke sognet som lensbaroniet lå i (kallsrett), samt retten til å forvalte diverse kirkelige inntekter. Til gjengjeld hadde de ansvar for at kirken(e) ble vedlikeholdt. Denne retten skulle også gjelde:

[...] saavelsom og til de andre Kirke-Sogner, i hvilke i det ringeste den halve Part af Decimantibus ligger til Friherskabet; og i de Sogner, hvor Herligheden af Leding og Foring ligger til Friherskabet, der hører og Jus Patronatus og Birke-Rettigheden med til samme Friherskab.⁹¹

«Decimantibus» vil her si de som da betalte tiende til lensbaroniet. «Leding», eller leidangen, var originalt en krigstjenesteplikt, som senere hadde blitt gjort om til en økonomisk avgift.⁹² «Foring» var på lignende måte opprinnelig en plikt om å ta imot hester til foring eller underholde herskapet, som senere var gjort om til en natural- eller pengeavgift.⁹³ Dette var derfor skatter som lensbaroniet oppebar, noe jeg vil komme nærmere innpå senere når jeg tar for meg lensbaroniets inntekter. Det viktigste her er at ifølge privilegiene var det i disse sognene lensbaronen skulle ha patronatsrett til de tilhørende kirkene.

Historiker Øystein Rian hevder at privilegiet med patronatsrett kunne være et spesielt maktmiddel: «Kirken var jo datidens dominerende massemedium, og myndighetene brukte den til å spre propaganda i befolkningen.»⁹⁴ Den overførte retten fra kongen til å besette presteembete kan derfor lensbaronene ha dratt godt nytte av hvis han ønsket. Det er likevel riktig å påstå at kongen forventet at lensbaronen først og fremst skulle bruke denne retten for å opprettholde eneveldets orden, og beskikke gode prester som fulgte dette prinsippet. Dette kan argumenteres for ved at lojalitet mot kongen og eneveldet var viktige kvalifikasjoner for opphøyelse til høyadelen. Kong Kristian 5 danske og norske lov presiserer den medfølgende plikten med å vedlikeholde de kirkene som gikk under patronatsretten, og ikke la de forfalle: «[...] saa fremt de saadant jus, eller Benaadning, fremdelis beholde ville.»⁹⁵ De økonomiske

⁹⁰ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 581

⁹¹ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 96

⁹² Århus Universitet Danmarkshistorien, «Grevernes og Friherrernes Privilegier, 25. maj 1671»

⁹³ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v. «Foring»

⁹⁴ Rian, *Vestfoldts historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 14

⁹⁵ Kong Kristian 5 danske lov, 2-22-4, år 1683 (1929) og Kong Kristian 5 norske lov, 2-21-6, år 1687 (1833)

inntektene som fulgte med patronatsretten var derfor først og fremst gitt til lensbaronen for at han skulle ha midler for å kunne forvalte kirkens utgifter og gi lønn til prestene.⁹⁶

Ifølge det tidligere sitatet fra baronprivilegiene, så skulle birkeretten også gjelde for de sogner hvor leidang- og foringskatten lå til lensbaroniet. Selve birkeretten beskriver Rian ved at: «[...] godsene ble private rettsområder (birk), der bøndene var undergitt dommere, utnevnt av godseiere.»⁹⁷ En eksklusiv rettighet her var at baronprivilegiene beskriver at rettsdommen, som ble gitt av den utnevnte birkedommeren på lensbaroniet, bare kunne ankes direkte til den øverste rettsinstans for Danmark-Norge under eneveldet; høyesteretten i København.

Det vil her være naturlig å inkludere to andre juridiske privilegier som henger tett sammen med birkeretten; Hals- og håndsrett og sikt- og sakefallsrett. Ifølge Sunde var disse privilegiene av lik karakter og involverer begge retten til å reise anklage mot en lovbrøyer (sikte). Ble straffen bøter, kunne lensbaronen ta disse i egen lomme (sakefall), men de skulle også brukes for å betale utgiftene ved rettsaken. Hals- og håndsretten ga rett til å fortsette med en sak som kunne ende med straff på liv (hals) eller kropp (hånd).⁹⁸ Lensbaronen ble derfor den øverste påtalemyndighet på området. Det er likevel bare hals- og håndsretten som blir nevnt i privilegiene for lensbaronen, i §15. Sikt- og sakefallsretten skal likevel etter hvert ha blitt tett knyttet til hals- og håndsretten, og ble sett på som en nødvendig inntekt for å kunne opprettholde utgiftene av hals- og håndsretten, hvor dom ikke medførte bøter.⁹⁹ Videre vil derfor begrepet hals- og håndsrett også inkludere sikt- og sakefallsrett. Det er likevel viktig å påpeke at det var mulig å ha hals- og håndsrett uten birkerett, da de var atskilte privilegier som begge medførte rettslige oppgaver. Baronprivilegiene ga blant annet lensbaronen birkerett bare på lensbaroniet, mens hals- og håndsretten også gjaldt for det annet gods han kunne inneha.¹⁰⁰ At lensbaronene fikk tilgang til begge disse rettene, gjorde at de fikk tildelt en større myndighet over rettsprosessen i sine utskilte birk.

Sunde kommenterer at birkeretten på samme vis som patronatsretten kunne være et attraktivt maktmiddel for lensbaronene:

Tinget var ved sida av kyrkjebakken bygdesamfunnet sitt offentlege fora, og leiglendingane sitt offentlege liv vart dermed gjennom birkeretten i stor grad knytt til jordegodset. På same måte som det

⁹⁶ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Patronatsrett»

⁹⁷ Rian, *Vestfoldts historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 13

⁹⁸ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 25

⁹⁹ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Hals- og håndsrett»

¹⁰⁰ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 100

kongeleg administrerte tinget hadde disiplineringsoppgåver, kunne birkeretten vera eit middel til å disiplinera godsleiglendingane si åtferd på godset og i forhold til godsherskapet.¹⁰¹

Det var likevel ikke kongens ønske at lensbaronene skulle gjøre som de ville med dette privilegiet. Ifølge Kristian 5 danske og norske lov var det lensbaronenes plikt med sin myndighet å tilsette dyktige birkedommere og overse at eneveldets lov og orden ble opprettholdt på området.¹⁰² På dette området var disse privilegiene blitt gitt på samme grunnlag som patronatsretten; de skulle i sin lokalforvaltning være en representant for eneveldet for sine undersåtter, som skulle gjenspeiles i deres valg av tjenestemenn. Han ble som nevnt den øverste påtalemyndighet på området, men hadde derfor samtidig plikt til å reise tiltale og utføre rettsaker når det krevdes. Kongen forbeholdt seg også retten til å være den eneste som kunne gi nåde i straffesaker.¹⁰³

Kongen overdrog mye av sin utøvende og rettslige myndighet til lensbaronene med disse privilegiene. Det utskilte birket og nærliggende sognekirker skulle i stor grad bli lagt under lensbaroniets forvaltning, og det er i denne sammenhengen Moseng (mfl.) hevder at «Birkehøyhet og patronatsrett var de to viktigste privilegiene som grevene og baronene hadde.»¹⁰⁴ Lensbaronene kunne i teorien velge hvem han ville til å sitte i embetene på området, en myndighet som under eneveldet bare skulle ligge hos kongen alene. Et svært viktig moment er likevel at det etter en kongelig befaling av 1690 og en forordning fra 1696 ble et krav at den valgte birkedommeren skulle bli konfirmert av kongen til sin stilling, og personen hadde ikke fått sin fulle embetsmyndighet før dette var blitt gjort.¹⁰⁵ Kongen beholdt derfor sin overmyndighet ved å ha en kontroll over birkets embetsvalg etter 1690/1696, i hvert fall formelt. For patronatrettens sin del ble det en lignende ordning. Et annet reskript fra 1690 stadfester at kallsbrev til prester som lensbaroner utstedte skulle først bli godkjent av kongen, og biskopen skulle ikke ordinere noen prester før denne kongelige godkjenningen kunne bevises.¹⁰⁶

¹⁰¹ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 32

¹⁰² Kong Kristian 5 danske lov, 3-2-1, år 1683 (1929) og Kong Kristian 5 norske lov, 3-2-1, år 1687 (1833). Disse paragrafene nevner også patronatsretten under denne plikten.

¹⁰³ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 30

¹⁰⁴ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 303

¹⁰⁵ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 33. Forordningen er å finne hos: Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 727

¹⁰⁶ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 214

Dette var nok en konsekvens av sentraliseringen under eneveldet; kongemakten og sentraladministrasjonen ønsket å opprettholde et innsyn inn i lensbaroniets forvaltning. Sammen med at lensbaronen selv ikke kunne innta embete som birkedommer eller prest på området, viser at maktmiddelet skulle være til en viss grad innskrenket for lensbaronen selv. Dette fulgte eneveldets grunnideologi; all makt lå til sist hos kongen, og bare han kunne til sist utlevere embetsmyndighet til andre i riket.

Hva var så kongen og sentraladministrasjonens mål ved å gi lensbaronen disse geistlige og rettslige privilegiene? Ifølge de generelle adelsprivilegiene av 1661, så fikk fødselsadelen også lignende privilegier. De fikk hals- og håndsrett (§1), patronatsrett (§5), og birkerett (§22).¹⁰⁷ Bartholdy mener at dette til dels var en opprømsing av fødselsadelens tidligere privilegier som angikk eie og administrering av jordegods, og de ble derfor innrømmet dem som allerede hadde de.¹⁰⁸ Det var derfor naturlig at disse rettene også ble gitt til lensbaronene med lensbaronier, som med sin opprettelse skulle stå over fødselsadelen, og nærmere kongen. En interessant observasjon her er at adelsprivilegiene hadde en til dels mer negativ ordlyd sett i forhold til lensbaronenes tilsvarende privilegier. Et eksempel her er i forhold til hals- og håndsretten. Både fødselsadel og lensbaron skulle ha hals og håndsrett «[...] over deres Bønder og Tienere.». Adelsprivilegiene fortsetter med å understreke at fødselsadelen bare fikk denne retten hvis «[...] dog at de dermed efter Landsens Lov og Ret forfare.»¹⁰⁹ I motsetning får lensbaronen denne retten «[...] da Kongen ei paatvivler, de jo andre til Lovs og Rettens Handthævelse med deres Exempel foregaae.»¹¹⁰ Disse sitatene viser at kongen var mer positivt innstilt til den nye høyadelen, som relevant hadde fått sin posisjon og disse privilegiene av ham. Det var derfor her fra kongens side troverdige individer som fikk hånd om en del av lokalforvaltningsoppgavene.

Dette kan ses i sammenheng med et annet fortrinn som lensbaronene fikk over fødselsadelen med birkeretten; lensbaronene fikk som nevnt privilegiet at dommen i deres birk bare kunne ankes direkte til høyesterett, og fikk derfor lagtingsstatus lignende kongens egne birk.¹¹¹ Dette kan henge sammen med det personlige privilegiet at lensbaronene ikke selv skulle stevnes eller dømmes i underretten, men skulle ha høyesteretten som sin domstol.¹¹² Fødselsadelen,

¹⁰⁷ Ibid., s. 7-8

¹⁰⁸ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 581

¹⁰⁹ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 7

¹¹⁰ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 100

¹¹¹ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 83

¹¹² Ibid. s. 101

samt rangadelen, skulle lignende bare dømmes i de viktigste sakene, livs- og æressaker, av høyesterett.¹¹³ Dette var et eldre adelig rett som fulgte tankegangen om at adelen bare skulle dømmes av sine likemenn.¹¹⁴ Ifølge baronprivilegiene fikk lensbaronene i teorien utvidet dette til alle saker de selv kunne bli påtalt for, samt for dommene i deres birk. Dette medførte et økt maktmiddel for lensbaronene over sine leilendinger, ved at birket i flere saker kunne bli mer avskåret fra det øvrige rettsvesenet i staten. Samtidig viser det forventningen om at lensbaronene skulle hedre beskyttelsesplikten ovenfor kongemakten og hans styre, og utføre sine plikter og følge loven på riktig måte.

2.2.2 Skattefrihet og oppbeørrel

Ifølge §8 i baronprivilegiene fikk lensbaronene en del økonomiske fortrinn:

[...] som en Friherre for sin rette Friherlige Residents og Hoved-Gaard holder, og dens Grund og Eiendom, samt derforuden 100 Tdr Hartkorn i tilliggende Bøndergods være for al Contribution og Paalæg, hvad Navn det og have kan, Prindsesse-Styr undtagen, aldeles frie og forskaanet. Og skal af samme Friherlige Residentser og Hoved-Gaarde (saavel som ellers af Friherrernes andre Hoved-Gaarde over alt deres Allodial-Gods, hvilke dog ogsaa skal være frie for al Contribution og Paalæg, Prindsesse-Styr og Ros-Tieneste undtagen) og hvis Eiendom under de Friherlige Residentser og Hoved-Gaarders Taxt er begreben og lagt, naar Godset til Friherskab erigeres, aldeles ingen Tiende gives.¹¹⁵

Dette strakk seg lengre enn det fødselsadelen hadde, som bare fikk skattefrihet for sine hovedgårder (Danmark) og setegårder (Norge), på samme måte som på lensbaronenes allodialgods.¹¹⁶ Dette ble i tillegg innskrenket etter 1682 til bare å gjelde dem i fødselsadelen med stort nok jordegods, noe som minket antall hoved-/setegårder med skattefrihet.¹¹⁷ Ifølge paragrafen ble lensbaronene igjen tildelt dette fortrinnet grunnet kravet om deres hengivenhet til kongemakten, og at de ga opp en del av sin eiendom til å bli gjort om til len og føydalgods. Økonomiske utgifter som krevdes for å opprettholde sin sosiale plass i høyadelen og rangen blir også fremmet som en årsak for privilegiet. «Prindsesse-styr», altså en skatt som skulle

¹¹³ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 8

¹¹⁴ Store norske leksikon, s.v. «Adelsprivilegier» av Jon Gunnar Arntzen, <https://snl.no/adelsprivilegier> [Lest: 21.10.19]

¹¹⁵ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 98-99

¹¹⁶ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 300

¹¹⁷ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 157

dekke utgifter som en prinsesses medgift og utstyr ved hennes bryllup, forble unntaket i skattefritaket.¹¹⁸

Lensbaronenes skattefrihet førte til at lensbaronene selv kunne forvalte de skattene som kom fra noen leilendingsgårder med til sammen en størrelse på 100 tønner hartkorn, samt beholde skattene av sin egen «friherlige residents og hoved-gaard» på lensbaroniet. De fikk som nevnt alminnelig skattefrihet (utenom rosstjeneste og prinsesse-styr) for sine hovedgårder på allodialgodset, på lignende måte som for fødselsadelen generelt. Ifølge privilegiet ble friheten for å betale tienden også inkludert under lensbaroniets hovedgård, samt de andre hovedgårder på allodialgodset. Andre økonomiske inntekter som lensbaronene skulle forvalte inkluderte (igjennom patronatsretten) kirketienden og andre diverse inntekter for den/de kirken/kirkene det gjaldt og bøteinntektene som følge av birkeretten/hals- og håndsretten.¹¹⁹ I tillegg kom de normale leieinntektene fra leilendingene som landskyld og diverse avgifter. Det er usikkert om kongemakten med formuleringen, «herligheden av ledingen og foringen» i §4 skal bli forstått med at lensbaronene skulle beholde disse skattene som inntekt, eller om de var en del av skattene som lensbaronene oppebar for kongen.¹²⁰ Rian forklarer at for lens-grevene i Vestfold fikk de dette som en særegen inntekt, men at det ikke var felles for alle lens-grever.¹²¹ Da den tilsvarende paragrafen i lens-grevenes privilegier (§5) er formulert på lik måte som lensbaronenes, må det bli forstått som at kongemakten ikke overdrog denne skatten som en generell inntekt for alle i høyadelen.¹²²

Flere av disse økonomiske fordelene var i det store og det hele knyttet til eie av privilegert jordegods, og fødselsadelen fikk riktignok tilgang til flere av dem igjennom privilegiebrevet av 1661.¹²³ Skattefriheten av 100 tønner hartkorn i leilendingsgårder i tillegg til nesten full skattefrihet av sin hovedgård på lensbaroniet var likevel eksklusivt for lensbaroniene. Dyrvik hevder at denne skattefriheten var en av: «[...] de viktigste insitamentene for å opprette grevskaper og friherreskaper, utenom statusen [...]»¹²⁴ Hvis lensbaronene skulle fungere som en del av en praktfull høyadel over fødselsadelen, så var det nødvendig at de fikk slike eksklusive friheter som både gjorde det attraktivt å bli opphøyd, og samtidig ga dem midler til

¹¹⁸ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Prinsesse-styr»

¹¹⁹ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Patronatsrett»

¹²⁰ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 96

¹²¹ Rian, *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 16

¹²² Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 85

¹²³ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 7-8. Jeg refererer her til inntektene som kom igjennom birkerett/hals- og håndsrett og patronatsrett.

¹²⁴ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 159

å vise seg frem som en del av denne gruppen. Det ga derfor ikke lensbaronen direkte noen større samfunnsfunksjon, utenom å videre skille dem ut som en eksklusiv gruppe.

Det blir ifølge §14 i baronprivilegiene understreket at ingen amtmann eller amtskriver skulle ha noe å gjøre med lensbaroniet. En amtskriver var en embetsmann i Danmark som i hvert amt hadde ansvar for den tilhørende oppebørselen av kongelige skatter og regnskapsførselen av dette, som deretter ble sendt inn til rentekammeret for revidering. Den lokale oppebørselen hadde derfor blitt skilt ut fra den øvrige amtsforvaltningen under eneveldet. I Norge ble det opprettet egne stiftamtstuer, hvor lokale oppebørselsbetjenter som fogder og tollere, skulle sende sine regnskap videre til en av stiftamtstueene for revidering.¹²⁵ I løpet av 1660-tallet og frem 1714 var det fire stiftamtstuer; Akershus-, Stavanger (senere Kristiansand)-, Bergen- og Trondheim stiftamtstue, som alle videresendte regnskapet for en siste revidering til rentekammeret i København. Kristiansands stiftamtstue ble avskaffet i 1713. Den norske Zahlkasse ble i 1714 opprettet i Kristiania, hvor Akershus stiftamtstue også ble avskaffet. Bergen- og Trondheim stiftamtstue ble så underordnet den norske Zahlkassen, og skulle nå sende sine regnskaper først til Kristiania. Deretter gikk de videre til rentekammeret for en endelig revisjon.¹²⁶ I grove trekk kan derfor en dansk amtskriver ha tilsvart embetsmannen i stiftamtstuen i Norge (også kalt stiftamtstueskriver eller bare stiftamtskriver) da de begge i det økonomiske systemet lå rett under rentekammeret.¹²⁷ På en annen side var amtskrivere i Danmark på amtsnivå, mens stiftamtsskrivere i Norge var på stiftamtsnivå. Sett i forhold til embetsmannens arbeidsoppgaver innenfor oppebørsel, kan derfor en norsk fogd ha ligget nærmere en dansk amtskriver. De hadde begge ansvar for å kreve inn og føre regnskap over kongelige skatter på et bestemt område, som i Norge for fogdene var fogderiene.

Ifølge Tennfjord skulle all embetsmyndighet innenfor lensbaroniet ligge hos lensbaronen, som vil si at han også skulle utnevne og lønne en oppebørselsbetjent for området, sammen med de nevnte birkedommere og prester.¹²⁸ Baronprivilegiene forklarer likevel ikke eksplisitt at det var et krav at lensbaronen skulle utnevne en egen oppebørselsbetjent, bare at de «[...] selv i rette Tid lade erlægge de paabudne Contributioner [...]»¹²⁹ Lensbaronene fikk derfor selv oppebørselsmyndigheten. Ifølge Dombernowsky ble denne myndigheten likevel ofte delegert

¹²⁵ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Fogd», «Fogderi» og «Stiftamtstue»

¹²⁶ Weidling, *Eneveldets menn i Norge: sivile sentralorganer og embetsmenn 1660-1814*, s. 64

¹²⁷ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Amtskriver»

¹²⁸ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 56

¹²⁹ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 100

videre til en oppebørselsbetjent, som en godsforvalter.¹³⁰ Ansettelsen av en forvalter krevde derfor ikke godkjenning av kongen, som ved birkedommere og prester, da de var lensbaronens private underordnede.¹³¹ Lensbaroniene, som hadde sin egen oppebørselsbetjent, ble derfor videre utskilt som et eget forvaltningsområde. Ifølge oppslagsordet «fogd» i *norsk historisk leksikon* blir det hevdet at: «Fra 1630-årene utgjorde embetstriumviratet fut, skriver og prest kjernen i den off. lokalforvaltning.» og at eneveldet bygde videre på dette.¹³² Dette embetstriumviratet skulle på lensbaroniene ligge under lensbaronen, som dermed fikk tildelt ansvar for en stor del av lokalforvaltningen på området.

2.2.3 Amtmannsmyndighet

Et viktig punkt i forhold til lensbaronenes ansvar for lokalforvaltningen var at §14 også understreket at heller ingen amtmann skulle ha noe å gjøre med lensbaroniet.¹³³ Lensbaronene ble her overført ansvaret for at de offentlige landeveiene som gikk igjennom deres lensbaroni ble vedlikeholdt, samt at leilendingene under lensbaroniet skulle være fritatt for å skyse andre amtmenn på sine reiser. Kongemakten ga derfor lensbaronene det Dombernowsky kaller «amtmannsmyndighet» på sine lensbaronier. Dette ville si at lensbaronen selv skulle fungere som den øvrige sivile embetsmann på lensbaroniet (allodialgodset ble ikke inkludert under denne myndigheten) lignende en amtmann i et amt.¹³⁴

Ifølge historiker Tor Weidling var amtmennenes overordnede oppgave at de skulle holde oppsyn og kontroll ved amtets sivile oppgaver og de underordnede embetsfolkene, særlig sorenskrivere og fogder: «Instruksene ga amtmennene et generelt pålegg om å forvare kongens høyhet, regalia og rettighet, hjelpe fram amtet, øke inntektene av det og hindre utroskap og underslag.»¹³⁵ Han skulle først og fremst fungere som en mellommann mellom sentraladministrasjonen og lavere sivile embetsmenn og innbyggere i amtet.¹³⁶ De mer

¹³⁰ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 279

¹³¹ *Ibid.* s. 281

¹³² *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Fogd»

¹³³ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 100

¹³⁴ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 84

¹³⁵ Weidling, *Eneveldets menn i Norge: sivile sentralorganer og embetsmenn 1660-1814*, s. 32

¹³⁶ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Amtmann»

konkrete amtmannspliktene beskriver historiker Karl Peder Pedersen i sin artikkel om de norske amtmenn, på bakgrunn av den norske amtmannsinstruksen fra 1685:¹³⁷

Amtmenn hadde funksjon som høyeste påtalemyndighet i et amt, og hadde med dette rett til å reise tiltale i straffesaker. Han skulle føre kopibok over mottatte brev, og all korrespondanse til amtets innbyggere og embetsmenn skulle gå innom ham. Dette inkluderte supplikker fra amtets innbyggere til stattholder eller Konge, hvor hans underskrift og skriftlig uttalelse var nødvendig. Amtmannen hadde likevel bare myndighet til å utdele ordre til embetsmenn, hvis det lå på basis av en kongelig befaling. Lignende skulle han ikke blande seg inn i fogdenes arbeid med skatteoppebørsel eller regnskap, men skulle overvære at oppkreving gikk riktig for seg, i tillegg til sist å godkjenne fogdenes regnskapsbøker, godseierens kvitteringsbøker, og byenes kontorbocker. Han skulle også godkjenne sorenskriverens tingbøker, og passe på at rettsaker fulgte den riktige prosessen. Dette skulle bli gjort både for å passe på statens interesser, men også at innbyggerne i amtet ble behandlet rettferdig av embetsmennene. «Amtmandsrollen var altså ikke kun passivt bevarende, den var også aktivt agerende, idet dens innehavere hele tiden skulle være opmærksomme på alt, som kunne utvikles og udnyttes til gagn for samfundet [...]»¹³⁸ Amtmennenes konkrete oppgaver kunne derfor til tider variere, alt etter om nye forordninger ble utstedt som påla amtmennene nye arbeidsoppgaver som ikke ble nevnt i instruksene fra 1685.¹³⁹ Weidlings beskrivelse av amtmannsrollens overordnende funksjon som den øverste mellommann mellom Konge og embetsmenn/innbyggere i amtet, med tilsynsplikt over amtets forretninger, er derfor en god beskrivelse over amtmannens grunnleggende rolle i lokalstyret over lengre tid.

Da lensbaronen ble overført amtmannsmyndighet som følge av sine privilegier, vil det være mulig å hevde at kongemaktens hensikt var at han skulle få samme rolle på lensbaronet. Samtidig forklarer Dombernowsky at dette privilegiet: «[...] et langt stykke ad vejen kan opfattes som en blot videreførelse af 1500- og 1600-tallets lensmands-administration.»¹⁴⁰ Amtmannsmyndigheten var relevant bare en av flere privilegier, da kongemakten overførte til lensbaronene mer av sin utøvende myndighet ved den nevnte birkeretten, hals- og håndsrett, patronatsretten og ansvar over oppebørselen. Disse vide fullmaktene hadde ikke en amtmann i sin helhet. En del av disse amtmannspliktene kan derfor ha kommet som et naturlig følge av

¹³⁷ Amtmannsinstruksen for de danske amtmenn og stiftamtmenn hadde tidligere blitt utstedt i 1682. Pedersen, «De første norske amtmænd», s. 8

¹³⁸ Pedersen, «De første norske amtmænd», s. 10-12

¹³⁹ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 61

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 15

disse andre privilegiene. En overføring av selve amtmannsmyndighet til lensbaronene kan derfor ha gjort at denne type lokal administrasjonen ble enklere og mer sammensatt på et lensbaroni.

Om kongen mente at stiftamtmennene, som blant annet hadde ansvar for å holde oppsyn over amtmennene, også skulle holde oppsyn over lensbaronene, er usikkert. Lensbaronene fikk ikke en «stiftamtmannsmyndighet» ifølge baronprivilegiene, men var samtidig ikke å se på som en vanlig amtmann siden de hadde flere andre privilegier. Det er mulig at stiftamtmenn kunne gripe inn på lensbaroniet hvis nødvendig, dog kanskje med en spesiell kongelig befaling grunnet lensbaronenes høye, sosiale stilling og nærhet til kongen.¹⁴¹ Dombernowsky forklarer at: «Hvis en sag blev anset for særlig betydningsfuld, kunne kongen pålægge stiftamtmanden at styre den, og det blev da antaget i centraladministrationen, at grever og baroner ville rette sig efter stiftamtets direktiver på samme måde som amtmændene.»¹⁴²

2.3 Militære oppgaver

Adelen som stand hadde fra middelalderen blitt sett på som krigerstanden i standssamfunnet. Deres plikt var å gjøre krigstjeneste, og det var dette som til gjengjeld ga dem privilegier som fritagelse fra skatt, monopol på embeter, osv. Historiker Knud J.V. Jespersen forklarer at adelen etter hvert mistet denne funksjonen som følge av den militære revolusjonen med statsfinansierte leietropper i løpet av 1500-tallet.¹⁴³ Fikk lensbaronen, som del av en ny type adelsverdighet, tilbake disse militære oppgavene? Eller var dette ikke lenger en nødvendig eller ønskelig funksjon å tildele fra statens side?

Ifølge baronprivilegiene er det bare en paragraf som kan sies å beskrive lensbaronenes militære oppgaver:

§12. Hvad Udskrivninger, som i Friherkabets District skal skee, maae og skal Friherrene selv forrette; og maae, af de næste til den Friherlige Residents og Hoved-Gaard liggende Bønder og Tienere, 5 af deres udskrevne Knegte for Kongens Arbeide ved Fæstningerne i Freds-Tid være forskaanede; dog skal Friherrene være pligtige saa mange dygtige Knegte, som dem vedkommer, altid færdig at forskaffe og i god

¹⁴¹ Århus universitet, Danmarkshistorie.dk, «Rangforordningen, 11. februar 1693» og Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 61

¹⁴² Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 62

¹⁴³ Jespersen, «Fra fødselsadel til rangadel – Den danske adel 1600-1800», s. 604-605

Beredskab at holde, samt paa Mynsterpladsen og naar de ellers skal exerceres, baade de om Freds-Tid for Arbeide forskaanede, samt de andre, saavidt dem tilkommer, naar paabydes, at fremstille.¹⁴⁴

Her fikk lensbaronene selv ansvar for soldatutskrivningene i legdene som gikk under deres område, lignende som hos danske godseiere.¹⁴⁵ Baronprivilegiet beskriver likevel at de også fikk lov til å holde fem av sine utskrevne soldater utenfor ved «[...] Kongens Arbeide ved Fæstningerne i Freds-tid [...]». Dette må ses i sammenheng med festningsbyggingen som tok av etter 1660, og som Dyrvik hevder «[...] kulminerte tidlig i 1670-årene.»¹⁴⁶ Lensbaronene fikk derfor rett til å holde en del av sine utskrevne soldater utenfor denne tjenesten, slik at de kunne forbli med arbeidet på leilendingsgården under lensbaroniet. Det er likevel mulig at kongemakten forventet at de da heller skulle bli brukt til vedlikeholdsarbeid på selve hovedgården til lensbaroniet eller lignende. Ifølge Rian var dette i så fall tilfelle med Larvik- og Jarlsberg grevskap, som igjennom grevskapsprivilegiene hadde fått samme privilegium, men at det var ti soldater istedenfor fem som ble holdt utenfor.¹⁴⁷ Det blir likevel eksplisitt poengtert at lensbaronene var pliktige i å alltid være klar til å skaffe og utruste de soldatene som de selv utskrev når en mønstring eller eksersis skulle skje. Dette skulle også gjelde for de fem som ble holdt utenfor pliktarbeid i fredstid.

Det er knapt med diskusjon om lensbaronenes militære ansvar i tidligere forskningslitteratur. Etter privilegiet å tolke, samt at dette er den eneste paragrafen som er av militær art, så tyder det på at kongemakten ikke ønsket at lensbaronene skulle få en stor militær myndighet. Dette skulle nok heller bli forbeholdt eventuelle militære embeter utenom. Ifølge §12 i adelsprivilegiene, som også lensbaronene fikk i tillegg til egne baronprivilegier, så skulle ikke adelen være forpliktet til å selv gå ut i krigstjeneste. Hvis de likevel ville, så skulle de i så fall få samme behandling og lønn som en offiser.¹⁴⁸ Dette må ses i kontekst med utviklingen mot at Danmark-Norge ble mer militarisert grunnet en følge av flere kriger, hvor et statlig krigsvesen ble bygd opp og skilte seg mer og mer fra adelsgruppen, som før hadde hatt ansvar for å sikre riket militært som «krigerstanden». Den utviklende statshæren (som besto dels av leietropper og dels av bonde- og borgesoldater) vokste i størrelse og ble i større grad profesjonalisert. Fremdeles var det flere adelige i militærvesenet, som kunne se på det som en verdig karrierevei. Det hadde likevel fått mer karakter som en embetspost enn en adelig plikt,

¹⁴⁴ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 99-100

¹⁴⁵ Løgstrup, «Den bortforpagtede statsmagt. Godsejeren som offentlig administrator i det 18. århundrede.», s. 48

¹⁴⁶ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 203

¹⁴⁷ Rian, *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 94

¹⁴⁸ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 8

som kan ses reflektert i adelsprivilegiet ovenfor.¹⁴⁹ Den tidligere rosstjenesten, som var navnet på adelens plikt til å utstyre ryttere til krigstjeneste, utviklet seg videre til å bli en ren pengeskatt under eneveldet «til disse gevorbne Compagniers Underholdning og Forplegning [...]».¹⁵⁰

2.4 Oppsummering

Kongemaktens hensikt kan betegnes å ha vært basert på en «splitt og hersk» metode, hvor lensbaronene også ble knyttet til kongen igjennom et patron-klient forhold. Lensbaronene som del av en ny høyadel, fikk spesielle privilegier og en høy status, hvor de ble brukt for å splitte fødselsadelen som gruppe. De fikk derfor en høy og fast plass i rangforordningene, hvor fødselsadelige uten embete enten ikke ble nevnt, eller bare fikk status ovenfor dem som ikke var nevnt i rangforordningen. En god del av baronprivilegiene kan ses å ha vært et forsøk på å forene gamle systemer og privilegier med det nye statsstyre. Dette gjorde det attraktivt for gamle medlemmer av fødselsadelen å bli opphøyet, samtidig som systemet var tettere knyttet til kongetjeneste. Lensbaronene var her plassert både nært, men også avhengig og underordnet kongen selv, som i teorien alltid hadde mulighet for å trekke tilbake eller endre et privilegium hvis han ønsket.

Igjennom baronprivilegiene hadde lensbaronene først og fremst en beskyttelsesplikt ovenfor kongen og eneveldet, og ansvar for å opprettholde rettene og pliktene som ble tildelt. Som del av en ny arveadel, fikk lensbaronene på lensbaroniet en bestemt arverekkefølge som reflekterte kongens. Lensbaronenes eventuelle etterkommere ble her knyttet til statstjeneste, og de arvet beskyttelsesplikten ovenfor kongemakten. Sammen med den symbolske overrekkelsen av et personlig len, lensbaroniet, skulle den nye lensbaronen representere og legitimere det nye statsstyre. Lensbaronen og lensbaroniet fikk derfor symbolske og beskyttende særretter, for at de skulle bli synliggjort og beholde sin status og stilling ovenfor resten av befolkningen.

Lensbaronene fikk igjennom lensbaroniene tildelt privilegier som birkeretten og hals- og håndrett, patronatsretten, oppebørselsmyndighet, amtmannsmyndighet og noen mindre militære oppgaver. Hensikten var at lensbaronene med sine lensbaronier skulle fungere som en utskilt lokaladministrasjon, som på flere måter kunne ligne det gamle lensvesenet fra før

¹⁴⁹ Weidling, «Adelens historie og adelsøkonomi 1537-1700», s. 84 og 88

¹⁵⁰ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 207

1662. De fikk her derfor eksklusive særretter som videre skulle skille dem fra fødselsadelen. Dette inkluderte å være den øverste, sivile leder på området sitt, en spesiell skattefrihet, lagtingsstatus på deres birketing, rett til å holde noen soldater utenfor arbeid i fredstid, og mulighet til å selv utnevne birkedommere og prester. Kongens plan var likevel å beholde et innsyn inn i lensbaroniets lokaladministrasjon, ved at utnevnelsene trengte kongelig godkjenning etter 1690/1696.

Kapittel 3 – Lensbaronen og godseierens sosiale posisjon

Hvilken sosial posisjon og status fikk eierne på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset? På bakgrunn av diskusjonen om at lensbaronene med sine lensbaronier skulle stå som en praktfull representant for eneveldets nye kongemakt og styresett, hvordan ble de ulike statussymbolene gjennomført lokalt og regionalt?

Først vil det være nødvendig å gjøre rede for hvem lensbaronene og godseieren var, med fokus på jordegodset, familierelasjoner, og de formelle endringene som angikk lensbaronens og lensbaroniets stilling. Denne bakgrunnskunnskapen er viktig for å kunne undersøke hvordan baronprivilegiene fungerte i praksis på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset.

3.1 Fra lensbaroni til stamhus (1678-1749)

Baroniet Rosendal ble opprettet den 14. Januar 1678, syv år etter privilegiene for grever og baroner ble utstedt. Lensbaronen var den danskfødte adels- og embetsmannen Ludvig Rosenkrantz (1628 – 1685), som i 1658 giftet seg med en av Norges rikeste arvinger, adelskvinnen Karen Mowat (1630 – 1675). L. Rosenkrantz giftet seg med dette til rikdom. Faren hennes, admiral Axel Mowat (1592 – 1661), hadde tilegnet seg en god del jordegods på vestlandskysten igjennom arv og med opptjente midler fra blant annet tømmerhandel i løpet av begynnelsen av 1600-tallet.¹⁵¹ Ifølge lokalhistoriker Erik Bakkevig skal A. Mowat i 1649 ha eiet setegårdene (med underliggende ukedagsgods) Hovland, Onarheim, Gjersvik, Malkenes og Haaland på Tysnes; Hatteberg, Mel, Seim i Kvinnherad; Ask på Askøy og Axelvold (senere kalt Fonnes) i Lindås. Samt eide han strøgods i Strandebarm, Skånevik, Fjelberg, Etne, Os og Hardanger.¹⁵² Hovedgården og sentrum for jordegodset var Hovland på Tysnes.

Etter Axel Mowat og konen hans Karen Bildt (omkring 1590 – 1662) døde, arvet datteren Karen Mowat størstedelen av dette jordegodset. Dette, sammen med videre oppkjøp av

¹⁵¹ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 18

¹⁵² Bakkevig, *Sunnhordland-slekter*, bind 1, *Sunnhordland-slekter*, s. 4-5

jordegods, skal ha gjort Ludvig Rosenkrantz til en av Norges rikeste menn, målt i jordegods.¹⁵³ Gården Hatteberg, som L. Rosenkrantz og K. Mowat allerede hadde fått i bryllupsgave, ble sentrum for hans samlede jordegods. Her ble hovedgården for det fremtidige lensbaronet bygget i perioden fra 1661 til omkring 1665.

Ved opphøyelsen til et lensbaroni den 14. Januar 1678, fikk Ludvig Rosenkrantz et lensbrev av kong Kristian 5:

Kong C5^{tes} Lehnsvrev for General-Krigscommissarius og Amtmand Ludvig Rosenkrands, Herre til Hatteberg, hvorved hans hovedgaard Hatteberg med underliggende adelige Sædegaarde Mehl og Semb, samt dertil hørende Gods, ophøies til et Friherrskaab under Navn av Rosendal for ham og mandlige Desendenter [...]¹⁵⁴

Videre i lensbrevet blir det spesifisert hvilke gårder med landsskyldverdi som skulle utgjøre lensbaronet, til sammen 116 gårder, ikke inkludert setegårdene Hatteberg (som ble hovedgård), Mel og Seim. Dette var tre adelige setegårder som helt siden middelalderen hadde vært i eie av personer med høy sosial status.¹⁵⁵ Gårdene under Baroniet Rosendal var fordelt over Kvinnherad-, Strandebarm-, Skånevik-, Fjelberg-, Etne- og Os prestegjeld, samt i Hardanger fogderi. Dette skal ha utgjort til sammen litt over 231 løp smør, eller rundt 579 tønner hartkorn ifølge lensbrevet. Til sist i lensbrevet blir det understreket at L. Rosenkrantz med lensbaronet skulle nyte alle de privilegier som en lensbaron og et lensbaroni hadde blitt tildelt, og at lensbaronet skulle gå udelt innenfor L. Rosenkrantz mannlige arvelinje. Det skulle altså verken pantes, selges, eller på noen måte deles. Hver gang en ny lensbaron tok over lensbaronet, så skulle lensavgiften med en ferdig oppsalt ridehest bli sendt til kongens stall, men ellers var ingen annen godkjenning nødvendig. Hvis den mannlige linjen døde ut, skulle lensbaronet gå tilbake til kongen. Resten av jordegodset som var i L. Rosenkrantz private eie, og som ikke ble del av lensbaronet, ble allodialgods. Allodialgodset kunne selges, pantes, arves osv. etter vanlig norsk lov.

Ludvig Rosenkrantz var i sin tid en dyktig embetsmann. Han fulgte en militær karriere, hvor han tidlig fikk mulighet av kongen til å dra utenlands for få en militær utdannelse, som var normal praksis hos unge, danske adelige.¹⁵⁶ Han nådde sitt høyeste embete som

¹⁵³ Norsk biografisk leksikon, s.v. «Ludvig Rosenkrantz Til Rosendal», av Anders Bjarne Fossen, https://nbl.snl.no/Ludvig_Rosenkrantz_Til_Rosendal [Lest: 21.10.19]

¹⁵⁴ Berg, «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 236

¹⁵⁵ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 31

¹⁵⁶ Norsk biografisk leksikon, s.v. «Ludvig Rosenkrantz Til Rosendal», av Anders Bjarne Fossen, https://nbl.snl.no/Ludvig_Rosenkrantz_Til_Rosendal [Lest: 21.10.19]

generalkrigskommissær i Norge i 1673.¹⁵⁷ Andre embeter inkluderte amtmann i Stavanger (1673), som senere ble byttet ut med amtmannsembete i Lister og Mandal amt (1684). Han var også stiftamtmann i Stavanger (1680), som på lignende vis ble byttet ut med stiftamtmannsembete i Kristiansand (1684). Han var assessor i Overhoffretten (1673), geheimeråd (1679) og fikk Dannebrogordenen i 1684.¹⁵⁸

Selv med høytlønnende embeter og et stort jordegods, så døde L. Rosenkrantz med en stor gjeld i 1685. En av årsakene til gjelden skal ha vært byggingen av slottet på Hatteberg, som kostet mye. For å dekke utgiftene måtte L. Rosenkrantz selge en del av det private allodialgodset.¹⁵⁹ Ifølge et kongebrev fra 19. Desember 1685 som handler om skiftet etter L. Rosenkrantz, så skal kongen ha minnet på at selve lensbaroniets jordegods skulle holdes utenfor gjeldsoppgjøret. Tennfjord forklarer at L. Rosenkrantz gjeld lå på rundt 13 254 riksdaler etter hans død.¹⁶⁰ Skiftet fordelte derfor det gjenværende allodialgodset enten som betaling av gjeld, eller på arvinger og enken etter L. Rosenkrantz andre ekteskap, Clara Catharina Von Stockhausen (1625 – 1689).¹⁶¹ Skiftet ble likevel igjen åpnet i 1687 grunnet en melding fra høyesterett om at skiftet ikke var blitt gjort på lovlig måte. Grunnet at gjelden til L. Rosenkrantz var såpass stor, i tillegg til at jordegods som lå under lensbaroniet skal ha blitt lagt ut til pant før det ble opphøyet, gjorde at kongen godtok at disse fordringene skulle bli sikret i lensbaroniets inntekter. Dette var i tillegg til at Stockhausen fremdeles hadde fordringer i godsets inntekt etter det første konkluderte skiftet.¹⁶² Dette skjedde i perioden hvor L. Rosenkrantz og Karen Mowats eldste sønn, Holger Rosenkrantz (1658 – 1689), satt som lensbaron på Rosendal.

Holger Rosenkrantz satt med lensbaroniet i ca. 4 år. Slik som faren sin tok han også en militær karrierevei, og han døde som offiser (mest sannsynlig med graden kaptein) i 1689 som følge av krigstjeneste i det tyske riket.¹⁶³ Det finnes ikke en kilde på om H. Rosenkrantz betalte sin lensavgift. Et ekspektansebrev for kapellan Claus Koren på sogneprestembete i Kvinnherad prestegjeld (som H. Rosenkrantz utstedte og kongen stadfestet) blir han likevel

¹⁵⁷ Ovenstad, *Militærbiografier [I – Ø]*, bind 2, *Militærbiografier. Den norske hærs officerer fra 18. januar 1628 til 17. mai 1814*, s. 321

¹⁵⁸ Dansk biografisk leksikon, s.v. «Rosenkrantz, Ludvig», av Carl Frederik Bricka, <http://runeberg.org/dbl/14/0259.html> [Lest: 19.11.19]

¹⁵⁹ Berg, «Kongeligt Lehnsvæbrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 224

¹⁶⁰ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 48

¹⁶¹ DA, RA, DK 1572-1799, NT, L0013, 1684-1687, pag. 248b-250b

¹⁶² *Ibid.* pag. 475b – 477b

¹⁶³ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 44

omtalt med tittelen «friherre til Rosenthal».¹⁶⁴ Dette gjentar seg i et kongelig befalingsbrev til skiftekommissjonen etter Ludvig Rosenkrantz. Her blir det fortalt at H. Rosenkrantz har gjort en avtale med handelsmannen Key Klinge om at han skal få betaling for sine fordringer igjennom inntektene til lensbaroniet.¹⁶⁵ Utenom dette er det likevel lite med kilder om H. Rosenkrantz virke som lensbaron, og det er usikkert om han bodde i Rosendal over lengre tid. Christian Rosenkrantz (rundt 1666 – 1691) overtok lensbaroniet rundt 1690 etter den eldre broren døde, men hadde det som lensbaron knapt et år før han også døde i krigstjeneste, trolig også i det tyske riket i 1691.¹⁶⁶ Det er usikkert hvilken grad han oppnådde, men det kan ikke ha vært lavere enn en type offiser, da han som sine brødre var fra en adelig familie og ikke minst en høyadelig familie. Adelsprivilegiene av 1661 forklarte at en adelsperson som gikk inn i krigstjeneste skulle bli behandlet som en offiser, noe alle brødrene gjorde.¹⁶⁷ Lik sin eldre bror er det ikke kilder på om han betalte sin lensavgift, men det er sannsynlig at han må ha gjort det i løpet av året 1690/91. Et brev fra 13. Juni 1691 beskriver ham som «friherre til Rosendal», mens Bendixen hevder han skal ha fungert som godsets eier i et brev fra 26. oktober 1690, hvor han søker om fritakelse fra komsumpsjonskatten på lensbaroniet.¹⁶⁸ Dette må ses i sammenheng ved at den nest eldste broren, Fredrik Rosenkrantz (1663 – rundt 1690), som ifølge arverekken skulle ta over lensbaroniet før C. Rosenkrantz, hadde blitt tatt til fange i utlandet. F. Rosenkrantz skal ha gått i krigstjeneste som offiser rundt samme tid som Holger Rosenkrantz, hvor han lavest blir listet som fenrik i det opplandske regiment i perioden 1674 – 1676.¹⁶⁹ Siden han trolig døde i fangenskapet i utlandet, så tok han aldri over lensbaroniet, og C. Rosenkrantz må i det minste ha fungert som godsets eier etter H. Rosenkrantz død. I kongebrevet av 1691 blir det beskrevet at C. Rosenkrantz ønsket å taksere noen gårder under lensbaroniet på nytt, da han mente at noen var for høyt og for lavt taksert. En kommisjon ble opprettet for å vurdere dette, men den neste lensbaronen, Axel Rosenkrantz (1670 – 1723), fikk etter en søknad denne oppløst.¹⁷⁰

¹⁶⁴ DA, RA, DK 1572-1799, NR, L0014, 1685-1687, pag. 463b – 464b

¹⁶⁵ DA, RA, DK 1572-1799, NT, L0014, 1688-1691, pag. 66b – 67a

¹⁶⁶ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 31

¹⁶⁷ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 8

¹⁶⁸ DA, RA, DK 1572-1799, NT, L0014, 1688-1691, pag. 408b – 409b og Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 27 og s. 32

¹⁶⁹ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal», s. 31

¹⁷⁰ DA, RA, DK 1572-1799, NT, L0015, 1692-1699, pag. 56a – 56b

Axel Rosenkrantz tok over som lensbaron i 1691. Lensbaroniet var tynget av gjeld, og det meste av allodialgodset var enten blitt pantsatt eller frasolgt.¹⁷¹ Han skal likevel ha betalt sin lensavgift ved å sende en ferdig oppsalt hest til kongens stall.¹⁷² I motsetning til Ludvig Rosenkrantz hadde han få embeter, og han gikk ikke inn i krigstjeneste som brødrene sine grunnet medfødte handikap som klumpfot. De to embetene han hadde var likevel sentrale embeter regionalt: han var amtmann i Bergenhus amt fra 1696-1703, og var i perioden 1696 - 1699 fullmektig i Bergen stiftamt for den umyndige Christian Gyldenløve. A. Rosenkrantz var dermed fungerende stiftamtman i denne perioden. Hans tid ble derfor heller brukt på en streng drift av lensbaroniet, og igjennom sine 32 år som lensbaron klarte han å betale all gjelden på lensbaroniet, samt innløse en del av allodialgodset og i tillegg kjøpe flere gårder.¹⁷³ I ekteskapet med prestedatteren Anna Christine Godtzen (1669 – 1750) fikk de tre barn, som alle døde unge.¹⁷⁴

Siden de ikke hadde noen mannlige arvinger, så gikk lensbaroniet tilbake til kongen etter A. Rosenkrantz døde i 1723. Eiendommene som ble regnet som allodialgods (i hovedsak setegårdene Hovland og Sandviken) gikk ifølge skiftet til konen hans og andre gjenlevende slektninger, som hans to søstre; Sofie Amalie (Rosenkrantz) Coucheron (ca. 1674 – 1729) og Justine Cathrine Rosenkrantz (1659 – 1746).¹⁷⁵

Kongen beholdt ikke det hjemfalte lensbaroniet lenge, og solgte baronigodset på auksjon i 1725 til stattholderen i Norge; Ditlev Vibe (1670 – 1731) for 20 000 riksdaler. Vibe fikk med dette et skjøte med oversikt over hans kjøpte eiendommer, samt at det tidligere lensbaroniet ikke lenger skulle ha tittel som baroni. Fremdeles skulle det likevel beholde og følge de baroniprivilegier som knyttet seg til jordeiendommen.

[...] Velbemeldte Vores Stattholder Hr. Ditlev Wibe ikke som forbemeldt har forlanget at dette gods til et *Baronie*, fremdeles skulle være og blive *erigeret*, saasom Vi dog udaf besynderlig Naade for meerbemelte Hr. Stattholder Wibe, ydermeere ved allernaadigste *Resolution* af 14de *Marty* 1725 allernaadigst bevilget [...] at fornævnte Gods *Rosendahl* uden *Titul* af *Baronie* maae fremdeles følge de *Privilegier* og benaadinger som godset hidindtil, som et *erigeret* frieherskab har været tillagt [...]¹⁷⁶

¹⁷¹ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 40

¹⁷² Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 59

¹⁷³ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 40

¹⁷⁴ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 48

¹⁷⁵ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 18, s. 34, s. 41

¹⁷⁶ SAB, BRA, BPB, L216, år 1725.

Skjøtet understreker også at det tidlige lensbaroniet ikke lenger skulle være et len, da Vibe fikk full eiendomsrett over det kjøpte Rosendalsgodset.

Og kyndes Vi saaledes for Os og vore Kongelige Arve *Suucssores* udi Rigieringen ingen ydermeere Lod, Deel, Ret eller Rettighed at have til eller udi fornævnte adelige Hoved – og Sæde – Gaarder eller des underliggende Jordegods og Gaardsparter med videre dissers herlighed [...] men allernaadigst tilsiger og forsickrer at frie frelse hiemle og fuldkommeligen tilstaa Velbemeldte Vores Statholder Os elskelige Hr. Ditlev Wibe og hans arvinger samt efterkommende Eigre.¹⁷⁷

Uten tittelen som baroni, og uten statusen som len, så kunne Rosendalsgodset nå bli solgt og arvet som et vanlig friadelig gods. Etter Vibes død i 1731 ble Rosendalsgodset solgt til hans søsters ektemake, Vincent Lerche (1666 - 1742) til ukjent pris. Det gikk deretter i arv til hans sønn, Christian Lerche (1692 – 1757).¹⁷⁸ Han solgte det videre i 1745 til Edvard Londemann (1680 – 1749) for 18 000 riksdaler.¹⁷⁹

Edvard Londemann var starten på at en ny familie knyttet seg til Rosendalsgodset. Han var ikke adelig av fødsel, men fulgte en hovedsakelig religiøs embetskarriere hvor han hadde embeter som sogneprest i Skelund (1706-1726) og Fana (1732-1749), prost i Hindsted (1724-1726), professor i København (1726-1732) og lektor i Bergen (1732-1749). Han endte også opp som titulær konsistorialråd (1732), titulær høyesterettsassessor (1735) og titulær biskop (1747). I 1730 ble han godseier, og han skal ha tjent sin rikdom igjennom handel med jordegods og handel med okser. Han kjøpte Rosendalsgodset i 1745, og i begynnelsen av 1749 ble han adlet av kongen med tilnavnet «av Rosencrone» for seg selv og sin familie. Han hadde bare Rosendalsgodset i 4 år, men klarte å opphøye det til et stamhus for alle hans etterkommere før hans død i 1749.¹⁸⁰

Edvard Londemann fikk med dette et ereksjonspatent av kongen som bekreftet opprettelsen. Den inneholdt en utredning av arverekkefølgen for stamhuset, samt at det skulle gå til universitetet i København når «[...] aldrig noget Menneske bliver tilbage i Verden til Stamhuset at arve efter denne Oprettelse [...]»¹⁸¹ For å opprette et stamhus krevdes det en setegård med minst 400 tønner hartkorn. Stamhusets jordegodseiendom omfattet derfor det som tidligere ble inkludert under lensbaroniet, som beløp seg på 579 $\frac{3}{4}$ tønner hartkorn.

¹⁷⁷ SAB, BRA, BPB, L216, år 1725.

¹⁷⁸ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 63

¹⁷⁹ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 46

¹⁸⁰ Norsk biografisk leksikon, s.v. «Edvard Londemann Af Rosencrone», av Terje Bratberg, https://nbl.sn.no/Edvard_Londemann_Af_Rosencrone [Lest: 21.10.19]

¹⁸¹ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 91

Sunde beskriver at han i tillegg fikk lagt til gården Hauge i Skånevik skipreide under Rosendalsgodset i 1749, som kan tyde på at jordegodset kan ha vært større enn tidligere.¹⁸²

Lignende et lensbaroni kunne et stamhus heller ikke selges, pantes eller deles, men gå udelt videre til den neste stamhusbesitteren.¹⁸³

[...] Udi året 1745 at blive en Ejer af den frie adelige Herregaard Rosendal med tilhørende og underliggende Kirker og Jordegods samt andre Herligheder, udi Søndhordland, Kvindhereds Skibrede og Kirkesogn samt Bergens Stift i Norge beliggende, beløpende sig med det derunder tilkjøbte Jordegods til 579 Tønder 3 kvarter [hartkorn] [...] udgivne Skjøde at benaade bemeldte Gaard Rosendal med saadanne allernaadigste Privilegier i alle Maader, som et oprettet Baroni udfordrer, saa maatte Posteriteten tilregne mig det som en stor Fejl og Efterladenhed om jeg ikke betimeligen saa derhen, at fornævnte Rosendal fremdeles og evindeligen kunde blive conserveret med alle sine allernaadigst forundte Herligheder og Friheder [...]¹⁸⁴

3.2 Status og representative stilling

Lensbaronenes privilegier som angikk status og representative oppgaver kunne grovt deles opp i de begunstigelser som hvilte på deres person som lensbaron, og de som hvilte på deres jordegods som et lensbaroni. I tillegg er det klart at disse baronprivilegiene ble en kombinasjon av et nytt system som inkorporerte en del eldre særretter som hadde gitt fødselsadelen status i perioden før.

Hva hadde så gitt fødselsadelen status før 1660? Det er mulig å se at mye hvilte på disse særrettene, som ble utredet mellom riksrådet og den nye kongen i en håndfestning. Fødselsadelen som var i stor grad en lukket stand hadde eneretter på len, viktige embeter, en plass i riksrådet, og hadde visse økonomiske friheter. Deres private godssamlinger hadde også spesielle administrative og økonomiske rettigheter, og jord eiet av adelige kunne ikke selges ut av standen igjen.¹⁸⁵ Dette medførte i stor grad et adelig monopol på økonomisk kapital og politisk innflytelse i riket. Det som ga status og makt, var i stor grad forbeholdt adelsgruppen alene, som igjen medførte at det å være adelig ble knyttet til høy status. Kriteriene for høy sosial stilling som riktig avstamming, dannelse og rikdom var derfor å finne i denne

¹⁸² Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 26

¹⁸³ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 89-90

¹⁸⁴ *ibid.* s. 83

¹⁸⁵ Århus universitet, Danmarkshistorien, «Frederik 3.s håndfæstning, 6. juli 1648»

adelsgruppen, enn om dette også varierte fra adelsperson til adelsperson og fra dansk fødselsadel til norsk fødselsadel.¹⁸⁶ Et forklarende skille mellom stendenes status blir forklart ved at: «I begge land ble det skilt mellom den «frie» stand, som var adelen, og de ufrie, som var de øvrige.»¹⁸⁷

Når Baroniet Rosendal ble opprettet i 1678 for Ludvig Rosenkrantz som del av en ny arveadel med høy status over all annen adel, var dette mulig fordi systemet ved oppnåelse av status hadde kommet i endring ved innførselen av eneveldet. Riksrådet var borte, det adelige monopollet på embeter og lokalstyring igjennom len var nå brutt, og muligheter for å oppnå adelsverdighet og privilegier ble åpnet for flere, noe som fjernet adelsgruppens eksklusivitet.¹⁸⁸ Høy sosial status var derfor ikke lenger knyttet til det å være medlem av adelsstanden, og kriteriet for riktig avstamning skulle i teorien byttes ut med det meritokratiske prinsipp. Den nye rangforordningen under kongen listet opp embeter og titler, som ble knyttet til sosial status, og det var disse personene som ble de nye representantene for eneveldet og kongen til fordel for fødselsadelen. Kongens gunst og kongetjeneste ble det viktigste for å kunne klatre opp den sosiale rangstigen.

Det er med dette Henningsen forklarer at en av konsekvensene av rangforordningens nye hierarki ble en utvikling mot «røg over realia».¹⁸⁹ Det var åpnet mulighet for å kjøpe til seg tomme rangtitler eller få dem som en påskjønnelse av kongen istedenfor lønn eller som gave, uten at det medførte annet enn den sosiale status og den adelige verdigheten. Den utviklende «rangsyken» i samfunnet medførte at flere tok til seg en aristokratisk levestil for å fremvise sin høye sosiale stilling, hvor konsekvensen kan ha blitt at symboler, tiltaleformer og titler ble viktige indikatorer på høy status, og ble ettertraktet av mange.¹⁹⁰ Riktig avstamning, dannelse og økonomisk kapital var ikke lenger nok alene for å hevde en status over andre, uten i tillegg å ha en passende rangtittel og plass i rangforordningen under kongen.¹⁹¹

Ludvig Rosenkrantz opphøyelse til høyadelen i 1678 kan sies å ha basert seg på kongetjeneste. Han hadde høye embeter og embetstitler, og var en av kongens høyeste embetspersoner plassert i Norge. Han eide også en forholdsvis stor jordegodssamling på Vestlandet. L. Rosenkrantz dyktige embetsførsel må derfor ha satt han i et godt tillitsforhold

¹⁸⁶ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 315

¹⁸⁷ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 97

¹⁸⁸ Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie*, s. 301

¹⁸⁹ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 311

¹⁹⁰ *Ibid.* s. 315

¹⁹¹ *Ibid.* s. 311

til kongemakten, som i ettertid vises ved at han faktisk ble oppnevnt som lensbaron med et eget lensbaroni. Kravene om lojal kongetjeneste, et stort jordegods, og gode personlige egenskaper var derfor for L. Rosenkrantz allerede oppnådd. Bartholdy mener at «Af politiske grunde var en principiell vagtsomhed hos de første enevoldskonger over for de gammeladelige en naturlig holdning. Kunde man imidlertid drage saa mange af dem som muligt ind i systemet, vilde det styrke suveræniteten»¹⁹² Adelspersonen L. Rosenkrantz kan derfor ha blitt sett på som en verdig kandidat for opphøyelse i dette nye politiske systemet under eneveldet.

3.2.1 Lensbaroni og allodialgods - Jordegodset som et statussymbol

Ludvig Rosenkrantz nærhet til kongemakten blir videre argumentert for ved at lensbaroniet som kongen opphøyet, etter kravene i baronprivilegiene var for lite. Kravet var et jordegods på minst 1000 tønner hartkorn (eller 50 000 riksdaler i kapital) men ifølge lensbrevet var jordegodset som gikk under Baroniet Rosendal bare på 579 $\frac{3}{4}$ tønner hartkorn.¹⁹³ I tillegg fikk han holde en stor del av godset utenfor som allodialgods, som burde ha blitt inkludert under lensbaroniet for at det skulle bli stort nok. Bendixen beregner at lensbaroniet og allodialgodset til sammen beløp seg på rundt 925 tønner hartkorn.¹⁹⁴ Hopstock hevder at L. Rosenkrantz var oppmerksom på at det var en fordel å holde en god del av godset utenfor lensbaroniet, da det kunne bli brukt som en økonomisk kilde ved salg og pantsetting.¹⁹⁵ At L. Rosenkrantz fikk mulighet til å gjøre dette, er interessant, da størrelsen på lensbaroniet må ha vært viktig for at det skulle fungere som en representant for det nye systemet. I baronprivilegiene står det relevant at lensbaroniet bare kunne bli gjort større, men ikke mindre. Historikere har forklart at dette spesielle unntaket, i tillegg til at L. Rosenkrantz fikk holde en del av jordegodset utenfor lensbaroniet, må ha vært en spesiell gave gitt av kongen.¹⁹⁶ Det har lignende blitt forklart at betingelsen for dette ble at lensbaroniet derfor bare kunne arves på mannssiden.¹⁹⁷ Dette blir tatt fram som et moment allerede i en kommisjonsprotokoll om arven etter Axel Rosenkrantz fra 1725:

¹⁹² Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 610

¹⁹³ Berg, «Kongeligt Lehnsvæbrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 239

¹⁹⁴ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 24

¹⁹⁵ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 15

¹⁹⁶ Sunde, *Rosendal – Slottet fra 1665 – et underlig levende minde*, s. 21

¹⁹⁷ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 14

Anno 1678 d. 14. January er Baroniet Rosenthal paa Hr. Ludvig Rosenkrantz's aller underdanigste Ansøgning af Deres Kongelige Mayestet Salig og Høilofflig Ihukommelse Konning Christian Dend Femte allernaadigst Erigered og opretted, og formedelst samme Friherkskab icke bestod av 50000 rdlrs. Capital, eller Eet Tusend Tønder Hart Korn som Privilegiene Friherrestanden af dato 25 May 1671 foreskriver, da skal aller Høistbemelte Deres Kongelige Mayestet udi Foundationen icke have extenderet Arve-Retten til Friherkskabet viidere end til Mandslinien nedeffter, og icke til Døttrene.¹⁹⁸

Dette var likevel ikke en ny type arverekkefølge for et lensbaroni. Baronprivilegiene spesifiserte at arverekkefølgen kunne gå i den mannlige – og kvinnelig linje, eller i den mannlige linjen alene, og at dette ville bli beskrevet i selve lensbrevet.¹⁹⁹ For lensbaronier hvor bare menn kunne arve, kan konsekvensen ha vært at lensbaroniet kunne gå raskere tilbake til kongen. Dette skjedde i realiteten på Baroniet Rosendal, som i første omgang bare besto i to generasjoner av Rosenkrantz-familien (45 år) grunnet mangel på mannlige etterfølgere. Er det mulig å anta at kongemakten kan ha inkludert dette valget i baronprivilegiene som en forutsetning for disse situasjonene, hvor et mulig lensbaroni ikke strakk helt til? Kongen kan med dette ha hatt et verktøy for å opphøye jordegods for personer han mente fortjente det, kanskje enda mer hvis han ønsket å opprette et spesielt personlig len for vedkommende, samtidig som dette ga en viss innskrenking i privilegiene. Dette viser et praktisk eksempel på kongemaktens suverenitet, ved at kongen forbeholdt seg retten til å gi en særegen tillatelse hvis han så det som nødvendig. Dette er en suverenitet som tydelig ble fremhevet i baronprivilegiene. Holm hevder i tillegg at en av kong Kristian 5 fremste karakteristikk i hans personlige kongemakt var hans hengivenhet, og at han var kjent for å ha gitt ut gaver til de undersåttene som søkte om det.²⁰⁰ Ludvig Rosenkrantz gode embetsførsel og høye stilling innenfor embetsapparatet må derfor ha stått som en god grunn til at han burde få denne gaven fra kongen.

Kan likevel plasseringen i Norge ha hatt en innvirkning på denne avgjørelsen? Hele Rosendalgodset kan betegnes som et strøgods. Dette var jordegods som lå ganske spredt, som var vanlig i Norge grunnet naturforholdene. Generelt å kunne samle store godssamlinger her, som kunne drive gårdsdrift som tilsvarte den danske var derfor vanskelig, da det nettopp krevde at godset lå samlet for å blant annet kunne «[...] avkreve bøndene arbeidsytelser.»²⁰¹ Selv om baronprivilegiene ikke indikerer at det bare skulle opprettes lensbaroni i Danmark, så kan det ikke ha vært en stor forutsetning for at det skulle opprettes mange i Norge grunnet

¹⁹⁸ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 64

¹⁹⁹ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 101

²⁰⁰ Holm, *Danmark-Norges indre historie under enevælden fra 1660 til 1720*, bind 2, s. 24

²⁰¹ Dyrvik, *Truede Tvingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 41

naturforholdene. Lensgrevskapene ble det relevant bare to av, begge plassert i Vestfold. I tillegg er det kjent at den norske fødselsadel som gruppe var fåtallig og mindre innflytelsesrik i forhold til den danske under adelsveldet, samt at eneveldets innførelse videre svekket denne allerede sårbare gruppen.²⁰² Riksrådsadelen og den mest høytstående fødselsadelen var plassert i Danmark, og ifølge Moseng (mfl.) flyttet også en god del norske fødselsadelige til Danmark, eller ga opp adelskapet grunnet til at de ikke hadde råd til å opprettholde det. Tennfjord mener at i motsetning til Danmark, som var «[...] herregårdenes og slottenes land», så var det få av disse storslåtte adelsbyggene i Norge.²⁰³

Kan kongen og kongemakten ha forstått at selv et forholdsvis lite lensbaroni, med en liten hovedgård bygget i stein, likevel lokalt ville stå som noe praktfullt i Norge? På bakgrunn av diskusjonen om at lensbaronene med sine lensbaronier skulle være: «[...] et ledd i å heve landets fasade og som en slags stedegen representasjon av det nye system [...]», som samtidig skulle overstråle den gamle fødselsadelen, så kan Baroniet Rosendal ha utført denne funksjonen siden det sto som noe særegent på Vestlandet i Norge.²⁰⁴ Samtidig var indre Sunnhordaland, hvor det meste av Baroniet Rosendals jordegods var situert: «Eit kjerneområde for det ein kunne kalla den gamle vestnorske adelen [...]». Denne delen av fødselsadelen fulgte også en økonomisk nedgang og måtte selge eller pantsette sine gods, som igjen ga mulighet for at Rosendalsgodset kunne bli så stort som det ble etter norske forhold.²⁰⁵

Det er likevel viktig å ikke overvurdere kongen og kongemaktens innsikt på dette. Lensbrevet indikerer ikke at størrelsen på jordegodset var et problem, eller hvorfor det var mindre enn kravet tilsa. Samtidig gir dette ikke en forklaring på hvorfor Ludvig Rosenkrantz fikk holde så mye allodialgods utenom, som indikerer i stor grad at dette enkelt nok var en gave fra kongen. Her hadde det vært interessant å ha søknaden eller brevet som L. Rosenkrantz må ha sendt til kongen hvor han argumenterte for sin interesse for å opphøye jordegodset, men denne kilden har jeg ikke klart å finne.²⁰⁶

På en annen side er det ikke usannsynlig at plasseringen av lensbaroniet kan ha vært et moment for avgjørelsen. En annen mulig begrunnelse, ligger i form av handelen som både Mowat-familien og senere Rosenkrantz-familien hadde del i på Vestlandet, og som skal ha

²⁰² Moseng mfl., *Norsk historie 1537-1814*, bind 2, *Norsk historie* s. 299

²⁰³ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 17

²⁰⁴ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 19

²⁰⁵ Drange, «Setegard og klostergods»

²⁰⁶ Denne søknaden blir blant annet nevnt i den tidligere kommisjonsprotokollen om arven etter Axel Rosenkrantz: Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 64

vært en viktigere inntektskilde enn den vanlige gårdsdriften og leieinntektene av jordegodset. Sunde forklarer at Ludvig Rosenkrantz prøvde å samle godset så godt som mulig, ved at han byttet eller kjøpte til seg gårder i de innerste delene av godset, mot de plassert i de ytterste delene. Motivasjonen skal ha vært å kunne fortsette å drive en god tømmerhandel, og han ønsket derfor å samle til seg gårder som hadde skog, fosser, havner og gjestgiversteder: «Same handelsaktiviteten var viktig for økonomien på Rosendalsgodset til langt ut på 1700-talet.»²⁰⁷ Det var derfor den mest verdifulle delen av jordegodset som ble lagt under lensbaroniet, mens allodialgodset besto av jordegods som heller kunne brukes til inntekt gjennom salg og pantsetting. Hopstock hevder at det ikke var stor inntekt i jordegodsene på Vestlandet, og at inntektene helt fra Mowat sin tid heller lå i utenforstående embeter og handel. Eventuelle ekstra inntekter ble så investert i jordegods, hvor det fungerte som en lav, men sikker inntekt. «Noe ganske annet var godsene i Danmark, selv om de rike eierne der stadig hadde utenforliggende inntektskilder.»²⁰⁸ Kongen kan derfor ha godtatt at lensbaroniet bare var rundt halvparten så stor, da inntektene av handelen kan ha kompensert for en mangel av en inntektsgivende gårdsdrift. Kongen som et suverent statsoverhode hadde mulighet til å innfri dette, og fikk med dette også en representant på Vestlandet i Norge som var del av denne handelen.

Kongens ekstra privilegium kan likevel ikke ha hjulpet noe særlig, da Ludvig Rosenkrantz etterlot seg en stor gjeld og nesten alt allodialgodset var blitt pantsatt eller solgt. Relevant beholdt likevel Baroniet Rosendal sin originale størrelse, som fulgte kravet ved opprettelsen av et lensbaroni. Likevel, siden godset mistet tittelen som lensbaroni etter Axel Rosenkrantz døde i 1723, kan det fremdeles ha fungert i sin høye stilling som tidligere? Dette kan være et utfordrende spørsmål. Det er riktig at det mistet status og tittel som en del av høyadelen og som et len, som i teorien vil si at den og eierens nærhet til kongen som «Lensherre» ikke lenger var til, da det nå var å regne som et alminnelig friadelig jordegods. Likevel forble det et produkt av eneveldets nye system, spesielt da de praktiske baronprivilegiene ble overført med salget av Rosendalsgodset til den høytstående stattholderen i Norge, Ditlev Vibe. Inkluderingen av baronprivilegiene kan ha blitt gjort for å høyne verdien av jordegodset ved salget, som allerede var blitt formet som en del av den lokale administrasjonen. Dette fulgte den generelle utviklingen under eneveldet ved salg av titler og privilegier mot betaling til staten.²⁰⁹ Det er også mulig å hevde at overføringen av baronprivilegiene ville medføre at

²⁰⁷ Sunde, *Rosendal – Slottet fra 1665 – et underlig levende minde*, s. 20

²⁰⁸ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 12

²⁰⁹ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 313

beskyttelsesplikten ovenfor eneveldet ble bestående. Dette kan også ha inkludert at Rosendalsgodset som en innarbeidet administrativ enhet heller ikke burde deles opp. Det blir i hvert fall understreket i dokumentet om salget til Ditlev Vibe, at også pliktene i baronprivilegiene måtte opprettholdes.²¹⁰ Dette kravet ble videre overført til Edvard Londemann igjennom hans skjøte på Rosendalsgodset i 1745.²¹¹

Det er blitt hevdet at Edvard Londemann var spesielt interessert i å kjøpe Rosendalsgodset, selv om han naturlig nok prøvde å prute ned prisen på det. Hans interesse etter å eie Rosendalsgodset tyder på at det fremdeles var en status og verdi i det, kanskje nettopp fordi den hadde baronprivilegier og var et såpass stort jordegods på Vestlandet. Da han senere fikk opphøyet jordegodset til stamhus, hadde stedet igjen fått en tittel, selv om dette ikke var en høyadelstittel på linje med baroni. Det ble likevel igjen innført offisielt at stamhuset ikke skulle deles eller selges, men gå i arv etter en bestemt arverekkefølge, samme som på et lensbaroni.

Dette argumenterer for at Rosendalsgodset alt enn i tittel kan ha beholdt en høy stilling hele veien, fra lensbaroni til stamhus. Dette var mye grunnet i at baronprivilegiene ble inkludert, og at dens verdi og status også lå i de administrative særrettene som var uvanlige i Norge. Det var heller ikke andre lensbaronier i Norge, eller generelt jordegods på Vestlandet som kunne måle seg med Rosendalsgodset. Omstendighetene ga nok en viss verdighet til stedet som ikke ville vært tilstede om Norge hadde hatt andre store jordegods, lensbaronier eller lensgrevskap som kunne hevde den samme stillingen.

3.2.2 Lensbaroner og godseier – Våpenskjold og segl

Den sosiale ære og fremvisningen av dette var et viktig og attraktivt moment for å bli opphøyd til høyadelen. Ved siden av et eget praktfullt lensbaroni med medfølgende privilegier, så fikk en lensbaron også særegne symbolske tillegg som viste dem fram som en del av denne eksklusive gruppen. Ludvig Rosenkrantz skal ved opphøyelsen til lensbaron ha fått et patent som godkjente hans opphøyelse, hvor han også fikk bestemt et eget våpenskjold for seg selv og sine etterkommere.²¹² Sønnene som tok over lensbaroniet etter ham skulle

²¹⁰ SAB, BRA, BPB, L216, år 1725.

²¹¹ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, år 1745

²¹² Berg, «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 241

derfor også ta i bruk dette våpenskjoldet.²¹³ Dette ble i hovedsak en modifisering og speilvendning av L. Rosenkrantz tidligere våpenskjold: et firedelt skjold med en rutete, venstre skråbjelke, samt to løver vendt mot hverandre. Det viktigste nye momentet var den åpne baronkronen med 7 tagger, som gikk overens med det som ble forklart i baronprivilegiene. I tillegg fikk han et hjerteskjold med baronkrone, som inneholdt tre røde roser. Nissen forklarer at dette naturligvis refererer til navnet Rosenkrantz.²¹⁴ I tillegg er det ikke usannsynlig at det også viste til navnet på lensbaroniet, Rosendal, som igjen baserte seg på etternavnet.

Våpenskjoldet som i dag er å se på inngangsportalen til hovedgården, er Ludvig Rosenkrantz og Karen Mowats eldre slektsvåpen uten baronkrone. På bakgrunn av at baronkronen var et eksklusivt verdighetstegn, som både kongemakten og ikke minst L. Rosenkrantz selv må ha ønsket å synliggjøre, så kan det synes merkelig at han ikke fikk våpenskjoldene her endret etter opphøyelsen. Dette var inngangen til hans egne lille «slott», som i seg selv var et symbol på hans høye stilling. Her hadde han også fått inngravert det latinske valgspråk: «Melius mori in libertate quam vivere in servitute» som oversatt kan bety: «Bedre å dø i frihet enn å leve i trelldom/slaveri». Hvis dette var grammatisk riktig latin eller ikke, kan ikke ha vært viktig. I seg selv var inkorporeringen av et latinsk lignende valgspråk et tegn på høy sosial status, og et ønske om å vise dette til besøkende som gikk inn hovedinngangen.

At våpenskjoldene derfor ikke ble endret etter opphøyelsen, kan ha vært grunnet i at byggingen av hovedgården skal ha kostet mye, og skal ha vært en av hovedårsakene til L. Rosenkrantz store gjeld. I tillegg skal han selv sjeldent ha bodd på Rosendal etter opphøyelsen, grunnet embeter andre steder i Norge. For det meste bodde han der om sommeren.²¹⁵ Endring av våpenskjoldene kan han derfor ikke ha prioritert i stor grad. Heller ikke senere lensbaroner, som Axel Rosenkrantz som brukte samme våpenskjold, prioriterte å endre dette i noen form. Han prioriterte nok heller sine midler på å drive lensbaroniet strengt, som var i stor gjeld når han overtok det. Her må det for både L. Rosenkrantz og A. Rosenkrantz ha vært viktigere å fremvise symbolet på andre og mer utbredte steder, som et ledd i den «sociale demonstration», som Henningsen har kalt det.²¹⁶ Blant annet skal A. Rosenkrantz ha fått malt inn våpenskjoldet som en del av altertavlen i Kvinnherad kirke rundt 1705, som han igjennom Baroniet Rosendal hadde ansvar for.²¹⁷ I tillegg kunne det ses på

²¹³ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 36-37, s. 45

²¹⁴ Nissen, «Baroniet Rosendals heraldikk», s. 260-261

²¹⁵ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 36-37, s. 44

²¹⁶ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 319

²¹⁷ Lidén, «Kvinnherad Kirke»

andre eiendeler i kirkene som på alterkalk og fat.²¹⁸ Her kunne derfor de besøkende i kirken tydelig se hvem som var patronene til kirken.

Et søk igjennom brevene og dokumentene til lensbaronene viser at de også brukte våpenskjoldet med baronkrone som motiv på sine segl.²¹⁹ Bruken av våpenskjold var et av flere typer motiv som var normalt å ha på segl i samtiden, og kunne bekrefte at brevet eller dokumentet var ekte, samt gjenkjenne hvem som sendte det.²²⁰ Denne type underskrift må derfor ha fungert som et symbol på deres høye status og fremvist L. Rosenkrantz og A. Rosenkrantz som del av den eksklusive høyadelen. Dette kan i tillegg ha høynet dokumentet eller brevets autoritet.

Den første stamhusbesitteren, Edvard Londemann, skal i hvert fall ha brukt det eldre våpenskjoldet (fra før han ble adlet) som et motiv på sine segl.²²¹ Dette var ikke uvanlig, spesielt under eneveldet, da våpenskjold ikke var forbeholdt medlemmer av adelen alene, selv om de var mest utbredt i denne gruppen. Historiker og heraldiker Hans Cappelen forklarer at dette spesielt innenfor embetsgruppen ble mer vanlig under eneveldet;

Den 11. februar 1679 kunngjorde enevoldskongen at embets- og tjenestemenn (kalt "kongelige betjenter") kunne sette en bøylehjelm på sine skjold (Neubecker:148). Dermed forutsatte kongemakten at embets- og tjenestemenn allerede hadde sine våpenmerker og at de da kunne være selvtatte. Det vil si at det ikke var nødvendig å innhente noen kongelig tillatelse til å ta seg våpenskjold på egen hånd. Noe forbud mot at folk fritt kunne ta seg nye våpenskjold, kom aldri i Danmark-Norge.²²²

Etter adlingen av Edvard Londemann i begynnelsen av 1749 ble denne bøylehjelmen inkorporert, med en krone med 5 tagger.²²³ Dette gikk i overens med hans nye stilling som del av den utitulerte adel, som også inkluderte rangadelen. Et smykke om halsen var også et spesielt adelig kjennetegn.²²⁴ Det er usikkert om han benyttet seg av dette nye våpenskjoldet som segl i den lille tiden før han døde. Det mest interessante er derfor, at siden han ikke hadde tittelen eller status som baron, fikk han heller ikke inkludert rangkronen for dette. Hans posisjon som godseier over Rosendalsgodset ble likevel vist i våpenskjoldet ved at han tok

²¹⁸ Bendixen, *Kirkerne i Søndre Bergenhus amt: bygninger og inventarium*, s. 222

²¹⁹ Eksempel på Ludvig Rosenkrantz segl kan bli funnet i: SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221. Axel Rosenkrantz kan bli funnet i: DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, s. 41

²²⁰ Store norske leksikon, s.v. «Segl», av Jon Gunnar Arntzen, <https://snl.no/segel> [Lest: 21.10.19]

²²¹ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748

²²² Cappelen, «Heraldikk i Slektsforskning», s. 13

²²³ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1749

²²⁴ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 596

med hjerteskjoldet med de tre rosene, samt at han ble adlet med navnet «av Rosencrone», som minnet om både Rosendal og Rosenkrantz. Dette viser et ønske om å følge tradisjonen til de eldre lensbaronene på stedet, og muligheten til å knytte seg til Rosendalgodset. Andre relevante detaljer i våpenskjoldet inkluderer en biskop mellom et par vinger på toppen av bøylehjelmene, som indikerte hans høyeste rangstilling som en titulær biskop. Dette var alt i alt et embets- og adelig våpenskjold som gikk overens med Londemanns sosiale plassering under eneveldet.

3.2.3 Lensbaroner og godseier – Titler, tiltaleformer og rang

Titlene og tiltaleformene som personene fikk, som var tett knyttet til deres rang, embeter og stilling, var et symbol på personens sosiale status og plass i eneveldets hierarki under kongen og over deres egne tjenere. Dette var igjen et ledd i den sosiale demonstrasjon som kongemakten ønsket å kontrollere, og i utviklingen mot muligheten for: «[...] at tegnene, symbolene, og tiltaleformene etterhånden kom til å præge folks tenkemåder og overdøvede andre kriterier for sosial rangering, f. eks. afstamning, dannelse eller rigdom.»²²⁵ Hvilke embeter (og med det, rang) fikk i så fall lensbaronene og godseieren, og hvordan ble det reflektert i titlene og tiltaleformene som de fikk?

Ifølge et formelt brev fra 1684 til Ludvig Rosenkrantz fra hans forvalter på lensbaroniet, Christen Christensen, blir han tiltalt med disse tiltaleformene og titlene:

Hans Excellence Dend Høy Welbaahrne herre her Luduig RosenCrandtz Friherre til Rosenthal, herre til Houfland, Asche och Wadtne Gaard, Ridder, Hans Kongl. Mayts. Til Danmarch och Norge, etc. Geheime Raad, Stiftts befahlings Mand ofuer Christiansands Stiftt, amptmand ofuer Lister och Manddals Ampter, Saa och Assessor udj dend Kongl. Oberhof Ret i Norge; Min Høiegunstige Patron och herre [...] ²²⁶

Her er en god del oppramsing av embetene som Ludvig Rosenkrantz hadde i denne perioden, som i seg selv fremviser han som en verdig representant for eneveldets embetssystem. Det er derfor i denne konteksten interessant, at hans posisjon som lensbaron ikke ga han den høyeste rangstillingen ifølge rangforordningen. Tittelen som geheimeråd (1679) ga han plassering som nr. 6 i rangforordningen av 1671. Hans stilling som lensbaron ville bare ha gitt han en plass som nr. 15.²²⁷ Etter inkorporeringen av rangklasser i 1680, ble det en plassering i første

²²⁵ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 315

²²⁶ SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1684

²²⁷ Århus universitet, Danmarkshistorie.dk, «Rangforordningen, 25. maj 1671»

rangklasse (Geheimeråd), mot en plassering i tredje rangklasse (lensbaron).²²⁸ Geheimeråd var tittelen på medlemmer av kongens råd (Geheimekonseilet), men ble også en tom rangtittel som kunne kjøpes for penger eller bli gitt av kongen som en påskjønnelse.²²⁹ L. Rosenkrantz plassering i Norge, langt borte fra sentrum i København, tyder på at dette var en tom tittel som likevel ga en høy rang. Samtidig viser det igjen at kongen hadde tillit til ham som en nær tjener til kongemakten. Denne plasseringen ga han også den høye tiltaleformen av «Excellense».²³⁰

Ved sin stilling som lensbaron skal han av brev utstedt fra de kongelige kansellier eksklusivt få tiltaleformen «velbårne» for seg selv, samt generelt «herre» over allodialgodset, og «friherre» for hans lensbaroni. I praksis kan dette for Ludvig Rosenkrantz ses i hans lensbrev, hvor han for første gang blir tiltalt med disse tiltaleformene som ny lensbaron.²³¹ Samtidig kan det ses at forvalteren hans også brukte disse tiltaleformene, som viser at selv om det var et spesielt privilegium å bli tiltalt av de kongelige kansellier på denne måten, så var det også viktig at andre tiltalte han med den rette sosiale stilling for ikke å fornærme ham. Siden han av sin underordnede ble tiltalt som «høy» foran «velbårne», kan ha indikert hans plassering i første rangklasse, da dette i denne perioden skulle være forbeholdt spesielt høytstående personer.²³² Han blir i hvert fall gjennomgående tiltalt slikt i brev etter han fikk geheimerådstitel i 1679.²³³

Historiker Lars Ilsøe forklarer, at tiltaleformene kunne variere fra regel til praksis i samtiden, og at det derfor er vanskelig å få et klart overblikk over dem i ettertid.²³⁴ Derfor er det viktigst i denne konteksten, at det er klart at L. Rosenkrantz av andre ble tiltalt og sett på som en person av høy sosial status, og at dette gikk overens med kongemaktens ønske. Stillingen ble fremvist som å komme fra en blanding av kongetjeneste igjennom flere embeter med rang, og som en del av kongens nye høyadel med jordeiendomsbesittelser. På denne måten ble stillingen som lensbaron for L. Rosenkrantz en av flere stillinger med medfølgende høy status som han hadde.

²²⁸ Bartholdy, «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730», s. 603

²²⁹ Store norske leksikon, s.v. «Geheimeråd», av Magne Njåstad. <https://snl.no/geheimer%C3%A5d> [Lest: 21.10.19]

²³⁰ Berg, «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 223

²³¹ Ibid. s. 236

²³² *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Velbyrdig»

²³³ Eksempler her kan ses i det tidligere brevet fra forvalteren Christen Christensen fra 1684, og et brev fra Peter Henriksen Arentz fra 1679. SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1679 og 1684

²³⁴ Ilsøe, «Holberg og rangvæsenet»

Axel Rosenkrantz hadde få embeter i forhold til sin far, i stor grad grunnet at han var født vanfør. Hans stilling som lensbaron ga han derfor den høyeste sosiale posisjon, i toppen av rangklasse tre, og må i denne konteksten ha vært en viktigere stilling for A. Rosenkrantz enn for faren hans. Selv om det er riktig at det virket usannsynlig at han skulle bli lensbaron og ta over lensbaroniet siden han var den yngste av sine brødre, så skulle han likevel få tittel og rang som baron i en familie som fikk denne statusen av kongen. Han var med dette allerede knyttet, eller i hvert fall forventet, til å være lojal og hedre beskyttelsesplikten ovenfor kongemakten, som var poengtert i baronprivilegiene.

Så hvordan ble han tiltalt? I et kongebrev fra 1698 blir han tiltalt på denne måten: «Os elskelig Velbaarne *Axel Rosenkrantz*, Friherre til Rosendal, Voris Amptmand over Bergenhuus Ampt i Vort Rige Norge.»²³⁵ I et senere brev fra 1705 fra flere leilendinger om avståelse av et engstykke, blir han i tillegg tiltalt som «høyedle», «hr. baron» og «herre til Hofland», en setegård som han må ha fått tilbake i mellomtiden. Hans tidligere embete som amtmann, som han gikk bort fra i 1703, var her derfor ikke inkludert.²³⁶ Titulaturene gikk overens med hans stilling høyt i rangen og med baronprivilegiene, samtidig som det er mulig å se at det ikke var like praktfullt som hos Ludvig Rosenkrantz, grunnet de få embetene. Inkorporeringen av de eksklusive titulaturene fra baronprivilegiene viste han likevel som en person fra eneveldets høyadel under kongen. Dette er spesielt interessant, da han mer enn L. Rosenkrantz er et eksempel på den høye sosiale stilling en lensbaron fikk uten annen stor form for kongetjeneste igjennom embeter. Siden han av underordnende får titulaturen «høyedle», så kan det ha vært en ekstra form for respekt eller smiger, samtidig som det ikke var unormalt å tiltale en person med høy status slikt.²³⁷ Her er det igjen utfordrende å konkludere endelig, da bruk av tiltaleformene som forklart kunne variere i samtiden.

Edvard Londemanns stilling som godseier og senere stamhusbesitter over Rosendal ga han ikke noen form for rang eller spesiell titulatur ifølge rangforordningen. Opprettelsen av et stamhus var ikke like knyttet til kongemakten og til kongetjeneste, da det ikke kan sies at kongen hadde overeiendomsretten over stamhuset, som ved et lensbaroni. Eiendomsretten var her mer knyttet til stamhusbesitterens slekt og etterfølgere. Så selv om et ereksjonspatent var nødvendig, så var her den symbolske overrekkelsen av jordegodset til kongen, som ga det tilbake med privilegier og ikke minst en høy status for eieren, mer fraværende.

²³⁵ SAB, BRA, BPB, L217, Legg 5, 1698

²³⁶ SAB, BRA, BPB, L217, Legg 8, 1705

²³⁷ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Veledle»

I år 1749, like før sin død, ble Londemann i et kongebrev omtalt slik: «[...]Os elskelig Edvard Londemann til Rosendal. Biskop, Vores Høieste Rets Assessor saaog Consistorial Raad [...]»²³⁸ Dette var adelsbrevet til Londemann, hvor han i tillegg for første gang ble omtalt med adelsnavnet «av Rosenkrone». I et brev fra stiftamtmanden i Bergen, Christian A. Møinichen, fra samme år, blir han omtalt som: «Høyædle og høyærværdige Hr. Biskop Edvard Londemann de Rosenkrone. Herre til Rosendals Baronie, Assessor udi Høyeste Ræt, Lector Theologiæ og Sogne Præst til Fanø»²³⁹ Han blir i begge brev tiltalt med embetstittelen «Biskop», som han hadde oppnådd som en titulær tittel. Selv uten virkelige embetsoppgaver medfølgte denne tittelen at han fikk en plass i rangklasse 4 ifølge rangforordningen av 1730.²⁴⁰ Denne posisjonen var fremdeles lavere enn en lensbaron, men samtidig var det en av de øverste religiøse titlene i rangforordningen. Med dette skal tiltalen «Høyæreverdig» ha vært naturlig, da det kunne vise til en høy geistlig person.²⁴¹ Han deler med A. Rosenkrantz tiltalen «Høyedle», samtidig som den høye tiltaleformen «velbårne» var fraværende, som viste en statusforskjell.

En interessant observasjon er at han også blir omtalt som «herre til Rosendals Baronie» av stiftamtmanden, når Rosendalsgodset ikke lenger hadde denne tittelen. En mulig forklaring kan være at Rosendalsgodset alt enn i navnet fremdeles skal ha fungert som en administrativ enhet som et lensbaroni. Uten god nok opplysning kan det derfor ha vært vanskelig å vite om tittelen burde være med eller ikke. Det er mer merkelig at kongen selv i et brev skriver at Edvard Londemann var eier av Baroniet Rosendal i 1748, mens han i det senere adelsbrevet til Londemann heller bruker «Til Rosendal». Brevet fra 1748 handler likevel om at Londemann fikk lov til å holde et gjestgiveri og kremmer på gården Vang: [...] lige paa samme maade som det udj afgh. *Baron Axel Rosenkrantz* og forrige Friherrers Tiid været haver [...].²⁴² Brevet handlet derfor om noe som angikk lensbaroniets tradisjon, som på flere måter fremdeles var i live på dette tidspunktet. Dette er nok et eksempel på at det kunne være vanskelig å få et overblikk over de riktige titlene og titulaturene siden de kunne variere. Det viktigste her er derfor at Londemann selv ikke ble omtalt som «friherre», men heller som «ejer» eller «herre», som heller blir brukt for å vise til hans stilling som ny adelsperson

²³⁸ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1749

²³⁹ SAB, BRA, Offentlig Forvaltning, Inngående brev, L092, 1749-1753, 1749

²⁴⁰ IIsøe, «Holberg og rangvæsenet»

²⁴¹ Det Norske Akademis Ordbok, s.v «høyærværdig»,

<https://www.naob.no/ordbok/h%C3%B8y%C3%A6rverdig> [Lest: 10.04.19]

²⁴² SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1748

og/eller eier over Rosendalsgodset.²⁴³ Han ble derfor ikke sett på som «baron» med den tilliggende status, selv om selve jordegodset til tider fremdeles kunne bli omtalt som «baroni».

Igjennom disse eksemplene på tiltale er det tydelig at Londemann ikke hadde en lav status, hvor hans status i stor grad kom fra religiøse embeter og titler. Sett i forhold til Ludvig Rosenkrantz og spesielt Axel Rosenkrantz, er det likevel riktig at det å inneha religiøse embeter og en stilling som vanlig adelsperson og stamhusbesitter, likevel ikke kunne plassere ham i den samme høye rangstillingen som Rosenkrantz-ene.

3.2.4 Lensbaroner og godseier - Selvbildet

Hvordan kan de tre eierne selv har oppfattet sin posisjon og sosiale status? Dette er et spørsmål som henger sammen med og utfyller de tidligere delkapitlene om hvilke statussymboler, embeter og rang eierne fikk, og hvordan de ble fremvist. Samtidig kan dette ses på som et annerledes perspektiv, men da et perspektiv, som helt klart fokuserer på hvordan de fungerte i praksis på Baroniet Rosendal.

Ludvig Rosenkrantz

Ludvig Rosenkrantz var den av de tre omtalte eierne på Baroniet Rosendal som nådde høyest opp i rangen. Dette var blant annet som følge av stillingen som lensbaron, men også av flere andre reelle og titulære embeter. Bendixen beskriver L. Rosenkrantz som at han «[...] har villet spille den store herre, uden ret at have midlerne dertil.»²⁴⁴ L. Rosenkrantz tydelige jakt etter ære og rang har blitt hevdet å være en konsekvens av at farfaren hans, kammerjunker Fredrik Rosenkrantz (1571 - 1602), hadde mistet sin ære, adelskap og stilling som en «ekte Rosenkrantz» tidligere.²⁴⁵ Fredrik Rosenkrantz hadde mistet dette som følge av et utenomekteskapelig forhold til en kammerjomfru hos dronningen, Rigborg Brockenhuus (1579-1641).

²⁴³ Holbergordbog, s.v «Herre» (punkt 2). <https://holbergordbog.dk/ordbog?query=herre> [Lest: 24.04.19]

²⁴⁴ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 25

²⁴⁵ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 13

Faren (til Rigborg) tillot ikke at saken blev ordnet ved ekteskap slik som de unge gjerne vilde, og da måtte den strenge rett gå sin gang. Forholdet kom inn under de drakoniske reglene om «Leiermaal i Kongens Gaard», og Fredrik Rosenkrantz blev dømt til å miste to fingrer og være æreløs, mens Rigborg skulde sperres inne for livstid.²⁴⁶

Likevel fikk Fredrik Rosenkrantz mulighet til å dra ut i krig for å kunne vise seg verdig til å få tilbake sin stilling, hvor det endte med at han døde i krigstjenesten i 1602. Sønnen deres og faren til L. Rosenkrantz, Holger Rosenkrantz (1599 - 1634), gikk som Fredrik Rosenkrantz inn i fremmed militærtjeneste, hvor han oppnådde graden av oberst.²⁴⁷ Han klarte å få tilbake sin adelsposisjon og ære i 1624.²⁴⁸

På bakgrunn av at Rosenkrantz-slekten var en av Danmarks mektigste gamle adelslekter, hvor medlemmer hadde hatt viktige stillinger både i Danmark og Norge, så er det tydelig at dette var noe Ludvig Rosenkrantz ønsket å hevde seg opp til.²⁴⁹ Hendelsen med farfaren og farmoren kan ha styrket dette ønske, ved at han kan ha følt seg pliktig til å «[...] ville bidra til å rehabilitere denne familiemiséren.»²⁵⁰ Likevel hadde Holger Rosenkrantz allerede blitt rehabilitert hos Rosenkrantz-slekten før L. Rosenkrantz var født. Det er derfor mulig å argumentere for at Holger Rosenkrantz mer enn L. Rosenkrantz må ha følt ansvaret for å få tilbake sin ære og adelsposisjon for seg selv og sin familie. Samtidig er det ikke usannsynlig at fortellingen om besteforeldrene hans kan ha hatt en innvirkning på L. Rosenkrantz.

Dette viser hvor viktig sosial status og tanken om ære var i samtiden; både ovenfor seg selv, men også like mye ovenfor sin egen slekt, rang eller stand.²⁵¹ Det er derfor interessant at L. Rosenkrantz selv giftet seg for andre gang i 1679 med en tidligere kammerjomfru og hoffmesterinne hos dronningen, den tyske adelsdamen Clara Catharina Von Stockhausen.²⁵² Det har blitt forklart at dette var et spesielt godt giftemål for L. Rosenkrantz, som førte til en ekteskapskontrakt hvor Stockhausen «[...] skulle ha mesteparten av inntektene av jordegodset hans dersom han døydde fyrst.»²⁵³ Bakgrunnen for giftemålet er ikke kjent, men i denne

²⁴⁶ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 37-38

²⁴⁷ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 10

²⁴⁸ *Ibid.*, s. 9

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 1

²⁵⁰ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 13

²⁵¹ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 315 - 317

²⁵² Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 15

²⁵³ Sunde, *Rosendal – Slottet fra 1665 – et underlig levende minde*, s. 68

konteksten er det ikke usannsynlig at det var grunnet i et ekteskap som også ga fremvisning og hevdelse av en høy sosial status.

En hendelse som gir inntrykk av hvor viktig riktig fremvisning av sosial status var for Ludvig Rosenkrantz, er da han sendte et brev til kongen i 1682 hvor han klager over feil plassering i forhold til biskopen, Jacob Jensen Jersin, ved et domkapitelsmøte i Stavanger. Han presenterer seg her i rollen som stiftamtmann, og forklarer i brevet at han forstår det som feil at biskopen hadde gjort bordet større, og tatt plass ved siden av han. I rollen som stiftamtmann og representant for Kongen mener han at han heller burde presidert alene, «[...] til Eders Kongl. Mayts. høye Respect».²⁵⁴ Dette var et spørsmål om riktig «gang og sete», som var viktig ved fremvisning av sin rang og status ovenfor andre. L. Rosenkrantz gir uttrykk for at han her er mest bekymret for at dette var respektløst ovenfor kongen. Det er likevel like sannsynlig at han her personlig også følte at hans status og posisjon hadde blitt underminert av biskopen Jacob Jensen Jersin. Han kunne som person ikke hevde en høyere rangstatus enn biskop, som var en langt lavere rang enn L. Rosenkrantz kunne hevde på dette tidspunktet som blant annet geheimeråd og lensbaron.²⁵⁵ Forskjellen i rangstatus kan ha ført til at L. Rosenkrantz ble personlig fornærmet når biskopen endret bordet og fremviste seg så å si som hans likeverdige på domkapitalsmøtet. Hadde biskopen personlig hatt en høyere status igjennom andre rangposisjoner, er det ikke sikkert at dette hadde vært et like stort problem for L. Rosenkrantz.

Axel Rosenkrantz

Axel Rosenkrantz er den av de tre eierne som er mest interessant å undersøke med hvordan en lensbaron kan ha oppfattet sin rolle og status på Baroniet Rosendal. Edvard Londemann ble aldri offisielt en lensbaron, mens Ludvig Rosenkrantz hadde flere embeter og rangsposisjoner som han kunne hevde seg igjennom. A. Rosenkrantz blir først og fremst beskrevet igjennom lensbaron stillingen sin på Baroniet Rosendal.

²⁵⁴ DA, RA, DK 1572-1799, NI, L0035, 1682-1683, s. 52-54

²⁵⁵ Århus Universitet, Danmarkshistorien, «Rangforordningen, 11. februar 1693» og Århus Universitet, Danmarkshistorien, «Rangforordningen, 25. maj 1671»

Sin baronverdighet hevdet Axel Rosenkrantz meget strengt, det var vel i vår tids psykologiske terminologi en «overkompensasjon» for hans legemlige skavanker. Gudstjenesten i kirken måtte aldri begynne før han, *baronen*, kom, og det kunde ofte drøie både vel og lenge før han behaget å innfinne sig.²⁵⁶

Siden Axel Rosenkrantz var etterfølger etter Ludvig Rosenkrantz, så var han så å si født inn i baronstillingen. I hvert fall ble dette en realitet når han var 8 år gammel, siden han var født i 1670. Samtidig var han den yngste av 4 brødre, og det kan ha virket usannsynlig at han skulle bli lensbaron på Baroniet Rosendal. Likevel fikk han automatisk rang og tittel som baron ifølge arvereglene i baronprivilegiene.²⁵⁷ Dette, sammen med at han var en del av Rosenkrantz-slekten, og generelt må ha vært påvirket av et samfunn hvor sosial status og posisjon var viktig, så er det ikke usannsynlig at A. Rosenkrantz må ha følt et press til å hevde en status og ære.²⁵⁸ Faren hadde klart å erverve seg flere embeter og en høy rang, og det må ha vært for A. Rosenkrantz en forventning at han skulle gjøre det samme. Likevel var A. Rosenkrantz som kjent ikke skikket til fysiske, militære embeter som brødrene. Siden han senere inntok embeter som amtmann og fungerende stiftamtman, er det trolig at han heller kan ha forberedt seg på en sivil embetskarriere. Sett i forhold til at han inntok disse regionale embetene i perioden hvor han faktisk hadde overtatt et gjeldstynget lensbaroni, så kan det også ha vært for å skaffe seg en ekstra inntektskilde. A. Rosenkrantz situasjon med vanførhet og ansvar for et lensbaroni, kan ha ført til at det endte med at han ikke fikk mange muligheter for å innta andre embeter og jobbe seg oppover i rangen. Det var derfor hans posisjon som lensbaron, som ga han høyest sosial status ifølge rangforordning.

Dette viser tilbake til det tidligere sitatet av Tennfjord; han hevdet sin baronverdighet strengt, siden Baroniet Rosendal ble hovedsakelig det stedet hvor han fikk mulighet til å kunne fremvise sin posisjon og status. Samtidig må det ha vært nødvendig for han å hevde sin posisjon som øvrighet, for å kunne drive Baroniet Rosendal ut av en vanskelig, økonomisk periode.²⁵⁹ At det også kom på bakgrunn av en overkompensering for handikapedet hans, er ikke en usannsynlig vurdering. Flere anekdoter og fortellinger fra Baroniet Rosendal gir i hvert fall uttrykk for at han kan ha fått negative kommentarer for dette fra leilendinger og tjenere, som

²⁵⁶ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 61

²⁵⁷ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 95

²⁵⁸ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 309 - 310

²⁵⁹ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 44

sosialt sett var underordnet han.²⁶⁰ Det har likevel blitt hevdet at det generelt «[...] utvilsomt har stått en veldig respekt av hans person som lensbaron.»²⁶¹

Hopstock hevder at Axel Rosenkrantz «[...] følte seg sagtens mer som en norsk godseier enn en dansk adelsmann.»²⁶² Siden han var en lensbaron plassert i Norge hadde han en lokal omgangskrets som må ha vært annerledes enn en lensbarons i Danmark, hvor det var flere som kunne hevde en lignende statusposisjon. Dette kan ses ved at A. Rosenkrantz ikke giftet seg adelig, men med prestedatteren Anne Christine Godtzen i 1709. Sunde hevder at for den eneste lensbaronen på Vestlandet i Norge var «[...] amtmenn, prestar, futar, dommarar, kapteinar og gjestgjevarar ein del av det høgaste samfunnssjiktet, og dermed baronen sin naturlege omgangskrins.»²⁶³ Likevel var riktignok Anne Christine Godtzen datter av Jens Godtzen, som var magister, sogneprest og prost i Stavanger.²⁶⁴ Selv om hun var uadelig, var hun her på farssiden i slekt med mektige embetsborgerfamilier og hadde slekts forbindelser til den senere adlete Svanenhielm til Svanegodset på Vestlandet.²⁶⁵ I lys av hennes slekt og under norske forhold kan hun derfor ikke karakteriseres som en person med lav sosial status, selv om det riktignok ikke var en like høy status som en lensbaron.

Mer enn hos Ludvig Rosenkrantz tilpasset derfor A. Rosenkrantz seg lokalt som en norsk godseier, siden det var i dette området han oppholdt seg mesteparten av tiden. Samtidig er det klart at han oppfattet seg selv som en lensbaron med høy status på lensbaroniet. Ekteskapet tyder på at han orienterte seg mot toppsjiktet på Vestlandet, som hadde sin base i Bergen og Stavanger.

Edvard Londeman (av Rosenkrantz)

²⁶⁰ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 43 og Norsk biografisk leksikon, s.v. «Axel Rosenkrantz», av Terje Bratberg, https://nbl.snl.no/Axel_Rosenkrantz. [Lest: 13.11.19] Det er usikkert om disse historiene er sanne, men de gir et klart inntrykk av hvilket ettermæle han fikk.

²⁶¹ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 16

²⁶² *Ibid.*, s. 16

²⁶³ Sunde, *Rosendal – Slottet fra 1665 – et underlig levende minde*, s. 48

²⁶⁴ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 41

²⁶⁵ Ivarson, «Godtzen-epitafiet i Domkirken», s. 8 – 12. Hun var i slekt med embetsborgerfamilier som Trane, Seehusen og hennes egne gren Godtzen.

Ifølge Henningsen var det spesielt på 1700-tallet blitt utviklet en spesiell «rangsyke» i samfunnet, og at dette styrket et allerede etablert tenkemåte hvor status og ære var viktig, siden det nå i teorien var mulig for enhver å oppnå en plass i rangen med høyere sosial status.

[...] en konsekvens af rangsystemet blev adelens og den finere del av borgerstandens sociale relationer præget af en kamp om prestige, ære og «existimation», og prestigekampen smittede af på samfundets hele kultur – på stændernes tenkemåde – eftersom en så høj rangplacering som muligt blev selve det sociale mål i tilværelsen [...] ²⁶⁶

Da Edvard Londemann dro fra Island til Danmark for å få skolegang hos sin onkel som var amtskriver, er det ikke usannsynlig at han ble påvirket av fenomenet «rangsyke». Sunde hevder i hvert fall at ifølge brevene som han skrev selv, er det tydelig at han var svært opptatt av sin egen status og ettermæle, hvor Hopstock også beskriver han som å være ærgjerrig. ²⁶⁷ Da han kjøpte Rosendalsgodset mot slutten av sitt liv, er det blitt beskrevet at han aktivt ønsket å bli en del av Rosenkrantz-tradisjonen på stedet. ²⁶⁸ Dette vises blant annet med valget av tilnavn ved opphøyelse til adelsstanden: «av Rosencrone», som refererte til både Rosendal og Rosenkrantz.

Brevet som Edvard Londemann skrev til sine barn er spesiell interessant for å forstå hans selvbilde. Her beskriver Edvard Londemann seg selv som å ha vært «[...] et ganske fattig Barn, en fattig *Student*, en fattig Præst i et ganske ringe Kald i Jylland [...]», og at han igjennom mye slitsomt arbeid og anstrengelser hadde klart å tjene anselige midler og status. Han forklarer at «[...] alt dette af mig er gjort for Eders [Barna] Skyld [...]», men det er tydelig at dette like mye var et uttrykk av Londemanns stolthet over seg selv og sine oppnåelser. ²⁶⁹ Det samme kan sies om opprettelsen av Stamhuset Rosendal; det var like mye på bakgrunn av et ønske om et evig minnesmerke for seg selv og sitt navn, som det var som en gave til sine etterkommere. ²⁷⁰ Siden Rosendalsgodset allerede hadde beholdt de tidligere baronprivilegiene, så ga ikke opprettelsen av stamhuset noen flere fordeler, enn at det nettopp skulle gå udelt innenfor Londemanns familie. Londemann skaffet seg dermed både ettermæle og økonomisk sikkerhet for sine etterkommere.

²⁶⁶ Henningsen, *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*, s. 310

²⁶⁷ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 70-71 og Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 45

²⁶⁸ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 69

²⁶⁹ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, år 1749

²⁷⁰ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 79

3.3 Oppsummering

Baroniet Rosendal var i utgangspunktet for lite til å bli opphøyd til lensbaroni. Det er blitt forklart at det derfor bare kunne arves på mannssiden etter Ludvig Rosenkrantz. Denne arverekkefølgen var likevel et punkt i baronprivilegiene. I realiteten kan dette ha gjort at det opphøyde lensbaroniet kunne gå fortere tilbake til kongen, siden det kunne være færre legitime arvinger. Det kan ha blitt brukt som et verktøy for å opprette et spesielt personlig len for vedkommende, som her var høyrangerte statstjeneren L. Rosenkrantz. Andre begrunnelser for hvorfor det ble opphøyet av kongen, selv om det var mindre enn minstekravet, kan være at jordegodset og eierne var del i en aktiv handel på Vestlandet, eller på grunn av andre norske forhold generelt. En mangel av kilder på korrespondanse mellom kongen og L. Rosenkrantz, gir i hvert fall uttrykk for at Baroniet Rosendals mindre størrelse ikke var et problem. Senere, etter baronitittelen og status som len var falt bort, kan størrelsen på jordegodset sammen med de uvanlige, administrative baronprivilegiene ha gitt stedet en status og verdighet.

Baronsymboler, som en egen baronkrone og spesielle titulaturer, ble tatt i bruk av Ludvig Rosenkrantz og Axel Rosenkrantz. Baronkronen var synlig på våpenskjoldet, som også ble brukt som segl på brev og på objekter i kirkene de var patron for. De spesielle titulaturene og titlene kan best bli observert i brev, hvor de gitte titlene utenom lensbaron stillingen også var knyttet til andre embeter, rangstitler og posisjoner. Dette gjaldt også for Edvard Londemann, hvor hans våpenskjold, titler og titulaturer passet stillingen hans som en embets- og adelig person.

Lensbaronens og godseierens selvbilde kan ses basert på at ære, rang og fremvisning av status var viktig. Ludvig Rosenkrantz hadde flest embeter og høy rang, og var bevisst på at han kunne hevde en høy status, mens Axel Rosenkrantz hevdet seg mest igjennom sin baronstilling i lokalmiljøet ved Baroniet Rosendal. Edvard Londemann hadde en lavere rang i forhold, men var ambisiøs og stolt over at han hadde arbeidet seg opp fra en lav status til en adelig biskop, hvor han også fikk opprettet et minnesmerke over seg selv og sin familie igjennom Stamhuset Rosendal.

Kapittel 4 – Lensbaronen og godseieren som myndighet

Tennfjord hevder at: «I egenskap av len var Rosendal med alle underliggende gårder og bruk så godt som helt unddratt den almindelige statsadministrasjonen», og at dette i virkeligheten tilsvarte et amt.²⁷¹ Lensbaronenes sosiale stilling skulle bli komplementært og høynet med den myndigheten de fikk på lensbaroniet igjennom amtmannsmyndigheten, ansvar for oppebørsel, birkeretten med hals- og håndsrett, og patronatsretten. Det var disse administrative rettene og pliktene som i størst grad skilte dem fra rangadelen og til dels fødselsadelen som rikets nye høyadel. Det blir på denne måten grovt sett på som eneveldets svar på en videreføring av lensvesenet fra før 1662. Tennfjords beskrivelse av Baroniet Rosendal er derfor oversiktlig, men åpner også opp for en dypere undersøkelse i forhold til baronprivilegiene. For hvordan fungerte så denne lokaladministrasjonen i praksis på Rosendalgodset?

Dette kapittelets undersøkelse kan derfor ses ut ifra to perspektiv. Det første er baroniet som en faktisk lokaladministrasjon: hvordan fungerte baroniet som en eventuell type amt/sorenskriveri/fogderi og i forhold til andre embetsområder? Det andre er hvordan dette embetsområde var internt: hvordan fungerte det som et administrativt område og i forhold til de underordnede som ble administrert?

4.1 Amtmannsmyndigheten

Amtmannsmyndigheten skulle i hovedsak plassere lensbaronene som en sivil øvrighetsperson med ansvar for administrasjonen på lensbaroniet, og kunne på denne måten sammenlignes med en amtmann i sitt amt. Eierne av Baroniet Rosendal skulle bruke denne myndigheten over all amtmannsvirksomhet som var knyttet til lensbaroniet, men skulle ikke ha samme frihet over allodialgodset. Denne delen ville på Baroniet Rosendal ifølge baronprivilegiene gå under myndigheten til Bergenhus amt og stiftamt hvor allodialgodset var plassert. Hvordan kan amtmannsmyndigheten ha fungert på Baroniet Rosendal og Rosendalgodset i denne perioden?

²⁷¹ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 56

En undersøkelse i hvordan amtmannsmyndigheten fungerte på Baroniet Rosendal kan være utfordrende, siden denne myndigheten ikke har blitt diskutert eller analysert i dyp grad før på Baroniet Rosendal. Det finnes heller ikke alltid kilder fra Baroniet Rosendal eller fra de ulike eierne, som kan vise til alle aspektene ved å inneha en amtmannsmyndighet, hvor selve innholdet og de konkrete amtmannspliktene kunne variere til forskjellige tider.

Dombernowskys avhandling og bok *Lensbesidderen som amtmand* er likevel en god diskusjon om dette temaet, men hun fokuserer heller generelt på lensgrevskap og lensbaronier plassert i Fyn i Danmark, og inkluderer verken lensgrevskapene eller Baroniet Rosendal i Norge. Historieverket kan likevel fungere som et godt utgangspunkt. Flere norske historikere, som Tennfjord og Sunde, har hevdet kort at lensbaronen på Baroniet Rosendal var å se på som en amtmann på området, og hadde en amtmannsmyndighet som beskrevet i baronprivilegiene.²⁷² Denne myndigheten ville derfor trolig ha blitt overført videre til senere eiere som Edvard Londemann, da Rosendalsgodset fremdeles skulle fungere som en administrativ enhet med baronprivilegiene som tidligere.²⁷³

Det interessante i dette delkapittelet blir derfor være å undersøke noen aspekter som kan gi uttrykk for hvordan amtmannsmyndigheten kan ha fått tilpass på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset. Her vil det derfor være fokus på to spørsmål: Fungerte eierne av Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset som en øvrighetsperson med administrasjonsrett over området? Og hvordan lå forholdet til de andre lokale amtmenn og stiftamtmenn?

4.1.1 Lensbaroner og godseier som øvrighetsperson

Noe av det viktigste innholdet i amtmannsmyndigheten inkluderte at lensbaronene skulle ha ansvar for administrasjonen på lensbaroniet, og fikk en tilsynsplikt over områdets forretninger og underordnende embetsmenn. Det vil derfor først være interessant å undersøke om lensbaronene og godseieren selv var til stede på godset og kunne utføre denne funksjonen selv, eller om den eventuelt ble delegert til andre underordnende betjenter på lensbaroniet. Dette kan også si noe om hvilke amtmannsoppgaver som ble utført på stedet.

Lensbaronenes amtmannsmyndighet skiller seg fra de andre privilegiene som birkeretten og patronatsretten, da det ifølge baronprivilegiene ikke inneholdt et krav om at lensbaronen

²⁷² Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 28-29

²⁷³ Nagel, «Embetsmennene i lokalsamfunnet 1650–1850» og Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 27

skulle utnevne en annen person for å utføre administrasjonsoppgavene. Tilsynsplikten som fulgte med amtmannsmyndigheten krevde likevel at personen skulle være aktiv på stedet, og det er i denne konteksten Dombernowsky forklarer at:

Lensbesidderen havde sin funktion på livstid, d. v. s. fra det øjeblik han tiltrådte lenet, og han boede i reglen på sit gods det meste af året. Når han forlod det, trådte godsforvalteren i hans sted og førte embedsforretningerne videre [...] ²⁷⁴

På Baroniet Rosendal var denne forvalteren normalt sett han som også hadde arbeid som fogd, og hadde et eget rom til bruk på hovedgården. ²⁷⁵ Ifølge *Holbergordbog* blir en forvalter beskrevet som:

person (embedsmand, funktionær) der har ledelsen af, administrerer el. bestyrer noget ²⁷⁶

Ifølge Dombernowsky var det likevel alltid eieren selv: «[...] som i sidste ende bar ansvaret for administrationen.», selv om han delegerte arbeidet til en annen. ²⁷⁷ Rollen som øvrighetsperson og mellommann mellom kongen og de underordnede betjentene på lensbaroniet ville derfor alltid ligge hos eierne på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset.

For Ludvig Rosenkrantz, som hadde flere embeter og annet ansvar, og bare i små perioder var å se på Baroniet, så må bruk av en forvalter har vært nødvendig. Et brev fra 1665 viser at hans første forvalter på lensbaroniet, Svenning Nielsen Elsberg, hadde vært i L. Rosenkrantz tjeneste som godsforvalter også før noe av det ble opphøyd til et lensbaroni. ²⁷⁸ Brevene fra forvalteren til L. Rosenkrantz viser at selv om han ikke var på stedet, så var det normal praksis at forvalteren rapporterte viktige hendelser til lensbaronen, og ga han oppdateringer på hvordan det gikk med jordegodset. Det er i denne konteksten Sunde forklarer at: «Det daglige ettersynet tok forvalteren seg av, men det var likevel mange avgjerder som baronen sjølv måtte ta.» ²⁷⁹ I et annet brev fra L. Rosenkrantz til forvalteren Elsberg blir det skrevet at: «Her hos sendes ennu et bref till hr. Amtmand Lindenow.». Dette må ha vært amtmannen i Bergenhus amt, Laurids Lindenow. ²⁸⁰ Innholdet i dette brevet er ikke kjent, men kan vise at L.

²⁷⁴ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 44

²⁷⁵ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 28

²⁷⁶ Holbergordbog, s.v «Forvalter» (punkt 1), <https://holbergordbog.dk/ordbog?query=forvalter> [Lest: 11.10.19]

²⁷⁷ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 97

²⁷⁸ SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1665

²⁷⁹ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 92

²⁸⁰ Store norske leksikon, s.v. «Fylkesmenn og amtmenn (stiftamtmenn) siden 1671» av Tore Hansen. [https://snl.no/Fylkesmenn og amtmenn %28stiftamtmenn%29 siden 1671](https://snl.no/Fylkesmenn_og_amtmenn_%28stiftamtmenn%29_siden_1671) [Lest: 11.11.19]

Rosenkrantz selv hadde en dialog med eller et svar til amtmannen over spørsmål som kanskje ikke forvalteren selv kunne ta seg av.²⁸¹

I et brev fra forvalteren Christen Christensen fra 1684 rapporterer han blant annet en hendelse hvor en skatteoppkrever kom til Rosendal for å kreve inn ubetalt konsumpsjons – og folkeskatt av hovedgården og setegårdene. Han kommenterer at han er usikker på om dette stemmer, da forordningen om skatten ikke sier noe om høyadelens «frigaarder», som ifølge baronprivilegiene skulle «[...] werit for slig schater forschaanet [...]. Han spør derfor L. Rosenkrantz om hans beslutning i saken, og hva han «[...] schal suare der til paa hans excells. Weigne»²⁸² Han oppdatere i samme brev om en sending av naturalvarer fra Rosendal til Kristiansand, og om kapellanen Claus Koren skal på L. Rosenkrantz vegne avlegge en gave til julehøytiden, og om hvor mye det i så fall skal være. Han gir inntrykk i brevet at han ikke alltid fikk et raskt svar fra L. Rosenkrantz, som må ha vært på bakgrunn av at L. Rosenkrantz på dette tidspunktet hadde en god del embeter og annet ansvar utenom lensbaroniet. Konsekvensen av dette kan ha vært at forvalteren måtte ta på seg ekstra ansvar og måtte ta en god del egne beslutninger enn om L. Rosenkrantz selv hadde vært på stedet. Eventuelt kan viktige beslutninger ikke ha blitt tatt før en god tid etter, når forvalteren fikk et svar fra L. Rosenkrantz.

Ludvig Rosenkrantz periode som lensbaron (1678 – 1685) var før den norske amtmannsinstruksen av 1685 var blitt utstedt. Likevel var den danske amtmannsinstruksen gjeldende fra 1682, samtidig som L. Rosenkrantz var ansatt i forskjellige amtmannsembeter fra 1673.²⁸³ Han må derfor ha hatt kjennskap til innholdet i amtmannsstillingen og amtmannsmyndigheten, og hva det krevdes av ham som en lokal administrator. Likevel tyder brevene til forvalteren på Baroniet Rosendal at han kan ha gitt forvalteren en stor del av ansvaret for administrasjonen på lensbaroniet, siden han selv ikke var til stede over lengre tid. Her viser relevant regnskapene fra lensbaroniet at det var forvalteren som sto for å skrive og attestere regnskapene, uten at regnskapene viser tegn på at L. Rosenkrantz håndterte dem i stor grad.²⁸⁴ Det samme kan sees i kirkeregnskapene, selv om det riktignok her er en innledende side hvor han skriver med underskrift at denne boken skal fungere som

²⁸¹ SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1682

²⁸² SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1684

²⁸³ Pedersen, «De første norske amtmænd», s. 8

²⁸⁴ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0051/0005/0002, 1678

kirkeregnskap for kirken.²⁸⁵ Selve regnskapene har han likevel ikke underskrevet.²⁸⁶

Forvalteren hadde derfor tilsynsplikten av lensbaroniets forretninger på stedet over lengre tid, hvor L. Rosenkrantz ikke alltid direkte var involvert. Unntaket var muligens når han i korte perioder var å se selv på lensbaroniet. L. Rosenkrantz fikk oppdateringer igjennom hva forvalteren skrev til ham i brev, og som beskrevet var dette heller forbeholdt de store og viktigste hendelsene, som når de nye kirkeregnskapene trengte en spesiell innledning med underskrift. Forholdet mellom dem må likevel ha vært at L. Rosenkrantz alltid sto som øvrighetsperson og eier med forvalteren som sin underordnende, som ville si at det endelige ansvaret ville til slutt ligge hos L. Rosenkrantz.

I motsetning til Ludvig Rosenkrantz var Axel Rosenkrantz en aktiv administrator selv, da han bodde på stedet over lengre tid og hadde mindre ansvarsoppgaver utenfor Baroniet Rosendals egne administrasjon. Han skal ha vært tilstede på en god del av birketingene i sin periode, hvor det istedenfor en forvalter som hos L. Rosenkrantz, blir beskrevet at han hadde en fullmektig som administrerte tinget: «Friherskabets fulmektig Monsr. Christian Bager Satte ting og Lyste tingfred effter Louen [...]»²⁸⁷ Ifølge *Holbergordbog* kan en fullmektig beskrives som:

*person som er ansat til at udføre visse forretninger for en embedsmand el. principal, som træder i hans sted ved forfald.*²⁸⁸

Det er ikke umulig at «fullmektig» og «forvalter» kunne brukes om hverandre eller om samme person i forskjellige situasjoner. Eksempelvis blir forvalteren til L. Rosenkrantz også beskrevet som hans «fuldmektig forvalter» eller bare «fuldmektig» i en tingbok for Nordhordland i 1680, da han som definisjonen beskriver var der på vegne av L. Rosenkrantz.²⁸⁹ Den tidligere fullmektige til A. Rosenkrantz før Christian Bager, Christian Lamberg, beskriver likevel seg selv som å være den første fullmektige for A. Rosenkrantz i perioden 1692-1699, men som forvalter i perioden 1699-1700 «[...] udj den HøyVelbaarne Herres frawerelse [...]»²⁹⁰ Dette går godt overens med definisjonene av begrepene, da han gikk inn i rollen som forvalter når A. Rosenkrantz var borte over en lengre periode.

²⁸⁵ SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Ølve kirke, 1683-1850, Unummerert, år 1683-1685, s. 1

²⁸⁶ *ibid.*, s. 5

²⁸⁷ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal samt nokre skifter, L0001, 1715-1719, pag. 9b-10a

²⁸⁸ Holbergordbog, s.v «Fuldmægtig» (punkt 2), <https://holbergordbog.dk/ordbog?query=fuldmægtig> [Lest: 09.09.19]

²⁸⁹ Transkripsjon ved: Aasheim, «NORDHORDLAND TINGBOK nr. 19 1680 – 1681», pag. 18.

²⁹⁰ SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1666-1733

Generelt vises det at Axel Rosenkrantz selv utførte en del av amtmannsoppgavene som Ludvig Rosenkrantz delegerte til en forvalter. Amtmannsplikten ved å godkjenne regnskapsbøkene utførte han selv, hvor han skrev under med egen underskrift og segl.²⁹¹ Likevel, siden det bare er hans underskrift og ikke også en av fogden hans i regnskapsbøkene, tyder dette på at A. Rosenkrantz også tok på seg ansvaret for å skrive regnskapene. Det var trolig ikke han selv personlig som innkrevde skatter og avgifter (dette må ha vært den fullmektige og/eller lensmennes ansvar), men det kan sees at han tok på seg fogdefunksjonen å skrive det endelige regnskapet, som ble sendt videre til Stiftamtstuen i Bergen. Relevant var det også han som svarte på antegnelse på regnskapene.²⁹² Et unntak er når Christian Lamberg ble forvalter i 1699, hvor det var et regnskap som er forfattet av ham. Her skrev han at regnskapet: «Saaledis at være Rigtig Testerer paa Min høyvelbaarne Hr. Baron og Amtmand Axel Rosencrantz veigne».²⁹³ I rollen som fullmektig i 1695 skrev han selv på slutten av et regnskap at et resterende beløp er betalt inn til Bergenhus stiftamtstue, igjen på A. Rosenkrantz vegne.²⁹⁴

Denne ordningen gikk imot amtmannsplikten med å ikke blande seg inn i fogdens regnskapsutførelse.²⁹⁵ Likevel gikk den ikke imot baronprivilegiene, som ikke krevde at lensbaronen skulle delegere sin oppebørsels- og amtmannsmyndighet, selv om dette i praksis var vanlig å gjøre. I forhold til amtmannsfunksjonen er dette derfor interessant, da dette betydde at A. Rosenkrantz selv både skrev og godkjente regnskapsbøkene, som var motsatt praksis fra L. Rosenkrantz periode som lensbaron. Situasjonen rundt da han tok over lensbaroniet, må ha ført til at han så på dette som en nødvendighet for å få økt inntektene av lensbaroniet, med å følge nøye med på inntektene og utgiftene av stedet. Samtidig var dette en viktig del av tilsynsplikten ifølge amtmannsmyndigheten. Dette må likevel ha vært like mye for A. Rosenkrantz egen fordel, enn en annen amtmanns plikt til å forsøke å øke inntektene av et amt til kongens fordel. Siden han var en øvrighetsperson på lensbaroniet, som ikke hadde mange andre embetsoppgaver (og de som han hadde relevant var regionale) så hadde han muligheten til å gjøre dette, og som Dombernowsky forklarer tok hans fullmektige over hans oppgaver når han ikke selv var til stede for å utføre dem.²⁹⁶

²⁹¹ Et eksempel kan ses fra regnskapet fra 1697: DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, 1697, s. 63

²⁹² DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3140, 1718-1720, 1720, s. 243

²⁹³ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, 1698, s. 75

²⁹⁴ *ibid.*, 1694, s. 32

²⁹⁵ Pedersen, «De første norske amtmænd», s. 11

²⁹⁶ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 44

Når Edvard Londemann kjøpte Rosendalgodset i 1745, så kan det sees at han var aktiv i den korte perioden han var godseier på stedet (1745 – 1749).²⁹⁷ Han skal likevel ikke ha bodd der fast, men bodde for det meste i Bergen.²⁹⁸ Han hadde derfor en forvalter, Søren Elkier, som muligens kan ha utført amtmannspliktene med tilsyn og godkjenning for Londemann.²⁹⁹ De tilgjengelige oppbørselsregnskapene for Londemanns periode mangler likevel underskrift, og det er derfor usikkert om det var forvalteren eller Londemann som tok ansvar for utforming og godkjenning.³⁰⁰ Samtidig er det riktignok kilder på at Londemann selv skrev egne og grundige godsregnskap for Rosendalsgodset.³⁰¹ Under Londemanns periode er det samtidig en kilde på at Londemann utførte amtmannsplikten ved å overse og godkjenne tingbøkene:

Denne *Protocoll* indeholder 282 *Numererede* jgien unen dragen og til forseglede Blader, hvor udi *Birke-Dommeren* over *Rosendals Gods* Hr. *Andreas Lamberg*, efter hands Bestalling og Embedes pligt rigtig haver at *Protocollere* og Indføre alt hvis som for Retten udi det hannem Anbetroede Birke-Dommer Embede fore halder, som lovlig og forsvarlig eragtes hand.³⁰²

Han var tilstede på alle birketingene i sin periode, og han er rettmessig blitt beskrevet som en oversiktlig eier, som også fikk økt inntektene av Rosendalsgodset.³⁰³ Han var samtidig klart opplyst om at han som eier av Rosendalgodset hadde en amtmannsmyndighet. Dette skriver han i et brev til et par betjente på Rosendal, hvor han på basis av å ikke betale en del avgifter til amtet forklarer at Rosendalgodset «[...]er aldeles fritaget fra amtmannen[...]» og «[...] er aldeles adskilt fra amtet og lehnet [...]»³⁰⁴

Hvor aktiv og tilstede lensbaronene og godseieren var, er derfor en viktig faktor om hvordan delegeringen av amtmannspliktene gikk for seg. Foruten forskjellene mellom eierne kan det likevel synes å generelt ha vært et samarbeid mellom forvalter/fullmektig og eieren av Baroniet Rosendal/Rosendalgodset om innholdet i amtmannsmyndigheten; i forhold til tilsyn over birketinget, regnskapsbøker, og en generell oversikt over lensbaroniets forretninger. Andre betjenter under lensbaronene og godseieren, som birkedommere og lensmenn, kunne nok også utføre diverse administrative oppgaver når det var nødvendig. Selve posisjonen som Baroniet Rosendals/Rosendalsgodsets overhode med amtmannsmyndighet lå på denne måten

²⁹⁷ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 73

²⁹⁸ Hopstock, *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*, s. 46

²⁹⁹ SAB, BRA, Offentlig forvaltning, Skatter, L041, 1725 – 1758, 1745

³⁰⁰ SAB, BRA, Godsforvaltning, Regnskap, L156, 1740 – 1775, 1749. Det er i hvert fall kilde på, at Søren Elkier skrev og godkjente regnskapene etter Londemann var død.

³⁰¹ SAB, BRA, Godsforvaltning, Regnskap, L156, 1740 – 1775, 1746

³⁰² DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal, L0004, 1749-1816, pag. 283b-284a

³⁰³ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 70

³⁰⁴ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1748

alltid hos lensbaronene og godseierne selv, mens selve amtmannspliktene kunne bli delegert videre.

4.1.2 Forhold til andre stiftamtmenn og amtmenn

Baronprivilegiene ga ikke lensbaronene rett til direkte å få tilsendt kongelige forordninger og – mandater, dette ble bare tildelt lensgrevene. For Danmark forklarer Dombernowsky at i praksis var det likevel vanlig at både lensgrever og lensbaroner ble tilsendt forordninger direkte fra kongen og kollegiene, og at den ikke alltid gikk forbi amtmannen eller stiftamtmanden på veien.³⁰⁵ Det er ikke usannsynlig at dette også kunne gjelde for Baroniet Rosendal, men det er ikke nok kilder som kan si sikkert hvordan denne korrespondansen fungerte her. Her er det derfor reskriptene, som skulle bli sendt direkte til de myndighetene som skulle etterleve innholdet, som er mest interessant. De kan vise hvor i embetshierarkiet lensbaronene og godseieren var plassert i forhold til andre stiftamtmenn og amtmenn.

Axel Rosenkrantz ble personlig tilsendt kongelige befalinger som ikke andre vanlige amtmenn ble tildelt. Et eksempel kan ses fra år 1703, hvor A. Rosenkrantz ble tilsendt et reskript: «[...]med Copie af den 3die Art. af en imellem Kongen og England samt de General-Stater den 11. Juni 1701 oprettede Alliance ang. hvorvidt de Kongelige havne for Orlogskibe og Capere ere lukkede.»³⁰⁶ Dette brevet gikk til stiftamtnevene, grevene og baronen i Norge, men ikke til amtmennene. Samt viser et reskript fra 1702: «[...]ang. at ingen indfødte Norske Søfolk maae av Districtet udfare, for at gaee i fremmed Tjeneste [...], at A.

Rosenkrantz ble sendt et eget reskript som lensbaron når det også ble tilsendt andre amtmenn i Norge.³⁰⁷ Til sist viser et brev fra Slottsloven om at alle postbønders sønner skulle være fri fra utskrivning til militæret, at dette ble adressert til stiftamtmenn, grevene og baronen i Norge.³⁰⁸ I disse sakene var derfor A. Rosenkrantz som lensbaron enten likeverdig eller over amtmenn, i kraft av at han bestyret et utskilt forvaltningsområde hvor disse sakene var reelle. Relevant i denne konteksten var lensbaronene ifølge rangforordningen var plassert høyere enn amtmenn og stiftamtmenn. A. Rosenkrantz hadde i en periode også den fordel, at han var amtmann over Bergenhus amt (1693 -1703) og en kort periode fungerende stiftamtmand (1696 – 1699), altså samme amt og stiftamt hvor Baroniet Rosendal var situert.

³⁰⁵ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 80

³⁰⁶ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 300

³⁰⁷ *ibid.*, s. 298

³⁰⁸ *ibid.*, s. 381

Dette var en praksis som kan ha forsvunnet for Rosendalsgodset og for Edvard Londemann. Et søk igjennom de utstedte reskriptene fra 1745 – 1749 viser at i denne perioden ble ingen reskript sendt direkte til Rosendalsgodset lignende som hos Axel Rosenkrantz. I hvert fall blir ikke jordegodset nevnt. Relevant hadde ikke Rosendalsgodset lenger tittel av baroni, eller Londemann tittel av lensbaron. Det er likevel eksempler i denne perioden på at de to grevene i Norge fikk mottatt reskript som ellers bare var sendt til stiftamtmenne og amtmenn.³⁰⁹ Et eksempel viser at et reskript fra tidlig i 1749 som bare ble sendt ut til stiftamtmenne og grevene i Norge, ble sendt videre som en kopi fra stiftamtmanden i Bergen til Londemann.³¹⁰ Dette reskriptet omhandlet administreringen av domstolene og hva som skulle skje med dømte forbrytere, og stiftamtmenne fikk beskjed om at amtmennene på landet og domstolene under deres stiftamt skulle bli opplyst om dette. Londemann, som igjennom Rosendalsgodset hadde en egen birkerett og som i egne ord var «[...] aldeles adskilt fra amtet og lehnet [...]» fikk derfor en egen kopi av reskriptet.³¹¹ Samtidig gir dette uttrykk for at mer enn hos A. Rosenkrantz var han plassert under stiftamtmanden i Bergen i embetshierarkiet. Relevant var han som titulær biskop plassert under stiftamtmenne i rangforordningen av 1730.³¹² Brevet hvor han argumenterer for at Rosendalsgodset hadde privilegier som avskilte det fra amtet, og at han ikke skulle betale de avgiftene til amtet som rentekammeret og stiftamtmanden påla ham, tyder likevel på at Londemann ikke var redd for å gå imot stiftamtmanden eller rentekammeret hvis han mente at en avgjørelse var uriktig.³¹³

Dombernowsky forklarer at i Danmark:

Ved midten af 1700-tallet var mønstret altså det, at en lensbesidder stadig kunne optræde stort set, som det passede ham, og at stiftamtmanden højest kunne håbe på at komme igennem med egne ønsker ved at øve et mildt pres og ved en række høflige henstillinger.³¹⁴

Her blir det beskrevet at det var stiftamtmanden som nærmest kunne «konkurrere» med lensbaronen (og lensgrevene), men at det i hvert fall i Danmark var en tendens til at de fikk gjøre som de ville mot midten av 1700-tallet. Fordeling av reskriptene på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset viser relevant mer en annet at lensbaronen var plassert i en vekslende posisjon i forhold til stiftamtmanden i forskjellige saker, hvor godseieren heller var

³⁰⁹ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 2: 1746-1780, s. 30 og 56

³¹⁰ Ibid., s. 56 og SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1749

³¹¹ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1748

³¹² IIsøe, «Holberg og rangvæsenet»

³¹³ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1748

³¹⁴ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 111

plassert under i de fleste tilfeller. På denne måten var det også her stiftamtmanden som ville være den nærmeste lokale embetsmann som hadde myndighet til å kunne «konkurrere» med eierne på Rosendal.

Et praktisk eksempel på dette forholdet kan vises ved en hendelse fra 1705, når en bonde fra gården Myklebust klaget til stiftamtmanden om at Axel Rosenkrantz hadde tatt fra han skjøtet til gården og overtatt den. Bonden forklarer at den egentlig er i hans odelseie. Han spør om hjelp fra stiftamtmanden for å få tilbake skjøtet og gården. Stiftamtmanden svarer at han tviler sterkt på at A. Rosenkrantz kan ha gjort noe slikt uten videre, men hvis det er riktig er det hans tjenstlige ønske at A. Rosenkrantz gir tilbake skjøtet og gården. Hvis ikke dette skjer vil han måtte råde fogden til å ta bonden i forsvar etter loven.³¹⁵ A. Rosenkrantz svarer at han har kjøpt denne gården for lenge siden og lagt den til under Baroniet Rosendal.³¹⁶ Dette må ha endt i en rettsak, da A. Rosenkrantz senere ber om hjelp fra stiftamtmanden ved å få bonden vekk fra gården, som han har trengt seg inn på. Stiftamtmanden svarer at siden bonden ikke har fulgt hans ordre eller fulgt sorenskriverens dom, så gir han fogden ansvar for å stevne han for tinget.³¹⁷ Saken gikk videre, og A. Rosenkrantz søker om at stiftamtmanden skal velge en ny birkedommer (eller settedommer) i denne saken, da birkedommeren Christian Lamberg var inhabil. Stiftamtmanden svarer ved å oppnevne en settedommer for birketinget.³¹⁸

Sunde forklarer at det egentlig var amtmannens oppgave å sette opp nye settedommere, og at A. Rosenkrantz med sin amtmannsmyndighet i dette tilfelle likevel heller etterlot det til stiftamtmanden.³¹⁹ Denne hendelsen viser et generelt samarbeid mellom lensbaronen og stiftamtmanden, ved at stiftamtmanden hjelper A. Rosenkrantz på samme måte som han var pliktig til å hjelpe en annen amtmann. Samtidig står dette som en innvending til Dombernowskys utsagn om at lensbaronene (og lensgrevene) stort sett kunne gjøre som de ville imot stiftamtmandens ønsker, i hvert fall i en norsk kontekst. A. Rosenkrantz var her ikke immun mot loven, og stiftamtmanden skrev at han vil pålegge fogden å ta bonden i forsvar mot lensbaronen hvis det var nødvendig. Likevel ser stiftamtmanden på dette som en siste beslutning, og det er klart at han tviler sterkt på at den høyrangerte lensbaronen skal ha

³¹⁵ SAB, Stiftamtmanden i Bergen, Resolusjonsbøker, L002, 1705 - 1707, s. 22

³¹⁶ SAB, Stiftamtmanden i Bergen, Resolusjonsbøker, L004, 1708 - 1710, s. 10

³¹⁷ SAB, Stiftamtmanden i Bergen, Resolusjonsbøker, L002, 1705 - 1707, s. 219

³¹⁸ SAB, Stiftamtmanden i Bergen, Resolusjonsbøker, L004, 1708 - 1710, s. 10

³¹⁹ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 34

utført dette tyveriet «[...] mot kongen sine skattebønder.»³²⁰ Saken endte relevant i A. Rosenkrantz favør.

Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset sto derfor i dette embetshierarkiet som noe som lignet et amt, med en lensbaron/eier som lignet en amtmann, men som likevel ikke helt passet inn i definisjonene. Relevant gir ikke lensbaronene eller godseieren uttrykk for at de oppfattet seg selv som virkelige amtmenn, men heller at deres forvaltningsområde var utskilt fra amtmannen og amtet. Det er kanskje derfor mer riktig å omtale jordegodset som en spesiell administrativ enhet som lå parallelt med et amt, eller et «district» som det kunne bli kalt i samtiden.³²¹ Det kan betegnes som en type mini-amt. Til forskjell fra en amtmann i sitt amt, så kunne det utskilte forvaltningsområde til lensbaronene og godseieren like mye betegnes som å være i deres eget eie, spesielt hos Londemann, da Rosendalsgodset var blitt et friadelig gods og ikke lenger et len. Myndigheten til å utnevne egne underordnede betjenter (som birkedommer, sogneprester og fogder), selv om dette krevde en kongelig godkjenning, plasserte betjentene like mye som lensbaronenes og godseierens egne tjenere. Lensbaronene og godseieren fikk derfor en naturlig oversikt over dem og hva de foretok seg i arbeidet på jordegodset. En personlig interesse for en positiv fremgang til godsets forretninger, ga også eierne av Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset et naturlig tilsyn over området, enn om de delegerte dette ansvaret videre til andre eller ikke.³²²

Det er på denne måten ikke unaturlig at oppgaver i amtmannsmyndigheten kunne overlappe med oppgaver som førte med andre privilegier som birkerett, patronatsrett og ansvar for oppebørsel. Spesielt gjelder dette den generelle amtmannsplikten ved å ha tilsyn ved amtets forretninger og den varierende administrasjonsmyndigheten som etterfulgte.

Påtalemyndigheten blir blant annet inkludert både som en del av amtmannsmyndigheten og som en del av hals- og håndsretten. De neste delkapitlene vil derfor ta for seg andre baronprivilegier på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset, som også generelt kan utdype lensbaronene og eiernes status som en øvrighetsperson på området.

4.2 Oppebørsel

³²⁰ SAB, Stiftamtmanden i Bergen, Resolusjonsbøker, L002, 1705 - 1707, s. 22

³²¹ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, 1711-1714, s. 394

³²² Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmann*, s. 44

Baronprivilegiene ga uttrykk for at en lensbaron skulle ha ansvar for oppebørselen av kongelige skatter på lensbaroniet. I praksis vises det at denne myndigheten ble delegert til en fogd/amtskriver, som hadde ansvar for å innkreve og føre regnskap over de kongelige skattene av leilendingene knyttet til godset, samt lensbaroniets egne inntekter og utgifter. På Baroniet Rosendal, som på de fleste andre gods, var fogden som regel også godsets forvalter, en utvikling fra før 1660 da en fogd var å se på som en lensherres nærmeste private tjener, og kunne utføre lensherrens oppgaver i lenet.³²³ Generelt kunne en fogd derfor også ha flere arbeidsoppgaver som gikk under en politi- og påtalemyndighet.³²⁴ I dette avsnittet er det likevel privilegiene ved selve oppebørselmyndigheten som vil stå i fokus. Hvordan gikk det for seg på Baroniet Rosendal?

4.2.1 Baroniet Rosendal som et oppebørselsområde

Lensbaroniet hadde en tildelt oppebørselmyndighet som ble delegert til en egen utnevnt fogd som skrev et eget regnskap over lensbaroniets kontribusjoner. Det er på denne bakgrunnen mulig å argumentere for at Baroniet Rosendal i praksis fungerte som et eget utskilt fogderi i Norge. I både stiftamtsturegnskapene (til 1690) og i fogderegnskapene (fra 1690) fra rentekammeret, ble regnskapene for Baroniet Rosendal skilt ut som et eget innlegg, atskilt fra de omkringliggende regnskapene fra fogderiene som Sunnhordland og Hardanger. I et brev fra forvalter og fogd Christen Christensen til Ludvig Rosenkrantz fra 1684, forklarer han selv at en oversikt over manntall til konsumpsjons- og folkeskatten med regnskap «[...] Straxen Indtil amtstuen Schal Schiches.»³²⁵ Dette var stiftamtstuen i Bergen, som viser at Baroniet Rosendal, i egenskap av å være et «fogderi», hadde en fast plassering i den nye finansforvaltningen. Før 1690 ble fogdens regnskaper derfor sendt inn til Bergen stiftamtstue, hvor det etter en revisjon ble sendt videre til rentekammeret i København som et vedlegg til et samlet stiftamtsturegnskap, som i rentekammeret fikk en endelig revisjon. Etter 1690 er det mulig å se at selve fogderegnskapene ble utskilt som en egen serie i rentekammeret, hvor regnskapet i tillegg utviklet seg til å ha mer innhold, og ble sendt i sin helhet til rentekammeret for revisjon.³²⁶ På dette området kan derfor utførelsen av regnskapsføringen på Baroniet Rosendal ikke i stor grad ha vært annerledes enn i andre fogderier i Norge, da det var

³²³ Ibid., s. 279

³²⁴ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Fogd»

³²⁵ SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1684

³²⁶ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691 – 1714 og Weidling, «Fogderegnskap – forord med skatter», s. 3-4.

underlagt det alminnelige statlige systemet i forhold til oppsett, innsending og revisjon. Dette må å ha gått godt overens med baronprivilegiene, da de ikke tilsier at lensbaronene fikk spesielle retter eller friheter i forhold til administreringen av sitt «fogderi».

Lensbesidderne oppebar selv skatter og afgifter af deres ejendomme (og af de på jorderne bosatte personer). Herved var deres stilling nu ikke anderledes end alle andre godsejeres, idet regeringen med forordningen af 4/7 1662 havde gjort alle ansvarlige for skatternes indbetaling af deres fæstegods; det var i administrationsleddet fra len til central-organer, lensbesidderne udskilte sig ved selv at bestride amtsforvalterfunktionen.³²⁷

Da oppebørselsvesenet i Norge var på stiftamtsnivå, og ikke amtsnivå som i Danmark, ga dette fogden på Baroniet Rosendal et ekstra revisjonsledd ved stiftamtstuen i Bergen, til forskjell fra Danmark hvor en lignende lensbarons amtskriver sendte regnskapet direkte til rentekammeret.³²⁸ Lensbaronen på Baroniet Rosendal fikk med dette ikke den samme «amtsforvalterfunksjon» som en lensbaron i Danmark, da dette i Norge ville tilsvare at lensbaronen på Baroniet Rosendal fikk myndighet til å opprette en egen stiftamtstue. Han fikk heller det som kan kalles en «fogdefunksjon», som gikk bedre overens med Baroniets størrelse og utskillelse som et eget oppebørselsområde plassert i Norge. Baroniet Rosendal kan derfor på dette punktet sammenlignes med et vanlig godseierstyre i Danmark, som også opprettholdt skatter og avgifter av deres leilendingsgårder, og sendte det videre til en amtsstue.³²⁹ Likevel var både en amtskriver og en fogd: «[...] personlig ansvarlig overfor rentekammeret.» angående regnskapet som de sendte inn, og fogden på Baroniet Rosendal måtte selv besvare antegnelsene han fikk på sine innsendte regnskap.³³⁰

4.2.2 Skatter

Det første fogderegnskapet til Baroniet Rosendal fra 1679, hvor skatter for året 1678 blir listet og beregnet, ble utført av den tids forvalter Svenning Nielsen Elsberg. De kontribuerende gårdene og eiendommene under Rosendal betalte ifølge regnskapet for år 1678 skattene for rosstjeneste, høy- og kornskatt, smør- og fiskeskatt, leidang, leilendingsskatt og artillerihesteskatt. Spørsmålet om et lensbaroni beholdt inntektene for leidang- og foringskattene, da §4 i baronprivilegiene formulerer det som «herligheden av ledingen og

³²⁷ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 273

³²⁸ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Amtskriver»

³²⁹ Løgstrup, «Den bortforpagtede statsmagt. Godsejeren som offentlig administrator i det 18. århundrede.», s. 40

³³⁰ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Fogd» og Weidling, «Fogderegnskap – forord med skatter», s. 8.

foringen» som ligger til lensbaroniet, er derfor her blitt besvart. Her oppebar fogden på Rosendal ledingsskatten sammen med andre skatter for kongen, og de ble ikke beholdt som en egen privilegert inntekt.³³¹ Foringskatten ble likevel ikke nevnt i regnskapene, som må forstås som at leilendingene under Rosendal ikke var pliktige til å betale denne skatten. Denne skatten skal ha vært mest utbredt i områder på Østlandet i Norge, og omfattet derfor ikke lensbaroniet på Vestlandet.³³²

De følgende årene blir det betalt en rekke med ulike skatter, nye og eldre, inkludert diverse ekstraordinære skatter. Fra Baroniet Rosendal kan det i den første perioden (1678 – 1723) sees å ha vært betalt andre skatter som diverse jordeboks avgifter (fredtoll, gjengjerd, vedpenger) soldatkjolepenger (senere kalt munderingspenger), rosstjeneste, prinsessestyr, kopp- og kvegskatt, konsumpsjons- og folkeskatt, ildstedskatt og skatt til nytt nasjonalt regiment. En del av disse skattene blir også betalt igjennom Edvard Londemanns periode (1745-1749), hvor det for år 1749 også kan ses inkludert andre skatter som rangskatt og strandkvarteringspenger. Her blir også nevnt odelsskatten, som var en særnorsk skatt.³³³ Denne blir også beskrevet under Axel Rosenkrantz tid. Denne skatten var ifølge skjøtet til Londemann og en resolusjon fra rentekammeret fritatt på: «Det som er Ret Lehn gods udi Lehn brevet indført [...], altså jordegodset under lensbaroniet og ikke allodialgodset.»³³⁴

4.2.3 Skattefriheten

En av de viktigste økonomiske privilegiene til lensbaronene var at en lensbaron fikk full skattefrihet for sin hovedgård på lensbaroniet (foruten prinsessestyr), samt skattefrihet for 100 tønner hartkorn i leilendingsgårder. Fogderegnskapene for Baroniet Rosendal viser at dette ble gjeldende, og skattefriheten for hovedgården og leilendingsgårdene endrer seg lite fra lensbaroniet først ble opprettet, til Rosendalsgodset ble til et stamhus. I tillegg var det i praksis den særegne skattefriheten for odelsskatten, som ikke ble nevnt i baronprivilegiene. Det som likevel tydelig endret seg, var oppsettet for dem i regnskapene. I de tidligste regnskapene blir ikke hovedgården listet opp under skattematrikkelen, da den heller ikke betalte de fleste skatter. Unntaket var som tidligere nevnt ved betaling av prinsessestyr. Denne

³³¹ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0053/0005/0002, 1678-1679, 1678

³³² *Norsk historisk leksikon*, s.v «Foring»

³³³ Rian, *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 16

³³⁴ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, år 1745 og DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, s. 412

ble blant annet betalt i 1680, hvor Baroniet Rosendals hovedgård blir listet som kontribuerende på linje med de andre gårdene, som her også inkluderte de skattefrie leilendingsgårdene.³³⁵ I senere regnskap, under Axel Rosenkrantz tid som lensbaron, blir heller ikke hovedgården eller de skattefrie gårdene som regel opplistet. De blir heller forklart ved beregningen av jordegods under Baroniet Rosendals skatter at de er «[...] foruden den Friherlige *Residents* og dee 100 tdr. hart korn [...]».³³⁶ Et regnskap fra 1748 under Edvard Londemann summerer skatteskylden for hovedgården og de skattefrie leilendingsgårdene på inntektssiden, og forklarer på utgiftssiden at disse er skattefrie.³³⁷

Det var privilegiet om skattefrihet for de 100 tønner hartkorn i leilendingsgårder som var mest eksklusivt hos lensbaronene, og regnskapene var tydelige på at de normale skattene fra disse gårdene ikke skulle betales videre fra lensbaroniet. I fogderegnskapet fra 1679 blir de 12 skattefrie leilendingsgårdene listet opp på den første siden. Dette ble det vanlige oppsettet i fogderegnskapene under Ludvig Rosenkrantz tid som lensbaron på Baroniet Rosendal. Leilendingsgårdene blir listet som å være: Omb, Eegs, Klette, Næs, Skeie, Seiglem, Gudall, Snilstvedt, Øye, Kalven, Eegs (i Uskedalen) og Enes (med underliggende Svoldendall).³³⁸ Under blir det forklart at disse gårdene «Eer de 100 tdr. hartkorn som hans kong[elige] May[estet] Allernaad[igst] hafe undt Frjherrerne frj for alle slags *Contributioner* huad Nafn det hafue kand etc.».³³⁹ Regnskapet lister opp gårdene i hovedsakelig løp smør og huder, som skulle være gårdenes naturalprodukter og derfor skulle vise gårdens produksjonsverdi. Dette var skatteskylden, som i flere tilfeller også kunne tilsvare gårdens landskyld.³⁴⁰

Det blir i et senere regnskap fra 1680 om betaling av soldatkjolepenger (munderingspenger), beregnet at disse leilendingsgårdene til sammen utgjorde 46 ¼ løp smør i skatteskyld. Det senere skjøtet til Ditlev Vibe fra 1725 beregner likevel at skatteskylden lå på omtrent 48 løp smør, noe det senere skjøte til Edvard Londemann fra 1745 bekrefter.³⁴¹ Berg beskriver også at det var 48 løp smør i sin artikkel om Baroniet Rosendal.³⁴² Ved beregningen rundt privilegiet om 100 tønner hartkorns skattefrihet forklarer Berg likevel at det var landskylden,

³³⁵ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0060/0001/0007, 1680-1681, 1680

³³⁶ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, 1692, s. 14

³³⁷ SAB, BRA, Godsforvaltning, Regnskap, L156, 1740 – 1775, 1748

³³⁸ Berg, «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 238

³³⁹ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0051/0005/0002, 1678

³⁴⁰ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Landskyld»

³⁴¹ SAB, BRA, BPB, L216, år 1725 og SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, år 1745

³⁴² Berg, «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 238

og ikke skatteskylden, som ble brukt som basis.³⁴³ Ifølge lensbrevet til Baroniet Rosendal viser disse leilendingsgårdene derfor en landskyld på 42 ½ laup smør og 23 huder, som også blir understreket i skjøtet til Londemann.³⁴⁴ Dyrvik forklarer at: «Den danske omregningen til hartkorn ble ikke imitert i Norge.», og ble derfor en skyldenhet som hovedsakelig ble brukt i Danmark. I Norge ble skyldenhetene hovedsakelig skippund tunge (edelt korn), våger fisk, spann korn og det nevnte løp smør.³⁴⁵

Spørsmålet om Baroniet Rosendal fikk de 100 tønner hartkorn skattefri som formulert i baronprivilegiene, er derfor vanskelig å besvare i ettertid. De ulike norske skyldenhetenes regneforhold til det danske hartkorn kunne variere, både geografisk og i forhold til ulike takster.³⁴⁶ Dette viser først og fremst at opprettelsen av et lensbaroni i Norge ikke i stor grad var forventet av kongemakten, da baronprivilegiene ikke oppgir et alternativ eller en satt omregning til en norsk skyldenhet. De skattefrie leilendingsgårdene til Baroniet Rosendal ble også bare beskrevet som de «100 tdr. hartkorn». Det er derfor mulig at dette heller refererer direkte til paragrafen i baronprivilegiet, enn til en riktig summering av leilendingsgårdenes landskyld i hartkorn på Baroniet Rosendal.

Det er et par historikere som likevel har tatt opp denne problemstillingen. Berg, som levde tidlig på 1800-tallet, argumenterer på basis av lensbrevet til lensbaroniet at de skattefrie leilendingsgårdene ikke kan ha utgjort de fulle 100 tønner hartkorn. Han bruker her omregningstabellen i forordningen om rosstjenestetaksering fra 1682, hvor ulike norske vareslag fikk en fast beregning til hartkorn ved betaling av rosstjenesten. Her lå 1 løp smør på 1 ½ tønne hartkorn, mens 1 hud lå på 7 ½ setting hartkorn, hvor 1 tønne hartkorn utgjorde 12 setting hartkorn.³⁴⁷ De 42 ½ løp smør og 23 huder i lensbrevet ville derfor omtrent bli 52 løp smør, som i tønner hartkorn ville bli 78 tønner og ½ setting hartkorn.³⁴⁸ Berg kommenterer at Baroniet Rosendal derfor fikk mindre i skattefrihet i leilendingsgårder, enn det som ble gitt i baronprivilegiene. Videre argumenterer han for at dette mest sannsynlig var siden Baroniet Rosendals samlede jordegods var mindre enn kravet om minstepørrelsen på 1000 tønner

³⁴³ Ibid. s. 238

³⁴⁴ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, år 1745

³⁴⁵ Dyrvik, *Truede Tvillingriker 1648-1720*, bind 3, *Danmark-Norge 1380 – 1814*, s. 240

³⁴⁶ Ibid. s. 240

³⁴⁷ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 208 - 209

³⁴⁸ Berg, «Kongeligt Lehnsvrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 238

hartkorn. Den privilegerte skattefriheten for leilendingsgårder ble derfor lignende redusert.³⁴⁹ Tennfjord, samt Bendixen, hevder lignende at dette var grunnen.³⁵⁰

Dette er en sannsynlig vurdering, og passer godt inn ved at det er klart at Baroniet Rosendal var av mindre størrelse enn kravet tilsa, noe som naturligvis ville gi en lignende redusert skattefrihet. Det er likevel et par ting som kan problematisere denne vurderingen. Ifølge lensbrevet, som Berg også tar i bruk, blir det beregnet at hele Baroniet Rosendal ville utgjøre omtrent 231 løp smør i jordegods, som i hartkorn blir omregnet til omtrent 579 tønner.³⁵¹ Dette vil si at her ble 1 løp smør beregnet tilsvarende omtrent 2.5 tønner hartkorn. En senere antegnelse for et regnskap under Axel Rosenkrantz forklarer at forholdet mellom løp smør og tønner hartkorn i lensbrevet baserer seg på omregningen i en forordning om kobberskatten fra 1674.³⁵² Dette var derfor et annet forhold enn det som blir forklart i den senere forordningen om rosstjenestetakseringen fra 1682, og ville tilsi at de 52 løp smør i skattefrie leilendingsgårder heller ville utgjøre omtrent 130 tønner hartkorn, som var mer enn baronprivilegiet tillot en lensbaron. I det første regnskapet for rosstjenesten av Baroniet Rosendal fra 1678 ligger forholdet lignende høyere enn den senere rosstjenestetakseringen, hvor 1 løp smør tilsvarte omtrent 2.25 tønner hartkorn.³⁵³ De 52 løp smør i landskyld ville derfor her omregnet bli 117 tønner hartkorn ifølge denne taksten, igjen en høyere skattefrihet enn privilegiet tilsa.

Dette er derfor et vanskelig spørsmål å besvare nøyaktig, og det første denne utredningen viser et eksempel på, er at takstene og reglene om omregning ikke var stabile. I tillegg er en innvending mot taksten som ble oppgitt i regnskapet for rosstjenesten fra 1678, at det er mulighet for at fogden her ikke oppga riktige opplysninger eller beregnet riktig. Likevel tilsier en mangel på antegnelser i Bergen stiftamts hovedregnskap at fogden har beregnet riktig.³⁵⁴ Jeg vil derfor argumentere for, at siden regnskapet og lensbrevet er nærmere i tid til Baroniet Rosendals opprettelse, så er det trolig at lensbaroniet fikk en skattefrihet i leilendingsgårder som var nærmere en størrelse på 100 tønner hartkorn enn det Berg beskriver. I hvert fall kan dette ha vært riktig i perioden før den nye takseringen fra rosstjeneste forordningen av 1682. Baroniet Rosendals rosstjeneste regnskap fra 1682 og senere, viser at den nye omregningen

³⁴⁹ Ibid. s. 238

³⁵⁰ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 57 og Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 22

³⁵¹ Berg, «Kongeligt Lehnsvæbrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», s. 238

³⁵² DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3139, 1715-1718, s. 91

³⁵³ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0052/0004/0005, 1678

³⁵⁴ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0057/0005/0001, 1680

fra forordningen blir brukt, noe som viser at Bergs omregning etter denne tid er den mest sannsynlige.³⁵⁵ En mangel av kilder med korrespondanse mellom kongen og lensbaronen om dette temaet, samt at Baroniet Rosendal fikk beholde denne ordningen i hele perioden uten justeringer, tilsier at denne ordningen var godkjent av begge parter. En skattefrihet på 52 løp smør av et lensbaroni med en størrelse på rundt 231 løp smør, kan ha vært en god inntekt. Likevel, sammen med resten av allodialgodset, som fra et regnskap fra 1680 summert lå på 495 løper smør, kan dette ha vært en mindre betydelig inntekt.³⁵⁶

4.2.4 Oppebørselsmyndighetens utstrekning

En annen justering av et baronprivilegium som kan ses godkjent av kongen, var baronprivilegiet om utstrekningen til lensbaronens oppebørselsmyndighet. Oppebørselsmyndigheten skulle bare gjelde for lensbaronens lensbaroni, og myndigheten skulle ikke gjelde for allodialgodset, som på et lensgrevskap.³⁵⁷ Regnskapene til Baroniet Rosendal viser likevel at allodialgodset var tatt med i matrikkelen på linje med lensbaroniets jordegods, hvor de kongelige skattene ble beregnet. Regnskapet fra for eksempel 1680 forklarer at matrikkelen viser en oversikt over: «Hans *Excell: Herr Geheime Raad* og frjherre *Ludwig Rosencrantz*'s Jordegods, udj Bergenhuus ampt», hvor ordlyden viser at alt jordegods ble inkludert, og ikke bare det som gikk under lensbaroniet.³⁵⁸ Denne ordningen kommer mest oversiktlig frem i senere regnskap, hvor regnskapet fra 1686 har en egen liste over: «*Ved Goetz uden Baroniet er liggende.*»³⁵⁹ Ved beregning av rosstjenesten, folke- og konsumpsjonskatten, som også setegårdene på allodialgodset var pliktig til å betale, blir disse listet opp sammen med det annet jordegods i regnskapene.³⁶⁰ I tillegg, etter Ludvig Rosenkrantz døde, og allodialgodset ble lagt ut til betaling til kreditorer, blir det i en tingbok for Nordhordland fra 1690 lest opp et brev fra kammerådet, hvor fogden Johan Torson (som ikke hørte til lensbaroniet) nå får ansvar for å oppebære skattene av disse leilendingene.³⁶¹

Hvorfor kongemakten ga dette ekstra privilegiet på Baroniet Rosendal, er ikke dokumentert. Det er likevel godt mulig at dette henger sammen med at birkeområdet også ble utvidet, og

³⁵⁵ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Fr., Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714, 1691 s. 8

³⁵⁶ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0057/0005/0001, 1680

³⁵⁷ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 90

³⁵⁸ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0060/0001/0004, 1680

³⁵⁹ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0082/0006/0001, 1686

³⁶⁰ DA, RA, Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0052/0004/0005, 1678 og DA, RA,

Rentekammeret inntil 1814, Sr., Bergen stiftamt, L0088/0009/0003, 1688

³⁶¹ Transkripsjon ved: Aasheim, «NORDHORDLAND TINGBOK nr. 24 1690», pag. 30b

omfattet det benefiserte godset (kirke- og prestebolsgods) samt leilendingene på allodialgodset sammen med selve lensbaroniet. Når allodialgodset allerede var inkludert i lensbaroniets utskilte jurisdiksjon, kan det ha vært administrativt enklere å også overlate oppebørselen her til lensbaronen. Leilendingene var riktignok på allodialgodset også tett knyttet til lensbaroniet på andre måter. Sunde forklarer, at birkerettens utvidelse trolig var grunnet i en begunstigelse ved at både Ludvig Rosenkrantz og Axel Rosenkrantz hadde sentrale embeter i riket, og at dette etter en tid, som under Edvard Londemann, var blitt et innarbeidet system.³⁶² Dette kommer jeg nærmere innpå i neste delkapittel, men det kan også ha vært en lignende begrunnelse som dette for oppebørselsmyndighetens utvidelse.

En annen begrunnelse for inkluderingen av allodialgodset kan ha vært at dette heller gikk under ansvaret med innkreving av skatter av leilendingsgårder som en vanlig dansk godseier hadde. Eierne av Baroniet Rosendal må derfor ha hatt denne plikten på allodialgodset, og siden regnskapet og skattene allerede ble sendt inn samlet til en norsk (stift)amtsstue, kan det ikke ha vært problematisk at allodialgodset også ble inkludert under oppebørselsmyndigheten som lå til Baroniet Rosendal.³⁶³

4.3 Birkeretten med hals- og håndrett

4.3.1 Birkedommere og birketinget

Baroniet Rosendal ble en av de få stedene i Norge som fikk birkerett, hvor lensbaroniet ble utskilt som et eget birk. Lensbaronene og godseieren fikk ansvar for å tilsette en birkedommer for sin domstol, som etter 1690/96 måtte søke om godkjennelse fra kongen på sitt embete. Sunde forklarer at det derfor bare var den første birkedommeren på Baroniet Rosendal, Peter Tiesen Lamberg, som Ludvig Rosenkrantz (lensbaron 1678 – 1685) tilsatte uten krav om kongelig godkjennelse.³⁶⁴ Det er likevel ikke kilde på om P. Lamberg måtte søke om

³⁶² Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 28

³⁶³ Løgstrup, «Den bortforpagtede statsmagt. Godseieren som offentlig administrator i det 18. århundrede.», s. 40

³⁶⁴ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 33

godkjennelse etter 1696, da han satt videre som birkedommer i to-tre år til før han døde.³⁶⁵ Siden kravet var såpass nytt, i tillegg til at han hadde sittet i embete en god stund, kan likevel ha gjort at dette ble oversett eller ikke sett på som nødvendig. Her må det ha vært viktigere at fremtidige birkedommere fulgte kravet.

Axel Rosenkrantz og den nye birkedommeren, Christian Mattisen Lamberg, kan igjennom kildene ses å ha fulgt denne prosedyren. C. Lamberg sendte inn en søknad til kongen om godkjennelse, hvor han forklarer at han er blitt valgt til stillingen av lensbaronen. Her følger det også med en kopi av det tidligere ansettelsesbrevet (datert 6. mai 1699) fra A. Rosenkrantz, hvor han «beshidher og forordner» C. Lamberg til stillingen.³⁶⁶ Selve søknaden er datert 17. oktober 1699, mens den kongelige godkjennelsen ikke kom før 10. februar 1700.³⁶⁷ Siden P. Lamberg allerede var død når A. Rosenkrantz besatte C. Lamberg, er det ikke usannsynlig at han likevel har fungert som birkedommer på Baroniet Rosendal selv uten godkjennelse. I sin lille selvbiografi forklarer han at han ble birkedommer i 1699, samme år som han også ble forvalter over baroniet. I år 1700, etter han sluttet som forvalter, forklarer han at han etter den kongelige godkjennelsen «[...] forblef Birchedommer Effter hans Maytts. bestallingsbref Indhold.»³⁶⁸

Dette må ha vært av praktiske grunner. For selv om reskriptet av 1696 tydelig understreker at birkedommerne «[...] ingenlunde saadanne Bestillinger maae betjene, førend de Kongl. Confirmation derpaa have bekommet.», så var saksmengden i det Danske Kanselliet stor, og det tok tid å behandle alle sakene. I tillegg må det ha tatt tid å sende brev til og fra Rosendal og København, og birkedomstolen kunne ikke fortsette uten en birkedommer. Her er det derfor trolig, at den symbolske siden med godkjennelsen av kongen kan ha vært minst like viktig, og at det var viktigere at godkjennelsesprosessen ble gjort enn at den ikke ble gjort. Konfirmasjonsbrevet av kongen kan like mye ha vært et krav om en visning av en symbolsk overrekkelse av myndighet fra den eneveldige hersker til en undersått, som det var at personen fikk lov til eller var skikkelig egnet til å innta embete i praksis. Godkjennelsesprosessen ga kongen en oversikt over hvem som satt i embete, og gjorde samtidig at det ble vanskeligere å tilsette og avsette en birkedommer etter birkepatronens egne interesser. Likevel er det mindre sannsynlig at kongen eller de sentrale myndighetene visste

³⁶⁵ Den neste birkedommeren, Christian Lamberg, forklarer at han tok over birkedommerembete i 1699 etter Peter Tiesen Lamberg døde: SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1666-1733

³⁶⁶ DA, RA, DK 1572-1799, NI, L0050, 1700, s. 7-8

³⁶⁷ DA, RA, DK 1572-1799, NR, L0018, 1699-1703, pag. 44b-45a

³⁶⁸ SAB, BRA, BPB, Deponerte brev, unummerert etter L221, 1666-1733

hvem personen var eller hvilke personlige egenskaper han hadde.³⁶⁹ Dette ble igjennom birkeretten lensbaronenes og godseierens ansvar å utrede. Det er relevant ikke kilder på at en valgt birkedommer på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset ikke ble godkjent av kongen etter en innsendt søknad. Dette kan vise at kongen stolte på birkerettspatronenes vurdering, men likevel ønsket å opprettholde offisielt at all myndighet til sist skulle utgå fra ham.

Når Edvard Londemann tok over som godseier på Rosendalsgodset i 1745, fortsatte den tidligere birkedommeren, Andreas Lamberg, i birkedommerembete som før. Det var derfor ikke et behov for et nytt ansettelsesbrev fra Londemann. Andreas Lamberg er likevel interessant, da han først ble bare konstituert som birkedommer i 1733, og fikk ikke et offisielt ansettelsesbrev før 3. April 1742.³⁷⁰ Kongens godkjennelsesbrev ble følgende ustedt 21. April samme år.³⁷¹ Ifølge ansettelsesbrevet fra 1742 skriver den daværende eieren Vincent Lerche at han ansetter Andreas Lamberg til birkedommerembete etter den tidligere birkedommeren og faren, Christian Lamberg, var død.³⁷² Han døde riktignok i 1733.³⁷³ Dette er på denne måten enda et eksempel på at en birkedommer kunne fungere i sitt embete uten godkjennelse fra kongen, ved at han i utgangspunktet egentlig bare var midlertidig ansatt. Birkerettspatronen kunne bruke dette som et smutthull i reglene for å unngå kongelig godkjennelse, men når birkedommeren ble offisielt ansatt så krevde det godkjennelse for å få tildelt den symbolske embetsmyndigheten fra kongen.³⁷⁴

Kildene viser at Edvard Londemann personlig var aktiv på birketetinget, hvor han var overværende på de fleste birketing i den lille perioden han var godseier på Rosendalsgodset.³⁷⁵ Dette engasjementet delte han med Axel Rosenkrantz, som også var tilstede på flere av birketingene. Det er derfor tydelig at de var interessert i å overse rettsprosessen på sine domstoler, i kraft av å være eiere av Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset, samt igjennom den tilsynsplikten de fikk igjennom amtmannsmyndigheten. På birketetinget ble det blant annet tinglyst bygselsedler, hvor en god del var utstedt fra lensbaronen og godseieren selv. Det ble

³⁶⁹ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 33

³⁷⁰ Bakkevig, *Sunnhordland-slekter*, bind 1, *Sunnhordland-slekter*, s. 44

³⁷¹ DA, RA, DK 1572-1799, NR, L0032, 1741 - 1742, pag. 496b – 497a

³⁷² DA, RA, DK 1572-1799, NI, L0135, 1742, s. 158

³⁷³ Bakkevig, *Sunnhordland-slekter*, bind 1, *Sunnhordland-slekter*, s. 43

³⁷⁴ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 33

³⁷⁵ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal, L0002, 1720-1748, pag. 180a – 217a

opplest forordninger og reskripter, og det ble stevnet saker som viste hendelser som skjedde rundt om på godsets område.

Det er samtidig trolig at de, ved å være tilstede, ønsket å bruke sin myndighet ved birketetinget. Birkepatronener hadde ikke rett til selv å være birkedommer eller blande seg inn i birkedommerens avgjørelser eller arbeid, men både A. Rosenkrantz og Londemann skal ha hatt tilfeller hvor de skal ha brukt sin innflytelse og posisjon som den overværende på birketetinget. Dette er et spørsmål som Sunde tar opp i «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», hvor han forklarer at Londemann på et ekstraordinært birketeting skal ha gitt instruks til birkedommeren om hvordan han skulle fortsette utførelsen av en blodskamsak i 1747.³⁷⁶ Samt hadde A. Rosenkrantz «[...] tilrana seg noko av den kongelege kompetanse til å gje nåde ved sjølv å ettergje tiltale ved nokre høve.»³⁷⁷ Hvordan kunne dette bli godtatt, når dette i teorien gikk utenfor privilegienes innhold?

Det er mulig at ved å inneha en blanding av amtmannsmyndighet, birkerett, og den følgende påtalemyndigheten, så kan det ha vært vanskelig i enkelttilfeller å sette grenser for hva lensbaronen og godseieren egentlig hadde lov til å gjøre på birketetinget. Likevel må birkedommeren ha hatt en god oversikt over lover og privilegier igjennom arbeidet sitt, men det var også et spesielt lojalitetsbånd mellom den overordnende birkepatronen og underordnende birkedommeren. Denne særegne posisjonen kan ha gitt rom for at birkepatronen kunne yte sterkere innflytelse på birketetinget enn han egentlig hadde rett til, uten store reaksjoner fra hans underordnende. Samtidig kan dette ha kommet ut av en gjensidig enighet mellom birkepatronen, birkedommeren og eventuelt andre betjente på birketetinget, og ikke minst de andre involverte i rettsakene. Dombernowsky forklarer: «Nu og da gik der således sager i svang på lenets område, som besidderen og hans betjente lukkede øjnene for, selv om forholdene absolut ikke var i overensstemmelse med gældende lov.»³⁷⁸ Leilendingene som fikk «nåde» av lensbaronen ved å ikke bli tiltalt, kan heller ikke ha sett på dette som noe negativt. På en annen side, siden dette kan synes som enkelthendelser og ikke som en normal praksis, er det ikke sikkert at kongen i det hele fikk øye på disse sakene. Det må i så fall ha kommet i form av supplikker. Han så det muligens heller ikke som nødvendig å gripe inn i disse enkelttilfellene. Relevant til dette, er at det finnes andre kilder på at kongen gikk inn på

³⁷⁶ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 29

³⁷⁷ *ibid.* s. 31

³⁷⁸ Dombernowsky, *Lensbesidderen som amtmand*, s. 91

birket på Baroniet Rosendal etter en supplikk fra den dømte, og da på supplikantens side.³⁷⁹ Dette viser at kongen ikke var redd for å bruke sin makt når han så det som nødvendig, også på Rosendal og ikke minst mot eierne.

I motsetning til Axel Rosenkrantz og Edvard Londemann, er det ikke sannsynlig at Ludvig Rosenkrantz kan ha vært like personlig aktiv på birketingene, da han som nevnt bodde og fungerte aktiv andre steder enn på lensbaroniet. Da jeg ikke har tilgang til tingbøkene fra hans tid, kan dette likevel ikke sies sikkert. Det er likevel trolig riktig, at han igjennom sin forvalter fikk oppdateringer om noe viktig hadde skjedd på birketinget.

De tilgjengelige tingbøkene for Baroniet Rosendal viser at rekkefølgen på sakene på birketinget gikk for seg slik som Sunde hevder: «[...] var vanleg på tinget på 1700-talet, og som til dels var føreskriven i Kong Kristian V`s norske lov».³⁸⁰ Under Axel Rosenkrantz periode ble det normalt holdt to birketing hver vår, sommer og høst. Eksempelvis fra året 1717 ble det holdt et vårting for leilendingene under Skånevik-, Strandvik- og Opdals skipreide og Hardanger fogderi, og et vårting for leilendingene under Kvinnherad- og Strandebarms skipreide.³⁸¹ Under Edvard Londemanns periode kan det ses at vårtingene hadde falt bort.³⁸² Det blir ikke alltid spesifisert tingsted for birketingene, spesielt i den tidligste tingboken av 1715-1719, men under Londemanns periode blir det beskrevet at birketinget holdes på «[...] Rosendahls sædvahnlig tingstæd Terøen [...]».³⁸³ Dette var også stedet hvor birkedommeren på Baroniet Rosendal hadde sin embetsgård.³⁸⁴

I tingbøkene ble det ført en oversikt over de tilstedeværende, som kunne være lensbaronen eller godseieren selv, forvalteren, eventuelle lensmenn og de 8 lagrettemenn. Det var forvalteren, som administrator, som «[...] satte ting og lyste tingfred effter louen [...]», samt vernet om skogene under lensbaroniet og tilliggende kirke- og prestebolsgods «[...] som sædvanligt.»³⁸⁵ Videre kom som før nevnt opplesning av kongelige forordninger og brev, lysning av bygsesdler og deretter sakene som skulle behandles for tinget. I tingboken for perioden 1749 – 1816, ble det forklart at det er birkedommeren som igjennom embete hadde

³⁷⁹ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 30

³⁸⁰ Kong Kristian 5 norske lov, 1-3-10, år 1687 (1833) og Sunde, «At indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreber», s. 33

³⁸¹ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal samt nokre skifter, L0001, 1715-1719, pag. 9b-10a

³⁸² DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal, L0002, 1720-1748, pag. 180a – 217a

³⁸³ Ibid. pag. 179b-180a

³⁸⁴ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 28

³⁸⁵ Eksempel: DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal samt nokre skifter, L0001, 1715-1719, pag. 9b-10a

ansvar for å skrive tingbøkene, som var normal praksis siden han fungerte som en sorenskriver under et annet navn.³⁸⁶

4.3.2 Påtalemyndigheten

Påtalemyndigheten, som kom igjennom hals- og håndsretten, samt også amtmannsmyndigheten, delegerte lensbaronene og godseieren som oftest videre til forvalteren på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset. Dette var en normal praksis, da forvalteren også fikk ansvar for å administrere birketinget.³⁸⁷ I tillegg var det egne lensmenn, utnevnt av lensbaronene og godseieren, som kunne fungere som påtalemyndighet på vegne av eierne eller forvalteren.³⁸⁸ Det var derfor som oftest forvalteren eller lensmennene som var tilstede på birketinget og satt ned påtale, da etter birkepatronens interesser. Her kan ses et eksempel fra Edvard Londemanns periode. På et birketing i 1746, hvor Londemann selv var tilstede, blir det beskrevet at: «Hærskabet hafde ved sin tiener Søren Elkier ladet her for Retten ved 2de mænd nemlig lensmanden Anders Olsen Hauge og Knudt Ericksen Aakre indkaldet en gammel huusmand nefnlig Olle Gunders.»³⁸⁹ Her fungerte derfor forvalteren Søren Elkier som påtaler og representant på vegne av Londemann, selv når han var tilstede på birketinget.

Et annet eksempel er fra et ekstraordinært birketing i 1717, som ble satt etter Axel Rosenkrantz ordre, hvor et spedbarn hadde blitt funnet død og nedgravet i en kiste på gården Sem. Her er hans fullmektig «[...] paa sit herrskabs veigne sagsøger udj denne sag [...]». Den fullmektig mener på slutten at saken og dommen bør utsettes, siden moren ikke var tilstede og det var flere opplysninger som kunne være nødvendig for domsavgjørelsen. Det blir likevel avgjort at «[...] dog på sin høyvelbaarne herris gunstige behaug settis det ind til dommeren og laugrettis eeget skiøn om dem synis at det denne gang ved dom kand afsigis.»³⁹⁰ A.

Rosenkrantz hadde derfor det siste ordet over sin fullmektig når han fungerte som påtaler for han, og ga sin godkjennelse på at det var birkedommeren og lagrette som selv skulle bestemme om dommen kunne gis denne gangen. Det endte med at saken ble utsatt i 6 uker. Riktignok er ikke navnene til lagrettemennene her nevnt eksplisitt i begynnelsen av innlegget

³⁸⁶ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal, L0004, 1749-1816, pag. 283b – 284a og *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Sorenskriver» og «Tingbok»

³⁸⁷ *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Fogd»

³⁸⁸ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 35

³⁸⁹ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal, L0002, 1720-1748, pag. 186b-187a

³⁹⁰ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal samt nokre skifter, L0001, 1715-1719, pag. 9b-11a

i tingboken, selv om de blir nevnt i selve innlegget. Bakgrunnen for dette er usikkert, og siden det blir beskrevet som å være et ekstraordinært birketing og lovlig forhør, kan det være at dette enkelte innlegget bare ikke ble dokumentert på samme måte som ved andre birketing.³⁹¹ Hvis lagretten ikke i realiteten var tilstede, kan det likevel være at A. Rosenkrantz egentlig selv bestemte at saken skulle utsettes, uten at det faktisk ble skrevet ned. Ut ifra tilgjengelige kilder, er dette umulig å konkludere fullstendig.

4.3.3 Birkerettens utstrekning

Baronprivilegiene ga uttrykk for at selve birkeretten ikke skulle strekke seg lengre enn på lensbaroniets område og leilendingsgårdene som var underordnet her. Sunde forklarer likevel at leilendingene på allodialgodset var underlagt birket på lensbaroniet. Denne ordningen kan ses å ha vært reel ved et innlegg i tingboken for Sunnhordland fra 1690: «Dernest tilliust, at Alle de bønder SI: Hr: Baron Rosen Krantz Her udj schibredet war thilHørinde och nu aff Commissarierne Paa Rosendall til Creditorne Vdlagt Er Hereffter at Suare till hans Kongl: Ma: och Lehnitz ting, Saauit Lougligt Er.»³⁹² Her blir det forklart at leilendingsgårdene som hørte til birketinget under Baroniet Rosendal, og som var blitt utlagt til kreditorene etter Ludvig Rosenkrantz død, nå ikke lenger skulle ha birketinget som verneting. Siden selve lensbaroniet ikke kunne stykkes opp eller legges ut til kreditorer ifølge baronprivilegiene, så må dette ha handlet om allodialgodset, som viser at allodialgodset gikk under birkeretten på Baroniet Rosendal. Dette skal også ha vært praksis for allodialgodset som Axel Rosenkrantz kjøpte tilbake etter han ble lensbaron.³⁹³ I tillegg skal også kirke- og prestebolsgodset ha blitt inkludert under birkeretten, mens de leilendingsgårdene som eieren på Rosendal ikke hadde bygsels rett til selv, ble utelukket.³⁹⁴

Det er riktig at baronprivilegiene (og adelsprivilegiene) også ga lensbaronene og godseieren rett til å ha hals- og håndsrett også over sine leilendinger på allodialgodset.³⁹⁵ Dette privilegiet var skilt fra birkeretten, men det kan ha gjort det mindre problematisk å inkorporere leilendingsgårdene på allodialgodset i birket, da eierne på Baroniet Rosendal allerede hadde en viss rettslig myndighet over dem. Dette kan ha gjort det administrativt enklere, da de som

³⁹¹ DA, SAB, HVS, Tingbok for Rosendal samt nokre skifter, L0001, 1715-1719, pag. 9b-10a

³⁹² DA, SAB, Sunnhordland Sorenskrivar, Tingbøker, L0022, 1690, pag. 31b-32a

³⁹³ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 28

³⁹⁴ Ibid. s. 28

³⁹⁵ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 100

var å regne som leilendinger under Baroniet Rosendal og eiernes annet jordegods, hadde birketinget til sin herre som verneting. For eierne selv må dette ha vært ønskelig, da de fikk en utvidet rettslig myndighet over alle sine leilendinger. Sunde hevder at bakgrunnen for utvidelsen trolig var grunnet i enda en gave fra kongen til lensbaronene, som hadde flere kongelige embeter. Etter hvert ble så den utvidede birkeretten en vanlig praksis som det ikke var grunn til å endre.³⁹⁶ På bakgrunn av momentet at Baroniet Rosendal egentlig burde ha hatt inkludert alt av allodialgodset for å komme rundt minstestørrelsen for et lensbaroni etter baronprivilegiene, så vil det si at birkerettsområde mest sannsynlig ikke omfavnet et større område eller flere leilendingsgårder enn andre lensbaronier i Danmark. Dette kan igjen ha gjort denne ordningen mindre problematisk.

4.3.4 Birketinget som domstol i andre instans

Til sist vil det være interessant å undersøke det spesielle privilegiet som lensbaronene fikk ved at deres birkedommers dom bare kunne ankes til høyesteretten i København. Et særnorsk fortrinn med dette er at i Kristian 5 norsk lov blir det forklart at dette også inkluderte at den gikk forbi overhoffretten i Kristiania.³⁹⁷ Dette var den øverste domstolen i Norge, og må ha vært et spesielt privilegium. Birketinget på Baroniet Rosendal fikk derfor lagtingsstatus, som gikk overens med baronprivilegiene. Denne stillingen kan ses igjennom et reskript fra 1698: «Rescr[ipt] (til Over-Retterne samt til Greverne og Friherrene i Danmark og Norge), ang[ående] at Documenterne skal alle fremlægges i Over- Retten, og ellers ei i Høieste-Ret maae antages.» Dette reskriptet plasserer derfor birketinget på Baroniet Rosendal på linje med overrettene, som blant annet inkluderte både lagtingene og overhoffretten i Norge.³⁹⁸ Det er kanskje derfor mer riktig å beskrive at birketinget på Baroniet Rosendal hadde en funksjon som overrett, til forskjell fra underrettene som bygdetingene og bytingene i første instans.³⁹⁹ Er det likevel kilder på at dette privilegiet ble utnyttet på Baroniet Rosendal?

Jeg har ikke klart å finne kilder på at noen dommer på Baroniet Rosendal/Rosendalgodset ble anket videre til høyesterett, og generelt ble heller aldri birkerettsdommene på

³⁹⁶ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 28

³⁹⁷ Kong Kristian 5 norske lov, 1-6-9, år 1687 (1833)

³⁹⁸ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter* [...] Bind 1: 1660-1746, s. 256

³⁹⁹ I denne konteksten for å unngå forvirring, er det viktig å nevne at i begge lensgrevskapene i Norge, Larvik og Jarlsberg, var det også utviklet en spesiell «overbirkerett», som her fungerte som domstol i andre instans eller birkeretten. Dette systemet ble ikke gjeldende på Baroniet Rosendal. Rian, *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 88-89

Rosendalsgodset anket videre på 1700-tallet.⁴⁰⁰ Privilegiet var likevel til stede, som kan ses i et brev fra Edvard Londemann til en del betjenter under Rosendalsgodset. Her argumenterer han for at Rosendalsgodset i kraft av sine privilegier er separert fra Bergenhus amt når det gjelder å betale en del avgifter. Det blir skrevet at privilegiet med birkeretten inkluderte at dommen skulle ankes direkte til høyesterett, noe blant annet den daværende birkedommeren, Andreas Lamberg, ikke har innvendinger imot.⁴⁰¹ På bakgrunn av at det bare var livs – og æressaker eller saker med en verdi på over 500 daler som kunne stevnes for høyesterett, er det sannsynlig at dommene avsagt på Rosendalsgodset enten ikke var alvorlig nok, eller at de dømte ikke hadde mulighet eller penger til å gå videre med saken. Generelt i Norge skal det heller ikke ha vært mange appeller til høyesterett, før verdien for rettsaken ble satt ned til 200 daler ifølge Kristian 5 norske lov av 1687.⁴⁰² Hvordan birketinget på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset faktisk ville fungert ved en ankesak, kan derfor ikke besvares her.

4.4 Patronatsretten

Igjennom patronatsretten fikk lensbaronen både kallsrett og ansvar over sine lokale kirker med kirke- og prestebordsgods (benefisert gods) ved lensbaroniet. På Baroniet Rosendal gjaldt dette for kirkene under Kvinnherad prestegjeld, hvor lensbaroniet var plassert. Dette inkluderte hovedkirken i Kvinnherad sogn hvor sognepresten holdt til, samt de tre annekskirkene i Ølve -, Ænes -, og Husnes sogn. Sunde forklarer at det rene kirkegodset ikke formelt var en del av selve lensbaroniet, men heller en del som i det store og det hele tilhørte kirkene det lå under. Det var til for å dekke utgiftene med vedlikehold av kirkene og lønning av prester, og ga derfor lite inntekter til lensbaronen og godseieren, hvis de da utførte sine plikter med å betale utgiftene til kirkene og ikke beholdt inntektene selv.⁴⁰³ Når Axel Rosenkrantz døde i 1723 uten arvinger, fulgte likevel dette godset med lensbaroniet når det gikk tilbake til kongen, og ble overført videre med dette jordegodset til senere eiere som Edvard Londemann.⁴⁰⁴ Sunde forklarer at dette enkelt kan ha vært enda en gave fra kongen til lensbaronen.⁴⁰⁵ Dette benefiserte godset kan derfor ha blitt tettere knyttet enn vanlig til lensbaroniets administrasjon igjennom den utvidete patronatsretten, og i fremtiden kan det i

⁴⁰⁰ Sunde, «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster», s. 33

⁴⁰¹ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1748

⁴⁰² *Norsk historisk leksikon*, utg. 2, s.v «Høyesterett»

⁴⁰³ *Ibid.* s. 27-28

⁴⁰⁴ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, år 1745

⁴⁰⁵ Sunde, *Rosendal – Slottet frå 1665 – et underlig levende minde*, s. 22

tillegg ha høynet verdien av Rosendalsgodset da det senere ble solgt videre på auksjon av kongen, da inkludert privilegier som patronatsretten. I skjøtet til Ditlev Vibe blir det beskrevet at dette jordegodset ble tildelt som en del av patronatsprivilegiet: «[...] ligesom det haver fult afgangen Baron Axel Rosencrantz og hans formænd frie herrer [...]».⁴⁰⁶ Det fulgte herfra videre til Londmann igjennom hans skjøte, og ble en del av stamhuset han opprettet.

4.4.1 Kallsretten

Muligens det mest ettertraktete innholdet i patronatsretten var retten til å utnevne prester for sine kirker. Fra Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset har vi et par eksempler på at dette ble utført. Holger Rosenkrantz utstedte i 1686 et ekspektansebrev for kapellanen Claus Koren på sogneprestembete for Kvinnherad prestegjeld etter sogneprest Peder Henriksen Arentz. H. Rosenkrantz forklarer selv at han utfører denne myndigheten etter «[...] dend *Jus* oc magt mig av Gud oc Kongen allernaadigst er forundt.», og kongen ga sin godkjennelse av valget.⁴⁰⁷ I Claus Korens egne søknad til kongen følger dette brevet med som vedlegg. I tillegg er det inkludert en kopi av et beskikkelsesbrev fra 1683, da Koren fikk ansettelse som kapellan. Dette beskikkelsesbrevet var blitt sendt og underskrevet av Ludvig Rosenkrantz.⁴⁰⁸ En søknad fra Vilhelm Frimann til kongen fra 1699 forklarer at han av Axel Rosenkrantz er blitt kalt til å være sogneprest etter Peter Henriksen Arentz, da Claus Koren døde i 1696.⁴⁰⁹ Etter dette skulle det ikke bli kalt en ny sogneprest i området før i 1749, hvor Jacob Nygaards prestekall ble godkjent av kongen i 1750. Konfirmasjonsbrevet forteller at Nygaards kallsbrev var forfattet av Edvard Londemann like før han døde.⁴¹⁰

De tilgjengelige kildene gir uttrykk for at lensbaronene og godseieren utførte sin kallsrett etter kongemaktens ønske, ved å følge prosedyren med ansettelse når prestekallet var ledig (eller nærmet seg ledig) med godkjenning fra kongen. Siden Ludvig Rosenkrantz periode som lensbaron ikke medførte et behov for en ny sogneprest, så er det her ikke et lignende kallsbrev. Brevet hvor han tilsetter Claus Koren som kapellan og medhjelper til den eldre

⁴⁰⁶ SAB, BRA, BPB, L216, år 1725.

⁴⁰⁷ DA, RA, DK 1572-1799, NR, L0014, 1685-1687, pag. 464a

⁴⁰⁸ DA, RA, DK 1572-1799, NI, L0040, 1686-1687, s. 354-355. Sammendraget for dette brevet i samlingen Norske kongebrev, gir uttrykk for at Claus Korens beskikkelsesbrev til stillingen kapellan var skrevet under av Holger Rosenkrantz. I selve brevet står det likevel at den er underskrevet av Ludvig Rosenkrantz. Foslie (mfl.) *Norske kongebrev 1686-1689*, bind 4, *Norske kongebrev*, s. 146

⁴⁰⁹ DA, RA, DK 1572-1799, NI, L0049, 1699-1700, s. 59-60

⁴¹⁰ DA, RA, DK 1572-1799, NR, L0036, 1749-1750, pag. 409a

sognepresten Peter Henriksen Arentz, tyder likevel på at han også hadde en oversikt over de geistlige embetene han kunne og måtte passe på.⁴¹¹

Skjøtet til både Ditlev Vibe og Edvard Londemann forklarer at når prestekallet ble ledig: «[...] maae Hand eller De een døgtig persohn effter loven dertil igien Kalde dog maae ingen dertil beskickes uden Dend som først af vedkommende Biskop er *Examineret* og til saadant tilligt embede i alle maader befunden skickelig og dygtig.»⁴¹² Siden alle de kommende sogneprestene var blitt ansatt til de geistlige embetene som residerende kapellaner før de fikk prestekallet, i tillegg til at de ble godkjent til sogneprestekallet av kongen, tyder på at de må ha blitt undersøkt og godkjent også av en biskop selv om dette ikke ble skrevet direkte i kallsbrevene. Londemann, som var en titulær biskop uten eget bispedømme, hadde trolig nok ikke denne myndigheten selv, da den må ha tilhørt biskopen i Bjørgvin bispedømme som Kvinnherad prestegjeld lå under.

4.4.2 Vedlikehold av kirkene

Foruten ansettelse av prester hadde lensbaronene og godseieren også ansvar for administrering og vedlikeholdelse av kirkene. Holger Rosenkrantz skal i 1688 ha fått tilsendt et eget kongebrev for å kjøpe inn det nye kirkeritualet til hovedkirken under lensbaroniet. Dette viser den særstilte stillingen som eieren av lensbaroniet hadde som administrator ovenfor sine lokale kirker, spesielt da det var Biskopen i Bjørgvin bispedømme som fikk ansvar for at det ble utført i de andre kirkene i bispedømmet.⁴¹³ Dette må samtidig ses i sammenheng med amtmannsmyndigheten og andre privilegier som plasserte lensbaronen som øvrighetsperson på området. Et annet eksempel er kongebrevet Axel Rosenkrantz fikk hvor det blir forklart at han skal: «[...] lade Liget af en ved Terøen under hans Friherskab Rosendal dødfunden skotsk Skipper [...] udi Kirkegaarden begrave, dog uden Klokker.»⁴¹⁴ Her fungerte lensbaronen igjen som den øverste administrerende innenfor området i forhold til sine kirker, da det var han som fikk beskjed og ansvar for at dette ble utført.

Et annet spørsmål med vedlikehold av kirkene, er om eierne utførte reparasjoner av kirkebyggene når det var nødvendig. Her blir spesielt Axel Rosenkrantz nevnt av historikere, og Bendixen forklarer at han skal ha grundig reparert og oppdatert Kvinnherad kirke i

⁴¹¹ DA, RA, DK 1572-1799, NI, L0040, 1686-1687, s. 354

⁴¹² SAB, BRA, BPB, L216, år 1725.

⁴¹³ DA, RA, DK 1572-1799, NT, L0014, 1688-1691, pag. 125a

⁴¹⁴ Wessel-Berg, *Kongelige rescripter [...]*, Bind 1: 1660-1746, s. 305

perioden rundt 1700.⁴¹⁵ I tillegg er det skrevet inn utgifter til noen mindre vedlikeholdsoppgaver i kirkeregnskapene til de andre kirkene, hvor for eksempel Ølve kirke ble: «oblagt paa kircken 20 pander med arbeit.»⁴¹⁶ I kirkeregnskapene for Kvinnherad kirke er han aktiv ved å overse inntektene og utgiftene av kirken, hvor han underskriver regnskapene på linje med de andre kirkevergene (her sognepresten, birkedommeren og hans fullmektige), og skriver inn egne notater når eventuelle restanser er blitt betalt.⁴¹⁷ Ifølge disse regnskapene skal Kvinnherad kirke også ha hatt en større reparasjon i perioden 1683-1685, altså like før Ludvig Rosenkrantz døde, som tyder på at han i hvert fall har godkjent at reparasjonene var nødvendig. Likevel, siden det ikke er underskrift under kirkeregnskapene fra han, er det mulig at han selv ikke var aktiv i overseelsen av kirkene.⁴¹⁸ Siden han hadde embete som stiftamtman og derfor ikke bodde på Baroniet Rosendal i lengre tid, er det mulig at det heller var forvalteren hans som har fått i gang reparasjonene, da han fungerte som L. Rosenkrantz representant og skrev under på kirkeregnskapene. L. Rosenkrantz skal likevel tidligere ha fått bygget et eget gravkapell for sin familie på nordsiden av Kvinnherad kirke.⁴¹⁹ Dette må likevel heller ses på som en fremvisning av egen sosial status, selv om dette også kan ha høynet kirkens utseende.

Gina Dahl forklarer at Edvard Londemann ikke opprettholdt kirkebyggene under setegården sin Nøragergaard på Nordjylland i Danmark, og at de etter hvert kom i såpass dårlig tilstand at de nesten falt sammen.⁴²⁰ For kirkebyggene under Rosendalsgodset viser kirkeregnskapene likevel at Londemann hadde en oversikt over inntektene og utgiftene her. Siden kirkeregnskapene ble innført hvert tredje år, og Londemann eide Rosendalsgodset i såpass kort tid, forklarer kirkeregnskapene at innføringen i kirkeregnskapet er blitt gjort etter Londemanns død. Samtidig er det basert på hans egne regnskap som han selv skrev de fire årene han var eier.⁴²¹ Ifølge utgiftsposten for Kvinnherad kirke og Ølve kirke, er det blitt kjøpt inn materialer (blant annet taksteiner og spikre) samt betaling for arbeidsmenn og

⁴¹⁵ Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 45

⁴¹⁶ SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Ølve kirke, 1683-1850, Unummerert, år 1699-1701, s. 13

⁴¹⁷ SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Kvinnherad kirke, 1683-1901, Unummerert, år 1689-1691, s. 10

⁴¹⁸ Bendixen, *Kirkerne i Søndre Bergenhus amt: bygninger og inventarium*, s. 215 og SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Kvinnherad kirke, 1683-1901, Unummerert, år 1683-1685, s. 5-6

⁴¹⁹ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 14

⁴²⁰ Dahl, «Edvard Londemann – Baron, poet og gnier?», s. 51

⁴²¹ SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Kvinnherad kirke, 1683-1901, Unummerert, år 1746-1748, s. 48

glassmester.⁴²² Hans interesse for Rosendalsgodset ses derfor utvidet også til å gjelde for kirkene under godset, i hvert fall til å opprettholde dem i en viss god tilstand og ikke la de forfalle, som han gjorde med kirkene knyttet til den danske setegården. Det ville vært naturlig å anta, at som titulær biskop med andre religiøse embeter ville han ha en interesse i å opprettholde kirkene han hadde ansvar for. På bakgrunn av eksemplet med Nøragergaards kirker, tyder det likevel på at interessen hans på Rosendalsgodset var mer etter en jakt på sosial status, og et ønske om å knytte seg til de gamle lensbaronene og det tidligere lensbaroniet. Kirkene ble tross alt inkludert under stamhuset han senere opprettet, og burde derfor ikke forfalle. Kisten til konen hans og han selv, ligger også i samme gravkapell som Ludvig Rosenkrantz opprettet ved Kvinnherad kirke.⁴²³

4.4.3 Tienden

Det siste å undersøke er hvordan tiendeinntekten gikk for seg på Baroniet Rosendal, da det ifølge kirkeregnskapene var den viktigste kirkeinntekten foruten de vanlige avgiftene på jordegodset knyttet til kirkene. Igjennom baronprivilegiene skulle ikke eierne av Baroniet Rosendal selv betale tiendeavgiften av sin hovedgård, av leilendingsgårdene under de 100 tønner hartkorn, samt av de eventuelle setegårdene på allodialgodset (som var på linje med annen adel).⁴²⁴ I kirkeregnskapene blir det derfor tiendeavgiften innkrevd av de leilendingsgårdene som måtte betale, her som korntiende med forskjellige typer korn. Denne inntekten må i hvert fall ha inkludert kirketienden og prestetienden, da eierne av Baroniet Rosendal fikk tilgang til disse delene igjennom patronatsretten. Siden det verken på inntektssiden eller utgiftssiden i kirkeregnskapene blir eksplisitt beskrevet hvilke deler av tienden som ble innkrevd, er det usikkert om dette også inkluderte kongetienden. Rian forklarer at grevskapene i Norge fikk kongens del av tienden som et ekstra privilegium, samt at det var en normal praksis i perioden at kongen forpaktet bort sin del av tienden til andre.⁴²⁵ Skjøtet til Ditlev Vibe beskriver at han fremdeles: «[...] skal vere tiltengt kirkerne af dessen aarlige tiender [...]» og at eierne var fri for skatten på 8% av tienden.⁴²⁶ Dette var en skatt på blant annet tiender som var blitt forpaktet eller solgt bort, og som fra 1725 også kunne

⁴²² SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Ølve kirke, 1683-1850, Unummerert, år 1746-1748, s. 36

⁴²³ Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 80-81

⁴²⁴ Schou, *Chron. [...]*, Bind 1: 1670-1699, s. 99

⁴²⁵ Rian, *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821*, s. 16

⁴²⁶ SAB, BRA, BPB, L216, år 1725.

inkludere kirketienden.⁴²⁷ I Londemanns regnskap for Kvinnherad kirke blir det skrevet at størstedelen av «korntienden» gikk litt til klokkeren og resten til kirken.⁴²⁸ Det er derfor trolig at fritagelsen fra 8% skatten i denne sammenhengen var i forhold til kirketienden, og at kongetienden ikke var blitt forpaktet bort til Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset.

4.5 Militærvesen

Passende med baronprivilegiene, kan det ikke ses at noe type ansvar for militærvesenet var en stor del av pliktene for lensbaronen og godseieren på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset. Unntaket er likevel utskrivningsvesenet, hvor det er kilder på at privilegiet om ansvar for egne utskrivninger av soldater ble opprettholdt på stedet. Samtidig ble skatter og ekstraskatter som skulle brukes til militære formål oppebåret og betalt, som sett i det tidligere delkapittelet om skatter. I brevet som Edvard Londemann sendte til andre betjente rundt om på Rosendalsgodset om privilegiene til godset, beskriver han relevant bare et punkt som var av militær art, nemlig at Rosendalsgodset: «[...] har sin egen disposition med Landmilitiensi enroullering.»⁴²⁹ En av de betjente som svarte var kaptein Peter Mouritzen, som bekrefter at Rosendalsgodset i hvert fall har hatt disse privilegiene i de 26 årene han har hatt legder som sorterte under Rosendal.

Av eierne på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset er det klart at det er Ludvig Rosenkrantz som hadde mest erfaring innenfor militærstellet. Dette kom likevel hovedsakelig fra embeter som sto separat fra hans rolle som lensbaron, og det er få kilder fra hans militære virke som lensbaron. Han var likevel den av de tre eierne som i praksis hadde fungert som en militær leder i riket. Eksempelvis var han som krigskommissær nordenfjells leder for en tropp på 2000 soldater fra Bergen sendt til Trondheim for å ta tilbake byen fra svenskene i 1658.⁴³⁰ Siden han senere var generalkrigskommissær i Norge må han ha hatt en god kjennskap til militærvesenets organisasjon, inkludert utskrivningsvesenet. Han ble likevel beskrevet å være mindre skikket til den administrative og økonomiske delen av jobben ved krigsforberedelsene under Gyldenløvefeiden (1675 – 1679).⁴³¹ I rollen som lensbaron på Baroniet

⁴²⁷ Weidling, «Fogderegnskap – forord med skatter», s. 5

⁴²⁸ SAB, Kirkestoler for Bergen stift (1605-1901), Kvinnherad prestegjeld, Kvinnherad kirke, 1683-1901, Unummerert, år 1746-1748, s. 48

⁴²⁹ SAB, BRA, BPB, L218, 1745-1748, 1748

⁴³⁰ Ovenstad, *Militærbiografier [I – Ø]*, bind 2, *Militærbiografier. Den norske hærs offiserer fra 18. januar 1628 til 17. mai 1814*, s. 321 og Grüner, *Beretninger om Norges Befæstninger*, s. 162

⁴³¹ Aarsand, *Materiellforvaltning i Hæren: en historisk oversikt*, s. 27

Rosendal/Rosendalsgodset må han også hatt ansvar for utskrivning av soldater på området, om han så delegerte dette ansvaret videre til en forvalter eller ikke.

Bendixen forklarer at Axel Rosenkrantz var deltakende i utskrivninger i sin tid: «[...] idet han var baroniets høieste øvrighedsperson.»⁴³² Han skal i årene 1715, 1717 og 1719 ha skaffet arbeidsføre soldater til Bergenhus regiment, hvor han i 1717 også spør om fritakelse for en reservesoldat, siden han heller burde bli hjemme for å passe på moren, som var enke.

Den store nordiske krigen, som var en samlebetegnelse på en rekke kriger i perioden 1700-1720, falt sammen med Axel Rosenkrantz tid som lensbaron (1691 – 1723). Fastsettelse av flere ekstraskatter til militære formål og utskrivning av mer mannskap til militærvesenet har blitt forklart å være en konsekvens av disse krigene, spesielt i Norge og spesielt fra 1709 av under elleveårskrigen.⁴³³ Denne økende utskrivningen av soldater til den norske hæren må derfor også ha påvirket Baroniet Rosendal som var plassert i Norge, som forklarer hvorfor det er spesielt hos A. Rosenkrantz det har blitt notert at han skaffet arbeidsføre soldater til hæren. Edvard Londemanns periode (1745 – 1749) var del av en roligere periode uten store kriger. Likevel er denne tiden blitt forklart å være høydepunktet for mengden utskrivninger og vervede enheter i hæren, som på lignende måte må ha gjort at Londemann måtte forholde seg aktiv til sin tildelte plikt.⁴³⁴

I denne perioden er det spesielt hos Edvard Londemann hvor det finnes kilder om militærvesenet på Rosendal, hvor en god del omtaler tider og sted for sesjoner og mønstring, legdsruller og at det skulle utskrives flere soldater. Ifølge et brev fra 1745 blir det beskrevet at under Rosendalsgodset i Sunnhordland og Hardanger fogderi var det til sammen 60 legder, som ville gi 60 soldater. Disse legdene var fordelt på 4 større kompanier, som alle var sortert under Søndre Bergenhusiske regiment. Her var flertallet av legdene under kompaniet til den tidligere omtalte Mouritzen, med 36 legder.⁴³⁵ Utfyllende med dette viser kompanirullene for det Bergenhusiske regiment fra året 1712 (under Axel Rosenkrantz periode som lensbaron) at Baroniet Rosendal hadde en egen overskrift hvor soldater fra legder under lensbaroniet ble navngitt. Her ble de sortert til å være en del av tre forskjellige kompanier.⁴³⁶ Det mest

⁴³² Bendixen, «Baronerne Rosenkrantz til Rosendal». s. 42

⁴³³ Teige, «Krigsbyrder i Norge under den store nordiske krig»

⁴³⁴ Johannessen, «Den dansk-norske militærstaten»

⁴³⁵ SAB, BRA, Offentlig forvaltning, Militærvesen, L057, 1720 - 1814, 1745

⁴³⁶ DA, RA, Kommanderende general med Det norske krigsdirektorium, Bergenhusiske regiment, L0516, 1660 – 1712, s. 387, s. 433, s. 490

interessante her er at dette fastsetter at i praksis ble Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset anerkjent som et separert område som forsynet militærvesenet med soldater fra legdene under.

Fra Londemanns periode har vi en kilde på at forvalteren, Søren Elkier, tok på seg oppgaven med å skrive legdsrullene over Rosendalsgodset, som ga en oversikt over legdene med gårder og soldatenes navn.⁴³⁷ Diverse brev sendt til Londemann viser at han ble oppdatert om det var noe som angikk soldatene i hans legder. For eksempel skal premierløytnanten Severin Hvid ha sendt et brev til Londemann hvor han skriver at han har ansvar for at åtte – ti arbeidsføre personer (hvor de fem beste skulle bli valgt) fra legder under Rosendalsgodset skulle være klar på tinget til sesjon, siden det etter en kongelig resolusjon er blitt bestemt at: «[...] 12 mand per *Compagnie* ved de *Nationale Infanterie Regiment*er i Norge skal til de Geevorbenes *augmentation* afgives, og deres sted igien af Lægdene Completeres af det unge Mandskab.»⁴³⁸ Det var om Mouritzen kompani, som også hadde legder som ikke gikk under Rosendalsgodset. Her skulle derfor fem av de 12 soldatene komme fra Rosendalsgodset, og resten fra de andre legdene under amtet.

Av de tre eierne er Ludvig Rosenkrantz et godt eksempel på hvordan militær erfaring og plikter i hovedsak heller skulle komme fra embeter utenfor rollen som lensbaron. I praksis kan det fastsettes at eierne på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset hadde ansvar for soldatutskrivning på området, og at dette gikk overens med baronprivilegiene. Det interessante er likevel, at det like mye som en militær plikt har karakter av være en del av den privilegerte administrasjonen og myndigheten som knyttet leilendingene under Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset til jordegodset. De var «bønder og tjenere» under lensbaronen på andre samfunnsområder, som ville gjøre at lensbaronen eller godseieren var den best skikkete til å ha ansvar for den lokale soldatutskrivningen med oversikt over hvem som kunne bli utskrevet fra legdene igjennom legdsrullene. Noen stor militær myndighet kan det derfor ikke argumenteres for at lensbaronene og godseieren fikk på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset, om de ikke hadde militære embeter utenom.

I forhold til de fem utskrevne soldatene som ifølge baronprivilegiene skulle være fritatt for festningsarbeid eller lignende i fredstid, kan jeg ikke se at de blir nevnt i mine utvalgte kilder fra Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset. Det er usikkert om dette kan bety at denne delen av privilegiet ikke ble relevant på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset, eller at det rett og slett

⁴³⁷ SAB, BRA, Offentlig forvaltning, Militærvesen, L057, 1720 - 1814, 1749

⁴³⁸ SAB, BRA, Offentlig forvaltning, Militærvesen, L057, 1720 - 1814, 1745

ikke ble dokumentert. Kildesituasjonen gir ikke et godt nok grunnlag for å kunne konkludere dette endelig.

4.6 Oppsummering

De tilgjengelige kildene gir uttrykk for at amtmannsplikter kan ha blitt utført på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset. Amtmannsmyndigheten var alltid hos eierne selv, som fungerte som øvrighetsperson på område. De delegerte likevel ofte amtmannspliktene videre til en forvalter, fullmektig, eller eventuelt andre betjente på området. Generelt var det derfor et samarbeid mellom forvalteren og lensbaronene/godseieren ovenfor amtmannspliktene. Grunnet nødvendige omstendigheter, kan Axel Rosenkrantz ha tatt ansvar for fogdefunksjonen ved regnskapsavleggelse, som ikke var en amtmannsplikt etter den norske amtmannsinstruksen av 1685. Dette gikk likevel ikke imot baronprivilegiene, som ikke krevde at han delegerte oppebørselsmyndigheten videre.

De tre eiernes forhold til andre amtmenn og spesielt stiftamtmenn ved deres plass i embetshierarkiet kan igjennom de utstedte reskriptene ses å ha vært vekslende, mulig grunnet posisjonen som en ekte lensbaron med status, eller en godseier med lensbarons privilegier igjennom jordegodset. Edvard Londemann ble mest tydelig plassert som en myndighetsperson under stiftamtmenn. De tre eiernes utskilte administrasjonsområde kan ha fungert innenfor rammene som en type mini-amt eller «district». Siden de tre eierne hadde flere administrerende privilegier som gikk utenom amtmannsmyndigheten, så kan det ha gjort at denne myndigheten som øvrighetsperson fikk tilpass som et naturlig element på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset.

Oppebørselsmyndigheten på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset ble lignende et fogderi. Her gikk regnskapet over kongelige skatter fra han som utførte fogdefunksjonen på stedet videre for revidering til Stiftamtstuen i Bergen, og videre til rentekammeret. Utstrekningen for myndighetsområdet differerte fra beskrivelsen i baronprivilegiene, hvor regnskapene viser at den ble utvidet til også å gjelde for allodialgodset. Grunnen kan ha vært at allodialgodset også var inkludert i Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset utskilte jurisdiksjon, eller at dette gikk under en vanlig dansk godseiers rett og ansvar å kreve inn skatter av sine leilendinger. Skattefriheten for hovedgård, setegårder og de 100 tønner hartkorn ble implementert på stedet, hvor skattefriheten på de 100 tønner hartkorn likevel er blitt beskrevet som redusert.

En varierende stadfestelse av omregningen fra tønner hartkorn til løper smør, gir likevel uttrykk for at i den første perioden kan skattefriheten på 100 tønner hartkorn ha vært nærmere størrelsen gitt i baronprivilegiene. Det ble også implementert en skattefrihet for den særnorske odelsskatten på jordegodset for selve lensbaroniet.

Birketinget fikk funksjon som et bygdeting. Samtidig ble det implementert at domstolen hadde funksjon som en overrett i andre instans, hvor rettsavgjørelser skulle bli anket direkte til høyesteretten i Danmark, som også gikk forbi overhoffretten i Norge. Dette skjedde likevel aldri på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset i denne perioden. I forhold til utstrekningen fikk blant annet store deler av allodialgodset birketinget som verneeting. Dette gikk utenom baronprivilegiene, men likevel skulle hals- og håndsretten ifølge privilegiene også gjelde for allodialgodset. Birkerettens innhold ved å utnevne birkedommere med kongelig godkjenning, gikk for seg stort sett etter baronprivilegiene innhold. Saksbehandlingstid og av praktiske grunner er det likevel trolig at birkedommerne kan ha fungert i sitt embete en periode før godkjennelsen var slutført. Samtidig var det mulig å konstituere en birkedommer en periode uten kongelig godkjenning. Spesielt Axel Rosenkrantz og Edvard Londemann var aktive ved birketinget, hvor de kan ha brukt sin myndighet også utenfor det de egentlig hadde lov til. Påtalemyndigheten ble ofte delegert til en forvalter, som fungerte på vegne av lensbaronene og godseieren.

De tre eierne av Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset fikk ansvar for de fire kirkene under Kvinnherad prestegjeld. Kildene viser at de utførte kallsretten med utnevning av prester med godkjenning av kongen. Edvard Londemann og spesielt Axel Rosenkrantz var aktive ved vedlikehold og administrering av kirkene ved inntekter og utgifter. Ludvig Rosenkrantz var karakteristisk nok mindre direkte aktiv på stedet i forhold. De tre eierne fikk ansvar for kirketienden og prestetienden, mens kongetienden kan ha vært utelukket. Skattefritaket på 8% skatten var derfor trolig ment i forhold til kirketienden.

De tre eierne hadde ansvar for utskrivningsvesenet på stedet. De skulle ha oversikt over legdene, legdsrullene og soldatene som sorterte under. Hvor mange legder og hvilke kompanier som var gjeldende for Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset i ulike perioder, er vanskelig å utrede, men de skal ha vært knyttet til det Søndre Bergenhusiske regiment. Det er spesielt kilder på at denne utskrivningen ble utført under Axel Rosenkrantz og Edvard Londemann, hvor pågående kriger og nødvendighet for større utskrivning var gjeldende. Ludvig Rosenkrantz hadde likevel tydelig mest erfaring innenfor militærvesenet av de tre. Dette kom likevel hovedsakelig fra embeter utenfor lensbaron stillingen hans. Fritaket for fem

soldater i fredstid var ifølge kildene muligens ikke gjeldende på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset, eller ikke dokumentert.

Kapittel 5 – Konklusjon

Hovedproblemstillingen for denne undersøkelsen har vært todelt: *Hva var kongemaktens intensjon med lensbaroner og lensbaronier, og hvordan ble dette i praksis gjennomført ved Baroniet Rosendal i perioden frem til 1749?*

Kongemaktens overordentlige hensikt ved at høyadelen var at den skulle brukes som et verktøy for å splitte den gamle fødselsadelen som gruppe, ved å skape en ny adel som sto nærmere og var avhengig av kongen for sin stilling. Dette er ikke en ny konklusjon, men den står likevel som et viktig oversiktlig punkt for å forstå hvorfor baronprivilegiene ble en blanding av eldre adelsprivilegier som ble forenet med det nye eneveldige statsstyre. Denne undersøkelsen gir uttrykk for at kongemaktens plan var derfor å gi lensbaronene med sine lensbaronier eksklusive retter som samlet kan betegnes som rett til utskillelse og myndighet over sitt lensbaroni som en lokaladministrasjon, utnevning av egne tjenestemenn og en symbolsk fremvisning av en høy rang og sosial status. Plikten ble til gjengjeld å representere og legitimere den nye sentralmakten, hvor de skulle stå som et eksempel for lokalbefolkningen igjennom riktig administrasjon og vedlikehold av eneveldets lover og regler. Den symbolske overrekkelsen av et stort jordegods som ble opphøyd til et personlig len for den nye lensbaronen, kan forstås som starten av dette forholdet, hvor kongen offisielt fikk overeiendomsretten ovenfor lenet og lensbaronen med sine etterkommere ble knyttet til kongemakten.

Plasseringen av Baroniet Rosendals jordegods i Norge kan ha forårsaket avvik fra kongemaktens plan. Det var mindre enn kravene til, som var et viktig krav for at det skulle stå som et statussymbol og bred representasjon ovenfor eneveldet. Derimot kan plasseringen i Norge på en annen side har vært positiv. Den unike plasseringen på Vestlandet i Norge kan gi en spesiell status og verdighet til det i utgangspunktet for lite lensbaroniet, enn om det hadde vært plassert i Danmark. Det var få i området og generelt store deler av Norge som kunne hevde den samme stillingen igjennom sitt jordegods, som også hadde privilegier som var uvanlige i Norge. Dette viser at den eneveldige kongen kan ha tilpasset sin intensjon etter

forholdene, hvor han her fikk en høyadelig representant i Norge. Ludvig Rosenkrantz høye stilling og gode embetsutførelse var også en faktor, og kan gi et eksempel på at det er riktig at god kongetjeneste kunne medføre flere gaver og friheter for vedkommende. Siden de administrative privilegiene var som nevnt uvanlige i Norge, så er det trolig at dette ga Rosendalsgodset en statushevdelse og verdighet selv når det ikke lenger var et len eller hadde høyadelstittel av baroni. Funnet med at flere, inkludert kongen selv, til tider kalte Rosendalsgodset som «baroni» under Edvard Londemann, gir uttrykk for at jordegodset fremdeles kunne bli oppfattet med tittelen «baroni», siden baronprivilegiene som inneholdt retter og plikter fremdeles var reelle på stedet.

En bred og bevisst fremvisning av de gitte sosiale, baronsymbolene som spesielle våpenskjolds tegn og titler/tiltaleformene tok både Ludvig – og Axel Rosenkrantz i vanlig bruk. Edvard Londemann tok også i bruk lignende sosiale symboler, men det er klart at her var det som forventet en forskjell på en lensbaron og en godseier, selv om selve Rosendalsgodset alt enn i tittel kunne oppfattes som et lensbaroni. Et viktig punkt her er derfor, at denne undersøkelsen viser at tittel og status som lensbaron ble bare en av flere statusgivende titler og posisjoner som eksisterte i samtiden. De tre eierne på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset hadde andre funksjoner og stillinger som ga status, og som gikk utenom deres posisjon som lensbaroner eller godseier. Dette kan hovedsakelig deles opp etter om de hadde en høyadelig tittel (lensbaron), rangtitler, og/eller virkelige embeter. Det er likevel klart at i praksis kunne lensbaronen med få andre embeter, A. Rosenkrantz, hevde en høyere status enn karrieremannen med flere religiøse embeter og titler, Londemann, ifølge rangforordningen. A. Rosenkrantz var derfor han som i praksis mest kan ha fungert enkelt som en lensbaron, og står som et eksempel på den sosiale stillingen lensbaronene fikk av kongemakten. Lensbaronen L. Rosenkrantz med sentrale - og militære embeter, virkelige og titulære, ble den mest suksessrike, og var her den av eierne som klart viste at statstjeneste og kongelige embeter ble det viktigste for å oppnå høyere status.

De tre eierne var alle som produkter av sin samtid bevisst på at ære, sosial status og ettermæle var viktig, ovenfor seg selv, sin stand, sin rang og sin slekt. Fremvisning og hevdelse av status ble en del av deres selvbilde, enn under ulike omstendigheter og med ulike muligheter. Dette er likevel ikke et nytt funn, og er et naturlig moment i historieforskningen ved at enkelthendelser kan skape forskjeller. I denne konteksten er det derfor mest interessant at hvor eierne hovedsakelig fokuserte sitt liv og virke, hadde en virkning på hvor viktig rollen som lensbaron ble for dem i forhold til status. Dette kunne være plassering og en orientering

mot et lokalmiljø i Norge på et høyrangert lensbaroni som Axel Rosenkrantz, eller ved ansvar over andre embeter i Norge og en aktiv jakt etter flere rangstitler som Ludvig Rosenkrantz. Edvard Londemann, som aldri fikk tittel eller status som lensbaron, faller her utenom da han heller aldri hevdet seg selv som lensbaron igjennom titler eller statussymboler, men heller som passende sin stilling som embets- og senere adelig person med tilknytning til Rosendalsgodset.

Et viktig funn i denne undersøkelsen er at lensbaronens funksjoner innenfor militærvesenet på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset var minimal. Dette gikk overens med baronprivilegiene, og hvor militærvesenet ble mer profesjonalisert og skulle få karakter heller som en embetspost distansert fra adelspliktene i det hele. Ludvig Rosenkrantz var her et klart eksempel på at militær erfaring og militære oppgaver kom fra embeter som ikke hadde noe med lensbaroniet å gjøre. De militære oppgavene som fulgte med lensbaroniet, kan betegnes å ha vært på et lavere myndighetsnivå.

Derimot fungerte den sivile administrasjonen på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset i et større omfang. I denne konteksten viser kildene at de tre eierne selv igjennom Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset som en enhetlig lokaladministrasjon hovedsakelig fungerte på et middels myndighetsnivå innenfor rammene av et mini-amt. De var den øverste, sivile lederen på stedet igjennom amtmannsmyndigheten, hvor de hadde ansvar for å utnevne og holde oppsyn med underordnede på et lavere myndighetsnivå, som forvaltere, fogder, prester og birkedommere. Det var et mindre, utskilt forvaltningsområde som tilpasset seg den overordnende statsforvaltningen som ble til i Norge på de ulike samfunnsområdene, som var nødvendig for at det skulle fungere over lengre tid i praksis.

Birketinget fungerte i hovedsak som et bygdeting, riktignok med en funksjon som overrett i ankesaker. Denne ankefunksjonen ble likevel ikke gjort gjeldende for Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset i denne perioden. Oppebørselsmyndigheten ble lignende et fogderi i Norge, hvor et viktig punkt er at den var tilpasset det norske oppebørselsvesenet med stiftamtstuer. Ansvar for kirkene igjennom patronatsretten gjaldt lignende de fire kirkene plassert i det lokale prestegjeldet.

Derimot, siden Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset var tildelt flere retter og plikter som gikk utenfor rammene av et amt eller hos en amtmann, så hadde det også karakter på flere felt av å ligne et nyere godseierstyre som i Danmark, eller et len i det eldre lensvesenet.

Amtmannsmyndigheten, sammen med de andre oppgavene, kan argumenteres for å ha gitt lensbaroniet i praksis en mer sammensatt lokaladministrasjon.

Det kan argumenteres for at kongens krav om godkjennelse av utnevnelsene av prester og spesielt birkedommere kan ha hatt karakter av å ha vært et krav om en symbolsk overrekkelse av embetsmyndighet fra han som i teorien var suveren og satt med all myndighet i staten. I praksis viser kildene at beskyttelsesplikten ovenfor eneveldets lov og orden ikke alltid ble etterfulgt på stedet. Igjennom at Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset tilpasset seg som en lokaladministrasjon i en større sentraladministrasjon, så kan kongen ha hatt et visst innsyn inn i forretningene på stedet igjennom de forskjellige statsorganene. Det er likevel et moment at det var plassert langt fra sentrum i Danmark, hvor kongen og statsorganene også hadde annet ansvar enn lensbaroniet. Det er i hvert fall klart at ved flere enkelthendelser kan lensbaronene eller godseieren ha prøvd å flytte grenser for hvor mye myndighet de egentlig hadde. Det var heller ikke alltid lett å begrense hva som var lovlig eller ulovlig. Hvor mye slike hendelser oppsto, var avhengig av om eieren var tilstede på og hadde en interesse for Baroniet Rosendal/Rosendalsgodsets forvaltning. De fleste forskjeller fra kongens intensjon kan derfor ha ligget på bakgrunn av eierens egne erfaring, interesser og valg. Avvik som for eksempel i utstrekningen til birkeretten og oppebørselsmyndigheten, kan likevel ses på bakgrunn av kongens egen godvilje og av praktiske tilsyn.

Selv om Edvard Londemann ikke var titulert eller hevdet status som en lensbaron, så hadde han likevel et jordegods hvor de administrative baronprivilegiene var reelle, hvor forvaltningen allerede var blitt formet fra Ludvig Rosenkrantz og Axel Rosenkrantz tid. Alt i alt fungerte derfor Londemann som en «lensbaron» på Rosendalsgodset med retter og plikter, siden den faste lokaladministrasjon på stedet krevde at eieren fungerte som en «lensbaron».

Er det på grunnlag av denne undersøkelsen mulig å nyansere deler av Baroniet Rosendal/Rosendalsgodsets historie? Jeg vil hevde at nøkkelordet for denne undersøkelsen i hovedsak vil være at den står som en utdypning av en periode av Baroniet Rosendals historie, hvor en del momenter er kjent fra før. Det er kjent at eierne på Baroniet Rosendal/Rosendalsgodset hadde en høy sosial status, og at de hadde en type sivil, rettslig, geistlig og militær myndighet. Med unntak av birkeretten er de likevel ikke blitt utdypet. Dette gjelder spesielt felt som amtmannsmyndigheten og utskrivningsvesenet som ikke er blitt undersøkt i særlig grad tidligere. De ulike myndighetsområdene eller oppgavene er heller ikke blitt samlet analysert som i denne undersøkelsen. Denne undersøkelsen gir et mer helhetlig bilde av Baroniet Rosendals administrasjon og virke i perioden.

Det er noen viktige funn som jeg hevder kan nyansere tidligere populære beskrivelser om stedet. Begrepet «stat i staten» er blant annet ofte brukt for å beskrive Baroniet Rosendal og Rosendalsgodset.⁴³⁹ Jeg vil argumentere på bakgrunn av denne undersøkelsen at det var mer komplekst enn begrepet kan omfavne. Området fungerte ikke som en statsmyndighet ved siden av eneveldet, men hadde alene en delegert utøvende myndighet til å forvalte sitt område som en lokaladministrasjon som var knyttet til sentraladministrasjonen på flere felt. Det kan heller ikke hevdes, at Baroniet Rosendal fungerte «[...] i strid med de statlige myndigheters ønske.»⁴⁴⁰

Jeg har også argumentert for (se delkapittel 4.2.3) at Baroniet Rosendal de 4 første årene kan ha fått en skattefrihet som var nærmere størrelsen på 100 tønner hartkorn som ble gitt i baronprivilegiene, som før er heller blitt beskrevet som redusert for Baroniet Rosendal til en skattefrihet på 78 tønner og ½ setting hartkorn, siden lensbaroniet ikke oppfylte kravene om minstestørrelse.

Jeg vil ikke fastslå at denne undersøkelsen har dekket alle mulige omstendigheter eller sider ved temaet. Dette har vært en vanskelig undersøkelse å gjøre rede for i sin helhet, siden ikke alle kilder er blitt håndtert eller skrevet om før. Fremdeles kan det derfor finnes flere kilder som kan være relevante for videre forskning under dette temaet.

Jeg vil derfor hevde, at denne undersøkelsen kan spore til nye studier, som jeg ikke fikk mulighet til. Undersøkelsen supplerer dansk forskning, og spesielt en videre sammenligning mellom et dansk baroni og et norsk baroni være interessant, for å se hvor stor eller liten forskjell det var fra danske lensbaroner/lensbaronier mot det eneste norske. Innenfor Norge vil en større sammenligning og undersøkelse av lensbaronene og godseierens myndighet og status i forhold til eventuelle andre norske fødselsadelige og embetspersoner kunne gi et resultat om hvor unik administrasjonen i en norsk kontekst var på Baroniet Rosendal. Et siste punkt er at en sammenligning av Baroniet Rosendal og lensgrevskapene i Vestfold kan være fruktbar, hvor blant annet Rian allerede har lagt basis for en slik undersøkelse fra lensgrevskapenes side i boken *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671-1821*. Her åpner også en annen vei videre ved å strekke ut tidsavgrensningen for denne oppgavens tema, og undersøke hvordan kongemaktens hensikt og baronprivilegiene ble gjeldende, eller ikke, på Stamhuset Rosendal etter 1749.

⁴³⁹ Et eksempel her er hos: Tennfjord, *Stamhuset Rosendal*, s. 54

⁴⁴⁰ Store norske leksikon, s.v. «stat i staten», av Dag Einar Thorsen, https://snl.no/stat_i_staten [Lest: 18.11.19]

Referanseliste

- Aarsand, Johs. *Materiellforvaltning i Hæren: en historisk oversikt*. Hærens forsyningskommando, 1999. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2016042908076? [Lest: 19.11.19]
- Aasheim, Håkon. «NORDHORDLAND TINGBOK nr. 19 1680 – 1681», *Arkivverket* <http://xml.arkivverket.no/tingboker/tb12001680nh.pdf> [Lest: 19.11.19]
- Bakke, Tord. «Levende vann og tapte penger. Diskurs rundt naturforvaltningen på lokalplan». Hovedoppgave. Universitetet i Bergen. 2001. <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/1744/Masteroppgave-bakke.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Lest: 19.11.19]
- Bakkevig, Erik, *Sunnhordland-slekter*, bind 1, *Sunnhordland-slekter*. Haugesund: Eget forlag, 1941. <https://www.nb.no/nbsok/nb/0af88eabdda03993766c0dc8d3d784f9?> [Lest: 19.11.19]
- Baroniet Rosendal/Den Weis-Rosenkroneske stiftelse, «årsberetning/årsmelding 2018» <https://www.baroniet.no/wp-content/uploads/2019/05/%C3%85rsberetning-2018.pdf> [Lest: 19.11.19]
- Baroniet, «Jørn Øyrehagen Sunde, professor» <https://www.baroniet.no/kulturprogram/jorn-oyrehagen-sunde-professor-og-forskningsleiar-ved-baroniet-rosendal/> [Lest: 19.11.19]
- Bartholdy, Nils G. «Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730». *Historisk tidsskrift* Bind 12, rekke 5 (1971): s. 578 – 650. <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/51332/67116> [Lest 19.11.19]
- Bendixen, B.E «Baronerne Rosenkrands til Rosendal», *Bergens historiske forenings skrifter* Nr. 3 (1897): s. 1 - 77.
- Bendixen, B.E. *Kirkerne i Søndre Bergenhus amt: bygninger og inventarium*. Bergen: Grieg, 1904.
- Berg, Jens Christian. «Kongeligt Lehnsbrev av 1678 paa det ældre Rosendal baroni», I *Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie. Volum 6*, redigert av et samfund, s. 210-262. Christiania: Et samfund, 1839.

- Cappelen, Hans. «Heraldikk i slektsforskning, *Slekt og data* Nr. 1 (2010): s. 6 – 19. https://www.cappelen-krefting.no/hans/Heraldik_i_slektsforskning.pdf [Lest: 19.11.19]
- Dahl, Gina. «Edvard Londemann – baron, poet og gnier?». *Historie* 19, Nr. 2 (2009): s. 48 – 55
- Dansk biografisk leksikon, s.v. «Rosenkrantz, Ludvig», av Carl Frederik Bricka, <http://runeberg.org/dbl/14/0259.html> [Lest: 19.11.19]
- Det Norske Akademis Ordbok, s.v «høyærverdig». <https://www.naob.no/ordbok/h%C3%B8y%C3%A6rverdig> [Lest: 19.11.19]
- Dietze, Annegreth. «1600-talls kjøkkenhagetradisjon på Baroniet Rosendal, Kvinnherad, Noreg». I *Historiske hager: en nordisk hagehistorisk artikkelsamling ved 100-årsfeiringen av Muséhagen i Bergen, mai 1999*, redigert av Dagfinn Moe, Per Harald Salvesen, Dag Olav Øvstedal, s. 40 – 45. Bergen: Alma Mater, 2000. <https://www.nb.no/items/7ed57c28cec021a41d9f346e5a460cf6?> [Lest: 19.11.19]
- Dombernowsky, Lotte. *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*. Rigsarkivet/G. E. C. GADS forlag, 1983. <https://dis-danmark.dk/bibliotek/907846.pdf> [Lest: 19.11.19]
- Drange, Ernst Berge. «Setegard og klostergoods», *Grind*. <https://www.grind.no/folk-samfunn/setegard-klostergoods> [Lest: 19.11.19]
- Dyrvik, Ståle. *Norsk Historie 1536-1814*. Bind 2, *Norsk historie frå vikingtid til vår tid*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2011.
- Dyrvik, Ståle. *Truede tvillingriker 1648-1720*. Bind 3, *Danmark-Norge 1380-1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998. <https://www.nb.no/nbsok/nb/806c3544818969059f3ffceeb27b9842?> [Lest: 19.11.19]
- Fladby, Rolf, Steinar Imsen, Harald Winge. red. *Norsk historisk leksikon*. Utg. 2. Oslo: J.W Cappelens Forlag, 1996.
- Foslie, Gunvor, Rolf Fladby, H.K Schutter, Sølvi Sogner, *Norske kongebrev 1686-1689*, bind 4, *Norske kongebrev*. Oslo: Universitetsforlaget, 1989. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2017072407087? [Lest: 19.11.19]

- Grüner, H. *Beretninger om Norges Befæstninger*. Christiania: Cammermeyer, 1902. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011112224002? [Lest: 19.11.19]
- Henningsen, Peter. *I sansernes vold - bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark volume 1*. Danmark: Landbohistorisk selskab, 2006.
- Holbergordbog, s.v «Forvalter» (punkt 1), <https://holbergordbog.dk/ordbog?query=forvalter> [Lest: 19.11.19]
- Holbergordbog, s.v «Fuldmægtig» (punkt 2). <https://holbergordbog.dk/ordbog?query=fuldmægtig> [Lest: 19.11.19]
- Holbergordbog, s.v «Herre» (punkt 2). <https://holbergordbog.dk/ordbog?query=herre> [Lest: 19.11.19]
- Holm, Edvard, *Danmark-Norges indre historie under enevælden fra 1660 til 1720*, bind 1. *Danmark-Norges indre historie fra 1660 til 1720*. København: Universitetsboghandler G. E. C GAD forlag, 1885
- Holm, Edvard, *Danmark-Norges indre historie under enevælden fra 1660 til 1720*, bind 2. *Danmark-Norges indre historie fra 1660 til 1720*. København: Universitetsboghandler G. E. C GAD forlag, 1886
- Hopstock, Carsten, Stephan Tschudi Madsen. *Rosendal – Slottet fra 1665 – Baroni og bygning*. Rosendal: Baroniet Rosendal, 2015.
- Ilsøe, Lars. «Holberg og rangvæsenet». Holbergsskrifter. <http://holbergsskrifter.no/holberg-public/view?> [Lest: 19.11.19]
- Ivarson, Jan. «Godtzen-epitafiet i Domkirken», *Stavangeren* Nr. 3 (1996): s. 8 – 12.
- Jespersen, Knud J.V. «Fra fødselsadel til rangadel - Den danske adel 1600-1800». *I Riget, Magten og æren: Den danske adel 1350 -1660*, redigert av Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, s. 604 – 633. Århus: Aarhus universitetsforlag, 2001.
- Johannessen, Finn Erhard. «Den dansk-norske militærstaten», *Norges historie*. <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/makt-og-politikk/1210-den-dansk-norske-militaerstaten.html> [Lest: 19.11.19]
- Kristian, *Kong Christian den Femtes Norske Lov*. Oslo: Cappelens forlag, 1833. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007121103001? [Lest: 19.11.19]

- Kristian, *Kong Christian den femtis danske lov*. København: G. E. C. GADS forlag, 1929. <http://bjoerna.dk/DL-1683-internet.pdf> [Lest: 19.11.19]
- Lidén, Hans – Emil. «Kvinnherad kirke». *Norgeskirker*. http://www.norgeskirker.no/wiki/Kvinnherad_kirke [Lest: 19.11.19]
- Løberg, Lars. «Norsk Adel. Hadde vi det?» *Norsk Slektshistorisk Forening*. <http://www.genealogi.no/norsk-adel-hadde-vi-det/> [Lest: 19.11.19]
- Løgstrup, Birgit. «Den bortforpantede statsmagt. Godsejeren som offentlig administrator i det 18. århundrede». *Bol Og By: Landbohistorisk Tidsskrift* 1, nr. 1 (1985): s. 21 – 58. <https://tidsskrift.dk/bola/article/view/26134/23001> [Lest: 19.11.19]
- Meyer, Jørgen Christian. *Antikkens historie – Høvdingdømme, bystat, imperium*. Oslo: J.W Cappelens Forlag AS, 2013
- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar L. Pettersen og Erling Sandmo. *Norsk historie 1537-1814*. Bind 2, *Norsk historie*, Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Nagel, Anne Hilde. «Embetsmennene i lokalsamfunnet 1650–1850», *Grind*. <https://www.grind.no/folk-samfunn/embetsmennene-i-lokalsamfunnet-1650-1850> [Lest: 19.11.19]
- Neumann, Iver B. «Innledning: Det danske imperium og 1814». *Internasjonal politikk* 72, Nr.3 (2014): s. 299 – 309. https://www.idunn.no/file/pdf/66719932/innledning_detdanskeimperium_og_1814.pdf [Lest: 19.11.19]
- Norsk biografisk leksikon, s.v. «Axel Rosenkrantz», av Terje Bratberg. https://nbl.snl.no/Axel_Rosenkrantz [Lest: 19.11.19]
- Norsk biografisk leksikon, s.v. «Edvard Londemann Af Rosencrone», av Terje Bratberg. https://nbl.snl.no/Edvard_Londemann_Af_Rosencrone [Lest: 19.11.19]
- Norsk biografisk leksikon, s.v. «Ludvig Rosenkrantz Til Rosendal», av Anders Bjarne Fossen, https://nbl.snl.no/Ludvig_Rosenkrantz_Til_Rosendal [Lest: 19.11.19]
- Norske biografisk leksikon, s.v. «Peter Griffenfeld» av Opsahl, Erik, https://nbl.snl.no/Peter_Griffenfeld [Lest: 19.11.19]
- Ovenstad, Olai, *Militærbiografier [I – Ø]*, bind 2, *Militærbiografier. Den norske hærs offiserer fra 18. januar 1628 til 17. mai 1814*. Lørenskog: Norsk

slektshistorisk forening, 1949.

<https://www.nb.no/items/9df586f82a5425e29b293bfc6b76f430?> [Lest: 19.11.19]

- Pedersen, Karl Peder. «De første norske amtmænd». *Heimen* 44, nr. 1 (2007): s. 3 – 16.
<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fad/vedlegg/statsforvaltning/fylkesmenn/norskeamtmaend.pdf> [Lest: 19.11.19]
- Rasmussen, Carsten Porskrog. «Adelsvælden, 1536-1660», *Danmarkshistorien*.
<https://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/> [Lest: 19.11.19]
- Rian, Øystein. «Det danske adelsveldet i Norge 1536–1660», *Norges historie*.
<https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/artikler/1117-det-danske-adelsveldet-i-norge1536-1600.html> [Lest: 19.11.19]
- Rian, Øystein. «Griffenfeld og hans norske grevskap». I *Griffenfeld - 300 år etter: rapport frå eit seminar i Trondheim 16-17 april 1999*, redigert av Jan Ragnar Hagland, Harald Nissen, Steinar Supphellen, s. 57-70. Trondheim: DKNVS/Tapir Forlag, 1999. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010021504159 [Lest: 19.11.19]
- Rian, Øystein. *Vestfolds Historie: Grevskapstiden 1671-1821*. Tønsberg: Vestfold Fylkeskommune, 1980.
- Schou, Jacob Henric. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne: tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge: forsynet med et alphabetisk Register. 1: Som indeholder K. Christian V Frr. fra 1670 til 1699 samt nogle før Hans Tid udkomne Anordninger*. Bind 1, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne*. København: Breum, 1795.
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2014050824003? [Lest: 19.11.19]
- Steen, Sverre. *Tidsrummet 1640 til omkring 1720*, Bind 5, *Det norske folks liv og historie igjennom tidene*. Oslo: Aschehoug, 1930.
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010061003058? [Lest: 19.11.19]

- Store norske leksikon, s.v. «Adel», av Jon Gunnar Arntzen, <https://snl.no/adel> [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «Adelsprivilegier» av Jon Gunnar Arntzen, 21.10.19. <https://snl.no/adelsprivilegier> [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «Fylkesmenn og amtmenn (stiftamtmenn) siden 1671» av Tore Hansen, [https://snl.no/Fylkesmenn og amtmenn %28stiftamtmenn%29 siden 1671](https://snl.no/Fylkesmenn_og_amtmenn_%28stiftamtmenn%29_siden_1671) [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «Gave», av Kjetil Fosshagen, <https://snl.no/gave> [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «Geheimeråd», av Magne Njåstad. <https://snl.no/geheimer%C3%A5d> [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «Rangadel», av Terje Bratberg, <https://snl.no/rangadel> [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «Segl», av Jon Gunnar Arntzen. <https://snl.no/segl> [Lest: 19.11.19]
- Store norske leksikon, s.v. «stat i staten», av Dag Einar Thorsen, [https://snl.no/stat i staten](https://snl.no/stat_i_staten) [Lest: 19.11.19]
- Sunde, Jørn Øyrehagen, «At indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreber». Bergensposten. 2002.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. «Ei avhandling om Rosendal birk – samt ei kort drøftning om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster». Bergensposten. 2004.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. *Rosendal – Slottet frå 1665 - Et underlig levende minde*, Rosendal: Baroniet Rosendal, 2015.
- Teige, Ola. «Krigsbyrder i Norge under den store nordiske krig», *Norgeshistorie*. <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/artikler/1226-krigsbyrder-i-norge-under-store-nordiske-krig.html> [Lest: 19.11.19]
- Tennfjord, Finn. *Stamhuset Rosendal*. Oslo: Dybwad, 1944.
- Weidling, Tor. «Adel og enevelde i Norge under Griffenfelds tid». I *Griffenfeld - 300 år etter: rapport frå eit seminar i Trondheim 16-17 april 1999*, redigert av Jan Ragnar Hagland, Harald Nissen, Steinar Supphellen, s. 45-57. Trondheim:

- DKNVS/Tapir Forlag, 1999. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010021504159 [Lest: 19.11.19]
- Weidling, Tor. «Adelens historie og adelsøkonomi 1537-1700». I *Benkestokk-seminaret: Meløy 14-15. August 1999*, redigert av Tore Hermundsson Vigerust, 74-89. Oslo: Adelsprosjektet, 1999. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2009032500033 [Lest: 19.11.19]
 - Weidling, Tor. «Fogderegnskap – forord med skatter», *Arkivverket*. <https://www.arkivverket.no/filarkiv/Fogderegnskap%20-%20forord%20med%20skatter.pdf> [Lest: 19.11.19]
 - Weidling, Tor. «Perspektiver på adelen i Norge ved utgangen av middelalderen og på 1500-tallet». I *Benkestokk-seminaret: Meløy 14-15. August 1999*, redigert av Tore Hermundsson Vigerust, s. 61-74. Oslo: Adelsprosjektet, 1999. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2009032500033 [Lest: 19.11.19]
 - Weidling, Tor. *Eneveldets menn i Norge: sivile sentralorganer og embetsmenn 1660-1814*. Oslo: Riksarkivaren, 2000. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008111900017 [Lest: 19.11.19]
 - Wessel-Berg, Fr. Aug. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge: i Tidsrummet 1660-1813. 1: 1660-1746*. Bind 1, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813*. Christiania: Cappelen, 1841. <https://www.nb.no/items/c988054ecef3269aea6b63b4000bd1d6?> [Lest: 19.11.19]
 - Wessel-Berg, Fr. Aug. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge: i Tidsrummet 1660-1813. 2: 1746-1780*. Bind 2, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813*. Christiania: Cappelen, 1842. <https://www.nb.no/items/af185df2b5f842ee79d9b43deb4b02b8?> [Lest: 19.11.19]
 - Århus universitet, Danmarkshistorien «Frederik 3.s håndfæstning, 6. juli 1648». <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/frederik-3s-haandfaestning-1648/> [Lest: 19.11.19]
 - Århus universitet, Danmarkshistorien «Grevernes og Friherrernes Privilegier, 25. maj 1671». <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og->

[kilder/vis/materiale/grevernes-og-friherrernes-privilegier-25-maj-1671/](#) [Lest: 19.11.19]

- Århus universitet, Danmarkshistorien «Rangforordningen, 11. februar 1693». <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/rangforordningen-11-februar-1693/> [Lest: 19.11.19]
- Århus universitet, Danmarkshistorien «Rangforordningen, 25. maj 1671». <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/rangforordningen-25-maj-1671/> [Lest: 19.11.19]
- Århus Universitet, Danmarkshistorien, «Kongeloven, 14. november 1665». <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kongeloven-1665/> [Lest: 19.11.19]

Kildeliste

Statsarkivet i Bergen

Baroniet Rosendals arkiv

- Baronens private brevsamling, Deponerte brev, unummerert etter L221
- Baronens private brevsamling, L218, 1745-1748
- Baronens private brevsamling, L216. 1725
- Baronens private brevsamling, L217, Legg 5.
- Baronens private brevsamling, L217, Legg 8.
- Godsforvaltning, Regnskap, L156, 1740 – 1775
- Offentlig forvaltning, Inngående brev, L092, 1749-1753
- Offentlig forvaltning, Militærvesen, L057, 1720 - 1814
- Offentlig forvaltning, Skatter, L041, 1725 – 1758

Kirkestoler for Bergen stift (1605 – 1901)

- Kvinnherad prestegjeld, Ølve kirke, 1683-1850, Unummerert.
- Kvinnherad prestegjeld, Kvinnherad kirke, 1683-1901, Unummerert.

Stiftamtmanden i Bergen

- Resolusjonsbøker, L002, 1705 - 1707

- Resolusjonsbøker, L004, 1708 - 1710

Digitalarkivet

Norske Innlegg

- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0035, 1682-1683
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0040, 1686-1687
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0049, 1699-1700
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0050, 1700
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0135, 1742

Norske Register

- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0014, 1685-1687
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0018, 1699-1703
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0032, 1741 - 1742
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0036, 1749-1750

Norske Tegnelser

- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0013, 1684-1687
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0014, 1688-1691
- Riksarkivet, Danske Kanselli 1572-1799, L0015, 1692-1699

Fogderegnskap

- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Rosendal Baroni, L3138, 1691-1714
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Rosendal Baroni, L3139, 1715-1718
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Rosendal Baroni, L3140, 1718-1720

Stiftamtsturegnskap

- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0051/0005/0002, 1678
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0052/0004/0005, 1678
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0053/0005/0002, 1678-1679, 1678
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0057/0005/0001, 1680

- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0060/0001/0007, 1680-1681, 1680
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0060/0001/0004, 1680
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0082/0006/0001, 1686
- Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Bergen stiftamt, L0088/0009/0003, 1688

Tingbøker

- Statsarkivet i Bergen, Hardanger og Voss sorenskriveri, Tingbok for Rosendal samt nokre skifter, L0001, 1715-1719
- Statsarkivet i Bergen, Hardanger og Voss sorenskriveri, Tingbok for Rosendal, L0002, 1720-1748
- Statsarkivet i Bergen, Hardanger og Voss sorenskriveri, Tingbok for Rosendal, L0004, 1749-1816
- Statsarkivet i Bergen, Sunnhordland Sorenskrivar, Tingbøker, L0022, 1690

Diverse

- Riksarkivet, Kommanderende general med Det norske krigsdirektorium, Bergenhusiske regiment, L0516, 1660 – 1712